

جاویدنا

معہ فرہنگ

اقبال

فہرست مضامین

صفحہ	مضمون	شمار
۱	مناجات	۱
۷	تمہید آسمانی اختستین روز آفرینش۔ { بکوشش می کند آسمان زمین را}	۲
۱۰	نفعہ ملائک	۳
۱۱	تمہید زمینی آشکارا می شود روح حضرت موسی و شرح می دهد اسرار معراج را {	۴
۲۱	زردان کہ روح زمان و مکان است مسافر ابیاحت عالم علوی می برد	۵
۲۳	زمرزمرہ انجم	۶
۲۹	قلک قمر	۷
۳۲	عارف ہندی کہ بیکے از غار ملے قمر خلوت گرفته و اہل ہند او را جہاں و رست می گویند	۸
۳۸	نہ تاہن از عارف ہندی	۹
۴۱	جلوہ سروش	۱۰
۴۳	نوائے سروش	۱۱
۴۴	حرکت بوادری یغمد کہ ملائکہ اورا وادی طوایسین می نامند	۱۲
۴۸	طایسین گوتم (توبہ آوردن زن رقاۃ عشوہ فروش)	۱۳

شمار	مضمون	صفحہ
۱۴	طاسین زرتشت (آزمائش کردن اہرمن زرتشت را)	۵۱
۱۵	طاسین مسیح (روایے حکیم طاسطانی)	۵۵
۱۶	طاسین محمد (نوحہ ابوہیل و جرم کعبہ)	۵۸
۱۷	فلک عطارد	۶۱
۱۸	زیارت ارواح جمال الدین افغانی و سعید حلیم پاشا	۶۳
۱۹	دین و وطن	۶۷
۲۰	اشتر اک و ملکیت	۶۹
۲۱	شرق و غرب	۷۱
۲۲	محکمات عالم قرآنی	۷۴
۲۳	خلافت آدم	۷۴
۲۴	حکومت الہی	۷۸
۲۵	ارض ملک خداست	۸۰
۲۶	حکمت نیر کشیدارت	۸۲
۲۷	پیغام افغانی بالمت روستیہ	۸۷
۲۸	غزل زندہ رود	۹۳
۲۹	فلک زہرہ	۹۷
۳۰	مجلس خدایان اقوام قدیم	۱۰۰
۳۱	نمنہ و بل	۱۰۲
۳۲	فروفتن ہدیرای زہرہ و دیدن ارواح فرعون و کشتہ را	۱۰۴

شمار	مضمون	صف
۳۳	نمودار شدن درویش سودانی	۱۰۹
۳۴	فلک مرخ	۱۱۳
۳۵	اہل مرخ	۱۱۵
۳۶	برآمدن انجم شناس مرخی از صد گاه	۱۱۷
۳۷	گردش در شهر مغلین	۱۲۱
۳۸	احوال ووشینو مرخ کہ دعوائے رسالت کردہ	۱۲۶
۳۹	تذکیر نیتہ مرخ	۱۲۷
۴۰	فلک مشتری	۱۳۱
۴۱	ارواح جلیلیہ علاج و غالب و قرۃ العین طاہرہ کہ نشیمن { بہشتی نگردیدند و گردش جاوداں گرایسند	۱۳۳
۴۲	نوائے علاج	۱۳۵
۴۳	نوائے غالب	۱۳۶
۴۴	نوائے طاہرہ	۱۳۷
۴۵	زندہ رود مشکلات خود را پیش ارواح بزرگ می گوید	۱۳۸
۴۶	نمودار شدن خواجہ اہل فراق ابلیس	۱۵۶
۴۷	نالہ ابلیس	۱۶۰
۴۸	فلک زحل	۱۶۳
۴۹	ارواح رزیکہ کہ با ملک ملت غداری کردہ و دوزخ ایشان را قبول نکردہ	۱۶۵
۵۰	قلزم خونین	۱۶۷

شمار	مضمون	صفحہ
۵۱	آشکارای شود و بروج ہندوستان	۱۶۸
۵۲	بروج ہندوستان نالہ و فریادی کند	۱۶۸
۵۳	فریادی کیے از رمدق نشینان قلمزم غنیں	۱۶۱
۵۴		۱۶۳
۵۵	مقام حکیم المانوی نقطہ	۱۶۵
۵۶	حرکت بجنبت الفردوس	۱۶۸
۵۷	قصہ شرف النساء	۱۸۱
۵۸	زیارت امیر کبیر حضرت سید علی ہمدانی و ملاطاف رشتی کشمیری	۱۸۴
۵۹	در حضور شاہ ہمدان	۱۸۵
۶۰	صحبۃ باشاعر ہندی برتری ہری	۱۹۷
۶۱	حرکت بہ کاخ سلاطین مشرق (نور، ابدالی، سلطان شہید)	۲۰۰
۶۲	نموداری شود روح ناصر خسرو علوی و غزلے متانہ سرانیدہ غائب می شود	۲۰۵
۶۳	پیغام سلطان شہید بہ رود کاویری (حقیقت حیات و مرگ و شہادت)	۲۱۴
۶۴	زندہ رود و نصحت می شود از فردوس و تقاضاے حوران بہشتی	۲۱۹
۶۵	غزل زندہ رود	۲۲۰
۶۶	حضور	۲۲۱
۶۷	خطاب بہ جاوید (سخنہ بہ نژاد نو)	۲۳۱

دیباجہ

خیال من تماشائے آسماں بود است
بدوشِ ماہ و باغوشِ کہکشاں بود است
گماں مہر کہ ہمیں خاکِ داں نشینِ ماست
کہ ہر تارہ جہاں است یا جہاں بود است!

اقبال

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مناجات

آدمی اندر جہاں ہفت رنگ	ہر زماں گرم فغاں مانند چنگ!
آرزوئے ہم نفس می سوزدش	نالہ ہائے دلنواز آموزدش
لیکن ایں عالم کہ از آب و گل است	کے تو ان گفتن کہ دارائے دل است!
بحر و دشت و کوہ و کہ خاموش و کر	آسمان و ہر وہ خاموش و کر!
گر چہ برگردوں ہجومِ اختر است	ہر یکے از دیگرے تنہا تر است!
ہر یکے مانند مایچہ پارہ است	در فضا ئے نیلگوں آوارہ است!
کارواں برگ سفر ناکردہ ساز!	بیکراں افلاک و شب و دیر یاز!
ایں جہاں صید است وصیت دیم ماہ	یا اسیر رفتہ از یا دیم ماہ!

زار نالیدم صدائے برنخواست

ہم نفسِ نسر زندِ آدم را کجاست؟

دیدہ ام روزِ جہان چارنوے آنکہ نورش برنسر و ز دلخ و کوئے

از ہم سیارہ او را وجود نیست الا اینکه گوئی رفت و بود

اے خوش آن روزے کہ از ایامِ نیست صبح او را نیمروز و شامِ نیست

روشن از نورش اگر گرد و رواں صوتِ رپچوں رنگِ دین می توان

غیبا از تاب او گرد و حضور نوبتِ اولایزال و بے مرور!

اے خدا روزی کن آن روزے مرا

و ارباں زیں وز بے سوزے مرا

آیہ تسخیر اندر شانِ کیست؟ ایں سپہر نیلگوں حیرانِ کیست؟

راز دانِ علمِ الاسما کہ بود؟ مستِ آن ساقی و آن صہبا کہ بود؟

برگزیدی از ہم عالم کرا؟ کردی از رازِ درونِ محم کرا؟

اے ترا تیرے کہ مارا سینہ سفت حرفِ آدِ عوٰنی کہ گفت با کہ گفت؟

روئے تو ایمانِ من متا کنِ من جلوہ داری درینِ از جانِ من؟

✓ از زبانِ صد شعاعِ آفتاب
کم نمی گرد متاعِ آفتاب

عصرِ حاضر را خرد زنجیرِ پاست جانِ بے تلبے کہ من دارم کجاست؟

عمرِ ما بر خویش می چید و جود تائیکے بے تاب جاں آید فرد

گر زنجی ایں زمینِ شورہ زار نیست تخمِ آرزو را سازگار

از درونِ ایں رگلِ بے حاصلے بس غنیمتِ دال اگر روید لے!

تو ہی اندرِ شبِ تاغمِ گذر یک زماں بے نورِیِ جانم نگر

✓ شعلہ را پر سینه از خاشاکِ صیت
برق را از برفتِ دنِ باکِ صیت

زیسم تا زیسم اندرِ فراق و انما آنسوے ایں نیلی رواق!

بسته در بار برویم باز کن
 آتش در سینه من بر فروز
 باز بر آتش بنه عود مرا
 آتش پیما من تیز کن
 ماترا جوئیم و تو از دیدہ دور
 یا کشا ایں پردہ اسرار را
 نخل فکرم نا امید از برگ و بر
 عقل دادی ہم جنونے دہ مرا
 علم در اندیشہ می گیر مقام
 علم تا از عشق بر خور دار نیست
 ایں تماشا خانہ سحر سامری است
 بے تجستی مرد و اندلہ نبود
 خاک را با قدسیاں ہماز کن !
 عود را بگذار و ہمیںم را لبوز
 در جہاں آشفته کن دود مرا
 با تغافل یک نگہ آمیز کن
 نے غلط ماکو رو تو اندر حضور !
 یا بگیر ایں جان بے دیدار را
 یا تبر بفرست یا باد سحر
 رہ بجذب اندرونے دہ مرا
 عشق را کاشانہ قلب لاینام
 جو تماشا خانہ افکار نیست
 علم بے روح القدس فسونگری است
 از لکد کوب خیال خویش مرد

بے تجسّی زندگی رنجوری است عقل ہجوری و دین مجبوری است
 ایں جہان کوہ و دشت و بحیرہ را ما نظر خواہیم و او گوید خبر
 منز لے بخش ایں دل آوارہ را بازہ با ماہ ایں ماہ پارہ را
 گرچہ از خاکم زوید جز کلام حرف ہجوری نمی گرد دتم !
 زیر گردوں خویش را یا بم غریب ز آنسوے گردوں بگوئی قریب
 تا شاں مہر و ماہ گرد و غروب ایں جہات و ایں شمال و ایں جنوب

از ظلم دوش و فردا بگذرم

از مہ و مہر و ثریا بگذرم

تو فروغ جاوداں ماچوں شرّاً یک دم دایم و آں ہم ستار
 اے تو شناسی نزع مرگ و زیست رشک بریز داں برداں بندہ کیت ؟
 بندہ آفاق گیسو و ناصبور نے غیاب اور اغوش آید نے حضور
 آنیم من جاودانی کن مرا از زمینی آسمانی کن مرا

ضبط درگفتار و کردارے بدہ جادہ ہا پیدا است ز قوائے بدہ
 آنچه گفتم از جهانے دیگر است ایں کتاب از آسمانے دیگر است
 بحر و از من کم آشوبی خطاست آں کہ در قسم فرو آید کجاست؟
 یک جہاں بر ساحل من آرمید از کراں غیسد از رم بجے ندید
 من کہ نو میدم ز پیران کہن دارم از روزے کہ می آید سخن!

بر جوانان ہسل کن حرف مرا

بہر شاں پایاب کن شرف مرا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تمہیدِ آسمانی نخستیں و زِ آفرینش نکوش می کند آسمان زمین را

زندگی از لذتِ غیب و حضور	بست نقشِ این جهانِ نزو و دور
آں چہاں تا نفس از ہم گسخت	رنگِ حیرتِ خاؤ ایاں ریخت
ہر کجا از ذوق و شوقِ خود گری	نفسہٴ من دیگرم تو دیگری
ماہ و اختر را خرام آموختند	صد چراغ اندر فضا فروختند
بر سپہرِ نیگلوں زو آفتاب	خیمہٴ زرِ لفت با سیمین طناب
از افقِ صبحِ نخستیں سر کشید	عالمِ نوزادہ را در بر کشید

ملکِ آدمِ خاکدانے بود و بس	دشتِ او بے کاروانے بود و بس
نے بکوہے آبجوئے درستیٰ	نے بھرائے سما بے ریزِ ریز
نے سر و طائران در شاخار	نے رم آہو میسانِ مرغزار
بے تجلی ہائے جاں بحر و برش	دو و پچپاں طیلانِ پیکرش
بہرہ بادِ نسو و دیں ناویدہ	اندر اعمقِ زمیں خوابیدہ
طعنہ زد چرخِ نیلی بر زمیں	”روزگار کس ندیدم اینِ حنسیں
چو تو در پہنائے من کو لے کجا	جز بقندِ لیم ترا نورے کجا
خاک اگر الوند شد جز خاک نیست	روشن و پائندہ چوں افلاک نیست
یا بزی با ساز و برگِ دلبری	یا بمیر از ننگ و عارِ کمتری
شد زمیں از طعنہ گردوں فحل	نا امید و دلِ گران و مضحل

پیشِ حق از درو بے نوری تپید

تا ندائے ز آتسوے گردوں رسید

آے ایمنے از امانت بے خبر
 روز ہا روشن ز غوغائے حیات
 غم مخور، اندر ضمیرِ خود نگر
 نے ازاں نورے کہ بینی در جہات
 نورِ صبح از آفتابِ داغدار
 نورِ جاں بے جادہ ہا اندر سفر
 از شعاعِ ہر و مہ سیر تر
 ششہ از لوحِ جاں نقشِ امید
 نورِ جاں از خاکِ تو آید پدید!
 عقلِ آدم بر جہاں شبخوں زند
 عشقِ او بر لامکاں شبخوں زند
 راہِ داں اندیشہ او بے دلیل
 چشمِ او بیدار تر از جبریل!
 خاک و در پر و از مانندِ ملک
 یک رباطِ کہنہ در رہش فلک!
 می خلد اندر وجودِ آسماں
 مثلِ نوکِ سوزن اندر پر نیاں!
 داغِ شایوید ز دامنِ وجود
 بے نگاہِ او جہاں کور و کبود!
 گرچہ کم تبیح و خونریز است او
 روزگاراں را چو ہمیز است او
 چشمِ او روشن شود از کائنات
 تا بہ بسند ذات را اندر صفت

ہر کہ عاشق شد جمالِ ذات را
اوست سید جملہ موجودات را

نغمہ ملائک

فروغِ مشتِ خاک از نوریاں افزوں شود روزے
زمین از کوکبِ تقدیر او گردوں شود روزے
خیالِ او کہ از سیلِ حوادث پرورش گیرد
ز گردابِ سپہرِ نیلگوں بیرون شود روزے!
یکے در معنیِ آدمِ نگر! از ما چہ می پرسی
ہنوز اندر طبیعتِ می خلد موزوں شود روزے!

چنان موزوں شود این پیش پا افتادہ مضمونے

کہ یزدانِ رادل از تاثیر او پرخون شود روزے!

تمہید زمینی

آشکارا می شود روح حضرت دمی و شرح می ہداسرار معراج را

عشق شورا یکنز بے پروائے شہر شعلہ او میردا ز غوغائے شہر

خلوتے جوید بدشت و کوہ سار یالبریائے ناپید اکنار

من کہ دریا راں ندیدم محرے بر لب دریا بیا سودم دے

بحر و ہنگام غروب آفتاب نیلگوں آب از شفق لعل مذاہب

کور را ذوق نظر بخشد غروب شام را رنگ سحر بخشد غروب!

بادل خود گفتگو با داشتیم آرزو ما جستجو با داشتیم

آنی و از جہادانی بے نصیب زندہ و از زندگانی بے نصیب!

تشنہ و دور از کنسار چشمہ سار می سرودم این غزل بے اختیار

غزل

”بھٹائے لبکے قند فراوانم آرزوست بنائے رخ کہ باغ و گلستانم آرزوست
 یک دست جام بادہ و یک دست زلفیاد رقص چنیں میانہ میسدا نم آرزوست
 گفتی زنا ز بیش مر بجاں مرا، برو آں گفتنت کہ بیش مر بجاںم آرزوست
 اے عقل تو ز شوق پر آگندہ گوئے شو اے عشق نکتہ ہائے پریشانیم آرزوست
 ایں آبِ ناز چرخ چو سیل است بے وفا من ماہیم نہنگم و عنانم آرزوست
 جانم لول گشت ز فرعون و ظلم او آں نور جیبِ موسیٰ عمرانم آرزوست
 دی شیخ با چراغِ ہی گشت گردِ شہر کزدیو و دو طولم و انسایم آرزوست
 زیں ہر بانِ مست عنانم دم گرفت شیر خدا درستم دستایم آرزوست

گفتم کہ یافت می نشود جستہ ایم ما

گفت آنکہ یافت می نشود انم آرزوست

(رومی)

موج مضطر خفت بر سنجاب آب	شدا فقی تار از زیان آفتاب
از متاعش پارہ دزدید شام	کو کبے چوں شاہدے بالائے بام!
روحِ رومی پرده ہارا بردید	از پس کُ پارہ آمد پدید!
طلعتش ز خشنده مثل آفتاب	شیب او فرخندہ چوں عہد شباب
پیکرے روشن ز نورِ سردی	در سراپایش سرورِ سردی!
بر لب او سترِ پنهان وجود	بند ہائے حرف و صوت از خود کشود
حرف او آئینہ آویختہ	علم با سوزِ دروں آمیختہ!
گفتش موجود و نا موجود چیست؟	معنی محمود و نا محمود چیست؟
گفت "موجود آنکہ می خواهد نمود	آشکارائی تقاضائے وجود
زندگی خود را بخویش آراستن	بر وجود خود شہادت خواستن
انجن روز است آراستند	بر وجود خود شہادت خواستند!
زندہ یا مردہ یا جاں بلب	از سہ شاہد کن شہادت را طلب

خویش را دیدن بنور خویش	شاید اول شعور خویش
خویش را بھیجی بنور دیگرے	شاید ثانی شعور دیگرے
خویش را دیدن بنور ذات حق	شاید ثالث شعور ذات حق
حق و قاسم چوں خدا خود را شمارا	پیش این نور از بانی استوار
ذات را بے پردہ دیدن زندگی است	بر مقام خود رسیدن زندگی است
مصطفیٰ راضی نشد الا بذات	مرد مومن در سازد با صفات
امتحانے رو بروئے شاہدے	چیت معراج آرزوئے شاہدے
زندگی مارا چو گل را رنگ و بو	شاہد عادل کہ بے تصدیق و
اور بماند هست او کامل عیار	در حضورش کس نماند استوار
پنختہ گیر اندر گرہ تابے کہ هست	وزہ از کف مدہ تبے کہ هست
پیش خورشید از مودن خوشتر است	تاب خود را بر نژودن خوشتر است
امتحان خویش کن موجود، باش	پیکر فرسودہ را دیگر تراش

این چنین موجود محمود است و بس

ورنه نارزندگی و دوست و بس

باز گفتم پیش حق رفتن چیاں؟	کوه خاک و آب را کفتن چیاں؟
آمد خالق برون از امر و خلق	ماز شست روزگار را خسته خلق
گفت اگر سلطان ترا آید بدست	می توان افلاک را از هم شکست
باش تا عریاں شود این کائنات	شوید از دامان خود گرد جهات
در وجود او نه کم بینی نه بیش	خویش را بینی از او و از خویش
نیکه "الابسلطان" یاد گیر	ورنه چون مور و ملخ در گل بمیر
از طریق زادن اے مرد نکوے	آمدی اندر جهان چار سوے
هم برون بستن بزادن می توان	بند با از خود کشادن می توان
لیکن این زادن نه از آب و گل است	داند آن مرفے که او صاحب دل است

کفتن - شستن + الابسلطان تلخ آیه شریفه یا معشر الجن

آں ز مجبوری است این از اختیار	آں نہاں در پردہ ہا میں آشکار
آں یکے با گریہ میں بانندہ است	یعنی آں جو بندہ میں یا بندہ است
آں سکون و سیر اندر کائنات	میں سراپا سیر بیرون از ہجرات
آں یکے محتاجی روز و شب است	وہاں دگر روز و شب اور امرب است
زادن طفل از شکست اشکم است	زادن مرد از شکست عالم است
ہر دو زادن را دلیل آمد اذال	آں بلب گویندہ میں از عین جاں

جان بیدار سے چو زلید در بدن

رزہ ہا افتد دریں ویر کہن

گفتم این زادن نمی دانم کہ چیست؟	گفت ثنائے از شوین زندگی است
شیوہ ہائے زندگی غیب و حضور	آں یکے اندر شبات آں در مرور
کہ بجلوت می گدازد خویش را	کہ بخلوت جمع سازد خویش را
جلوت اور روشن از نور صفات	خلوت اوستینر از نور ذات

عقل اور اسوے جلوت می کشد	عقل اور اسوے غلوت می کشد
عقل ہم خود را بدیں عالم زند	تا تسلیم آب و گل را بشکند
می شود ہر نگ رہ اورا ادیب	می شود برق و سحاب اورا خطیب
چشمش از ذوق نگہ بیگانہ نیست	لیکن اورا جرات زندانہ نیست!
پس ز ترسِ راہ چوں گورے رود	نرم نرم صورتِ مورے رود
تا خرد پچیدہ تر بنگ دوست	می رود آہستہ اندر راہ دوست
کارش از تدریج می یا بد نظام	من نہ دائم کے شود کارش تمام!
می نداند عشق سال و ماہ را	دیروز و زود و نزد و دور راہ را
عقل در کوہے شگافے می کند	یا بگرد او طوافے می کند
کوہ پیش عشق چوں کاہے بود	دل سیرج السیر چوں ماہے بود
عشق بشخوئے زدن بر لامکاں	گور را نا دیدہ رفتن از جہاں!
زور عشق از باد و خاک آب نیست	قوتش از سختی اعصاب نیست

عشق بانان جوین خیر کشاد	عشق در اندامِ مہ چا کے نہاد!
کلمہ نرود بے ضربے شکست	لشکرِ فرعون بے حربے شکست!
عشق درجاں چون چشم اندر نظر	ہم درونِ خانہ ہم بیرونِ در
عشق ہم خاکسترو ہم انگر است	کارِ او از دین و دانش برتر است
عشق سلطان است برہان میں	ہر دو عالم عشق رازیرِ نگین
لا زمان و دوشِ فرائے ازو	لا مکان و وزیر و بالائے ازو
چوں خودی را از خدا طالب شود	جملہ عالم مرکب اور اکب شود
آشکارا تر مقامِ دل ازو	جذبِ این دیر کہن باطل ازو
عاشقاں خود را بیز داں می دہند	عقل تا وہلی بقسرباں می دہند
عاشقی؟ از سوبہ بے سوئی حرام	مرگ را بر خویش تن گرداں حرام
اے مثالِ مردہ در صندوقِ گور	می تو اں بر خاستن بے بانگِ صو!
در گلو داری نواہا خوب و نغز	چند اندر گل بنالی مثلِ چغز

بر مکان و بر زمان اسوار شو فارغ از پیکرِ ایں ز تار شو
 تیز تر کن ایں دو چشم و ایں دو گوش ہر چہ می بینی بنوش از راہِ ہوش
 آں کے کو بانگِ موراں بشنود ہم زدوراں سترِ دوراں بشنود
 آں نگاہِ پردہ سوز از من بگیر کو بچشم اندر نمی گردد اسیر
 آدمی دید ایست باقی پوست است
 دید آں باشد کہ دید دوست است
 جمد تن را در گداز اندر بصر
 در نظر رود و در نظر (روی)

تو ازیں نہ آسماں ترسی؟ مہترس از فراخائے جہاں ترسی؟ مہترس
 چشم بکشت بر زمان و بر مکاں ایں دو یک حال است از احوالِ جاں
 تا نگہ از جلوہ پیش افتادہ است اختلافِ دوش و نہ ازادہ است
 دانہ اندر گلِ بظلمت خانہ از فضائے آسماں بیگانہ

یہیج می واند کہ در جائے فراخ می توان خود را نمودن شاخ شاخ؟

جوہر او چیست؟ یک فوق نموست

ہم مقام اوست ایں جوہر ہم اوست

لے کہ گوئی محل جان است تن سترِ جاں را در مگر بر تن تن

محلے نے، حالے از احوال اوست محش خواندن فیب گفتگوست!

چیت جان؟ جذب سرور و سوز و درد فوق تغیر سپہر گرد گرد!

چیت تن؟ بارنگ و بوخو کردن است با مقام چار سو خو کردن است

از شعور است ایں کہ گوئی نزد و دور چیت معراج؟ انقلاب اندر شعور

انقلاب اندر شعور از جذب و شوق وار ہاند جذب شوق از تحت و فوق

ایں بدن با جان ما انباز نیست

مشت خاکے مانع پرواز نیست

زروان کہ رُوحِ زمان و مکان است

مسافرِ ابیاحتِ عالمِ علوی می برد

از کلامش جانِ من بے تاب شد	در تنم ہر ذرہ چوں سیاب شد
ناگہاں ندیمِ میانِ غرب و شرق	آسماں در یک سحابِ نور غرق
ز اس سحابِ افرشتہ آمد فرود	باد و طلعتِ اینج آتشِ آں چو دود!
آں چو شبِ تاریکِ ایں روشن شہساز	چشمِ ایں بیدار و چشمِ آں بنخواب
بالِ اورا رنگہائے سنج و زرد	سبز و سیمین و کبود و لاجورد
چوں خیالِ اندر مزاجِ اورے	از زین تا کہکشاں اورا دے
ہر زمان اورا ہوائے دیگرے	پر کشا دن در فضا ئے دیگرے
گفت "زروانم جہاں را قاہرم	ہم نہانم از نگہ ہم ظاہرم

بستہ ہر تدبیر بالتقدیر من	ناطق وصامت ہمہ پنخیر من
غنیمہ اندر شاخ می بالذمن	مرنگ اندر آشیاں نالذمن
دانہ از پرواز من گردد نہال	ہر فراق از فیض من گردد وصال
ہم عتابے ہم خطا بے آورم	تشنہ سازم تا شرابے آورم
من حیاتم، من ماتم، من نشور	من حساب دوزخ و فردوس حور!
آوم وافرشتہ در بند من است	عالم شش روزہ فرزند من است!
ہر گلے کز شاخ می چینی منم	اتم ہر چیزے کہ می بینی منم!
در طلسم من ایراست ایں جہاں	از دم ہر لحظہ پیراست ایں جہاں
لی مع اللہ ہر کرا در دل نشست	آں جو انم دے طہم من شکست

گر تو خواہی من نباشم در میاں

لی مع اللہ یا زخواں از عین جاں

بِی مَعَ اللہ - تلخیص بہ حدیث لی مع اللہ وقت،

در نگاہ او نمی دانم چه بود از نگاہ ہم این کہن عالم ر بود
 یا نگاہ ہم بردگر عالم کشود یا دگر گوں شد ہماں عالم کہ بود
 مردم اندر کائنات رنگ و بو ز آدم اندر عالم بے ہاے و ہو
 رشتہ من ز اں کہن عالم گست یک جہان تازہ آمد بدست
 از زیان عالمے جانم تپسید تا دگر عالم ز خاکم بردمید
 تن سبک تر گشت جہاں سیارتر چشم دل بیندہ و بیدارتر
 پردگی ہا بے حساب آمد پدید

نغمہ انجم بگویش من رسید

زمرئہ انجم

عقل تو حاصل حیات عشق تو ہر کائنات
 پیکر خاک! خوش بیا این سوئے عالم جہات

زهره و ماه و مشتری از تو رقیب یک دگر
 از پئے یک نگاه تو کشش تجلیات
 در ره دوست جلوه است تازه بتازه تو بنو
 صاحب شوق و آرزو دل نه دهد بکلیات
 صدق صفاست ندگی، نشو و نماست ندگی
 تا ابد از ازل بتاز ملک خداست ندگی
 شوق غزل سرای را رخصت های و، هویده
 باز به رند و محنت باد به سوسویده
 شام و عراق دهند و پارس خوبه نبات کرده اند
 خوبه نبات کرده را تلخی آرزویده
 تا به یم بلند موج معرکه بنا کند
 لذت سیل تند رو بادل آبجویده

مرد فقیر آتش است، میری و قیصری خس است
 فال و فیه ملوک را حرف برهنه بس است!
 دبدبه قلندری طنطنه سکندری
 آن همه جند به کلیم این همه حسر سامری
 آن بنگاه می کشد این به سپاه می کشد
 آن همه صلح و آشتی این همه جنگ و داوری
 هر دو جهان کشتا شدند هر دو دوام خواستند
 این به دلیل قاهری آن به دلیل دلبری
 ضرب قلندری بیارسد سکندری شکن
 رسم کلیم تازه کن رونق ساحری شکن!

فَلِكَيْتُمْ

فلکِ قمر

ایں زمین و آسماں ملکِ خداست	ایں مہ و پرویں ہمہ میراثِ ماست !
اندریں رہ ہر چہ آید در نظر	بانگاہِ محسوسے او را نگر
چوں غریباں در دیارِ خود مرو	اے ز خود گم اند کے میاں کشو !
ایں و آن حکم ترا بردلِ زند	گر تو گوئی ایں مکن آں کن کہند
نہیست عالمِ جُزبت ان چشم و گوش	اینکہ ہر فردائے اویسِ چودوش !
در بیابانِ طلب دیوانہ شو !	یعنی ابراہیمِ ایں بتخانہ شو !
چوں زمین و آسماں راطے کئی	ایں جہانِ آں جہاں راطے کئی
از خدا ہفت آسماں دیگر طلب	صد زمان و صد مکاں دیگر طلب

بے خود افتادن لبِ مجھے بہشت بے نیاز از حربِ ضربِ خوبِ دشت
گر نجاتِ مانع از جتو ست گورخوشترا بہشتِ رنگِ بوست!

اے مسافر جاں بید و از مقام
زندہ تر گرد و ز پروانہ مدام!

ہم سفر با اختراں بودن خوش است در سفر یک دم نیا سودن خوش است
تا شدم اندر فضا ہا پے سپر آنچه بالا بود زیر آمد نظر
تیرہ خاکے بر تر از قندیل شب! سایہ من بر سر من اے عجب!
ہر زمان نزدیک تر نزدیک تر تا نمایاں شد کہستانِ قمر
گفت رومی "از گاہا پاک شو خوگرِ رسمِ ورہ افلاک شو
ماہ از ما دور و با ما آشناست این نخستین منزل اندر راہ است

دیروز و روزگارش دیدنی است

غار ہائے کوہسارش دیدنی است

آں نکوت آں کوہ سارِ ہوناک	اندروں پُرسوز و بیروں چاک چاک
صحبیل از خافطین و یلدرم	بر دہانش دود و نار اندر شکم
از درونش سبزہ سر بر نزد	طائرے اندر فضایش پر نزد
ابر ہا بے غم ہوا ہا تند و تیز	با زمین مردہ اندر ستیز
عالے فرسودہ بے رنگ و صوت	نے نشانِ زندگی دروے نہ موت!
نے بنافش ریشہ نخلِ حیات	نے چُلبے وز گارشِ حادثات!

گرچہ بہت از دودمان آفتاب

صبح و شام او نر اید الفِ قلاب

گفت رومی نیز و گامے پیش نہ	دولتِ بیدار را از کف مدہ
باطنش از ظاہر او خوشتر است	در قفار او جہانے دیگر است!
ہرچہ پیش آید ترالے مردِ ہوش	گیر اندر حلقہ ہائے چشم و گوش

خافطین و یلدرم۔ کہ ہائے آتش فشانِ قمر قفار۔ غار

چشم اگر بیناست ہر شے دیدنی است در ترازوئے نگر بنجیدنی است
 ہر کجس رومی برد آنجسا برو یکہ و دوم از غیسر او بیگانہ شو
 دست من آہستہ سوائے خود کشید
 تند رفت و بر سر غائے رسید

عارف ہندی کہ بہ یکے از عارفان قمر خلوت
 گرفتہ و اہل بہت اور اہل ہمت می گویند

من چو کوران دست بردوش رفیق پاہنہ ادم اندران غار عمیق
 ماہ را از ظلمتش دل داغ داغ اندر و خورشید محتاج چراغ!
 وہم و شک من شبیخوں ریختند عقل و ہوشم را بدار آویختند!
 راہ فرستم رہزناں اندر کیس دل تہی از لذت صدق و یقین!

تانگہ را جلوہ ہاشد بے حجاب
 وادی ہرنگِ اوزتا ربند
 از سرشت آب و خاک است این مقام
 در ہوئے او چوئے ذوق و سرور
 نے زمینش را سپہر لاجورد
 نور در بندِ ظلام آنجا نبود
 زیرِ نخلِ عارفِ ہندی نژاد
 مئے بر سر بستہ و عریاں بدن
 آدمے از آب و گل بالاترے
 وقت اور اگر دشِ ایام نے
 گفت باروئی کہ ہمراہ تو کیست؟
 صبح روشن بے طلوع آفتاب!
 دیو سارا از نخلہائے سر بلند
 یا خیال نقش بند در منام!
 سایہ از تجسّیلِ خاکش عین نور
 نے کنارش از شفقتِ اسخ و زرد
 دو دگر در صبح و شام آنجا نبود
 دیدہ ہا از سرمہ اش روشن سواد
 گرد او مائے سفیدے حلقہ زن!
 عالم از دیر خیاںش پیکرے!
 کار او با چرخ نیلی فام نے
 در نگاہش آرزوئے زندگی است!

رُومی

مردے اندر جستجو آوارہ ثابتے با فطرتِ ستیاریہ!

پختہ تر کارش ز خامی ہائے او من شہیدِ ناتمامی ہائے او

شیشہ نحو را بگردوں بستہ طاق فکش از جبریل می خواہد صدق!

چوں عقاب افتد بصیدِ ماہ و مہر گرم رواند رطو افتد نہ سپہر

حرف با اہل زمیں زندانہ گفت حور و جنت را بت و تہمانہ گفت!

شعلہ ہا در موجِ دوش دیدہ ام کبریا اندر سجودش دیدہ ام!

ہر زمان از شوق می نالد چونال می کشد اورا فراق و ہم وصال!

من ندانم چیت در آب و گلش

من ندانم از مقام و منزلش!

جہاں دوست

عالم از رنگ است و بے رنگی است حق
چیت عالم؟ چیت آدم؟ چیت حق؟

رُومی

عالم این شمشیر را سنگِ فتن!	آدمی شمشیر و حق شمشیر زن
غرب در عالم خنزد از حق و سید	شرق حق را دید و عالم را ندید
خویش را بے پرده دیدن زندگی است!	چشم بر حق باز کردن بندگی است
ہم خدا آں بندہ را گوید سلوات!	بندہ چوں از زندگی گیرد برات

ہر کہ از تقدیر خویش آگاہ نیست

خاک ادب با سوزِ جہاں ہمراہ نیست!

جہاں دوست

مشرق میں اسرارِ اکم دیدہ است	نہ وجود و نہ عدم چھپیدہ است
جانم از فردائے او نمیدانست	کارِ ما افلاکیاں جز دید نیست
ز آسماں افرشتہ آمد فرود	دوش دیدم بر نہ از قشمرود
جز بسوئے خاکدانِ مانندید	از نگاہش فوق دیدارِ چکید
تو چہ بینی اندر آں خاکِ خموش؟	گفتش از محسبِاں رانے پوش
دل بہ چاہِ بابے انداختی؟	از جمالِ زہرہ بگد خستی؟
آفتابِ تازہ اورا در بر است	گفت "ہنگامِ طلوعِ خاور است
یوسفانِ او ز چہ آید بروں	لعلہا از سنگِ رہ آید بروں
لڑہ اندر کو ہارسش دیدہ ام	رستمیزے در کنارش دیدہ ام

قشمرود۔ نام کہ ہے از کوہستانِ قمر

رخت بند و از مقام آذری تا شود خود گز ترک بست گری

اے خوش آں قوسے کہ جان او پتید از گل خود خویش را باز آفرید!

عرشیاں را صبح عید آں ساعتے

چوں شود بیدار چشم ملتے!

پیر ہندی اند کے دم در کشید باز در من دید و بے تابا نہ دید

گفت مرگ عقل؟ گفتم ترک فکر گفت مرگ قلب؟ گفتم ترک ذکر

گفت تن؟ گفتم کہ زاد از گردہ گفت جاں؟ گفتم کہ رمز لا الہ

گفت آدم؟ گفتم از اسرار اوست گفت عالم؟ گفتم او خود روبروت

گفت ایں علم و ہنر؟ گفتم کہ پوست گفت حجتِ پچیت؟ گفتم یوئے دوست

گفت دینِ عامیاں؟ گفتم شہیند گفت دینِ عارفان؟ گفتم کہ دید

از کلام لذتِ جانِش فرود

نکتہ ہائے دل نشیں بر من کشود

نہ تا سخن از عارفِ ہندی

(۱)

ذاتِ حق را نیست این عالمِ حجاب
غوطہ را حایلِ نگر و نقشِ آب !

(۲)

زادِ نادرِ عالمے دیگر خوش است
تماشایِ دیگرے آید بدست !

(۳)

حق و رائے مرگ و عینِ زندگی است
بندہ چوں میر و منی داند کہ چیست !

گرچہ مامرغان بے بال و پریم
از خدا در علم مرگ افسند و تریم!

(۴)

وقت؟ شیرینی بزہر آمیختہ
رحمتِ عالمے بقہر آمیختہ!
خالی از قہرش نہ بسینی شہر و دشت
رحمت او اینکه گوئی در گذشت!

(۵)

کافری مرگ است لے روشن نہاد
کے رز و بامردہ غازی را جہاد!
مرد مومن زندہ و با خود بجنگ
بر خود است را بچو بر آہو پلنگ!

(۶)

کافر بیدار دل پیشِ صنم
به زویندارے که خفت اندر حرم!

(۷)

چشم کورست اینکے بیندنا صواب
ہمیکہ شب رانہ بیند آفتاب!

(۸)

صحبت گل دانہ را ساز و درخت
آدمی از صحبت گل تیرہ بخت!
دانہ از گل می پذیرد پیچ و تاب
تا کند صید شعاع آفتاب!

(۹)

من بگل گفتم بگو اے سینہ چاک
 چوں بگیری رنگ و بواز باد و خاک
 گفت گل اے ہوشمند رفتہ ہوش
 چوں پیامے گیری از برق خموش؟
 جاں تن مارا ز جذبِ این و آن
 جذب تو پیدا و جذبِ ما نہاں م

جلوۂ سرور

مرد عارف گفت گورادر بیت	مست خود گردید و از عالم گست
ذوق و شوق اور از دست اور بود	در وجود آمد ز نیرنگِ شہود
با حضورش ذرہ ہا مانندِ طور	بے حضور او نہ نور و نہ ظہور!

آں شبے بے کو بے راکو بکے !	نازینے در تسلیم آں شبے
تاب گیر از طلعتش کوہ و کمر	سبستان دوزلفش تا کمر
خوش سرو آں مست بے پیما نہ	غرق اندر جلوہ ستانہ
ذو فنون مثل سپہر دیر سال	پیش او گردندہ فانوس خیال
شکرہ بر کنجشک و بر آہو پلنگ !	اندر اں فانوس سپیکر رنگ رنگ
بر رفیق کم نظر بکشاے راز	من بہ رومی گفتم اے دانائے راز
زاوہر اندیشہ یزدان پاک !	گفت ایں پیکو چو سپیم تا بتاک
در شبستان وجود آمد سرو	باز بے تابانہ از ذوق نمود
تو غریبی من غریبم او غریب !	ہیچو ما آوارہ و غربت نصیب
می برواز ہوش و می آرد ہوش	شان او جبریلی و ناشس سروش
مردہ آتش زندہ از سوز و ش	غنیچہ مارا کشود از شبنمش
چاکہا در پردہ محسّل از وست	زخمہ شاعر بساز دل از وست

دیدہ ام در نغمہ او عالی
آتش گیر از نوائے او دے !

۱۰ نوائے سروش

ترسم کہ تو مے رانی ز ورق بسراب اندر
زاوی بہ حساب اندر میری بہ حساب اندر
چوں سُرْمہ رازی را از دیدہ فرو شستم
تقدیر ارم دیدم پنہاں بکتاب اندر !
بر کشت دخیساں یح، بر کوہ و بیاباں تیج
بر تے کہ بخود پیچید میر و بسحاب اندر !
با مغریساں بودم پُر جستم و کم دیدم
مردے کہ مقاماتش ناید بحساب اندر !

بے دردِ جہاں گیری آں قربِ میتر نیست
 گلشنِ بگریباں کش اے بُو بگلاب اندر
 اے زاہدِ ظاہرِ ہر بین گیرم کہ خودی فانی است
 لیکن تو نہ می بینی طوفاں بہ حساب اندر
 ایں صوتِ ناویزے از زخمِ قطرب نیست
 مجبورِ جہاں حوئے نالہ بہ رہا با اندر

حرکت بہ وادیِ یرغمیں کہ ملائکہ

اورا وادیِ طواسین می نامند

رومی آں عشق و محبت را دلیل تشنہ کا ماں را کلاش سلبیل

بو بگلاب اندر تلخ یہ مصرع مشہور از صوفیہ ۱۰ او درین وزن دراوچوں بو بگلاب اندر

گفت آں شعرے کہ آتش اندر سوت	اصل او از گرمی اللہ ہو سوت !
آں نوا گلشن کند خاشاک را	آں نوا بر ہم زند افلاک را
آں نوا بر حق گواہی می دهد	با فقیراں پادشاہی می دهد !
خون از و اندر بدن سیار تر	قلب از روح الایں بیدار تر
اے بسا شاعر کہ از حس بہتر	رہزن قلب است البیس نظر !
شاعر ہندی ! خدایش یار باد	جان او بے لذت گفتار باد
عشق را خنیاگری آموختہ	با غلیلاں آذری آموختہ !
حرف او چا ویدہ و بے سوز و درد	مرد خوانند اہل درد او را نہ درد
زاں نوائے خوش کہ نشاند مقام	خوشتراں حرفے کہ گوئی در مقام
فطرت شاعر سراپا جستجوست	خالق و پروردگار آرزوست !
شاعر اندر سینہ ملت چو دل	ملتے بے شاعرے انبار گل !
سوز و مستی نقش بند عالمے است	شاعری بے سوز و مستی ماتے است !

شعر را مقصود اگر آدم گری است
شاعری ہم وارثِ پیغمبری است

گفتم از پیغمبری ہم باز گوے	بہر او بامرد و محرم باز گوے
گفت "اقوام و مل آیاتِ اوست	عصر ہائے ماز مخلوقاتِ اوست
از دم او مناطق آمد سنگ و خشت	ماہمہ مانندِ حاصلِ او چو کشت !
پاک سازد استخوان و ریشہ را	بالِ جبریلے دہد اندیشہ را
ہائے و ہوئے اندرونِ کائنات	از لبِ او نجم و نور و نازعات
آفتابش راز و الے نیت نیت	منکر اور امک الے نیت نیت
رحمتِ حق صحبتِ احرار او	قہرِ یزدان ضربتِ کرار او
گرچہ باشی عقل کل ازوے مرم	زانکہ او بیند تن و جاں را بہم
تیز تر نہ پا براہِ یرغمد	تا بہ بینی آنچه می بایست دید

کنده پردیوارے از ننگِ قمر
چار طاسینِ نبوت را نگر

شوق راہِ خویش داند بے دلیل شوق پروازے ببالِ حیرتِیل!
شوق را راہِ دراز آمد دو گام این مسافر خستہ گردد از مقام
پازدم مستانہ سوئے مرغیہ تا بلند یہائے او آمد پدید
من چه گویم از شکوہ آں مقام ہفت کوکب در طوافِ او دام
فرشیاں از نور او روشن ضمیر عرشیاں از سرمہ خاکش بصیر!
حق مرا چشم و دل و گفتار داد جستجوئے عالم اسرار داد

پردہ را بر گیرم از اسرارِ کل
باتو گویم از طواسینِ رسل

طاسین گوتم

توبہ آوردن زنِ رقصہ عشوہ فروش
گوتم

مئے دیرینہ و معشوقِ جواں چیزے نیست
پیش صاحبِ نظراں حورِ جواں چیزے نیست!
ہرچہ از محکم و پایندہ شناسی، گذرد
کوہ و صحرا و برو بھر و کراں چیزے نیست!
دانشِ مغربیاں فلسفہ مشرقیاں
ہمہ بت خانہ و در طوفِ بتاں چیزے نیست

از خود اندیش و ازیں بادیہ ترساں گذر
 کہ تو ہستی و وجودِ دو جہاں چیزے نیست
 در طریقے کہ بنوکِ مرہ کا دیدم من
 منزل و قافلہ و ریگِ واں چیزے نیست
 بگذرا زغیب کہ ایں وہم و گماں چیزے نیست
 در جہاں بودن و رستن ز جہاں چیزے ہست
 آں بہشتے کہ خدائے تو بخشد ہم ہیچ
 تا جزائے عمل تست جہاں چیزے ہست !
 راحتِ جاں طلبی؟ راحتِ جاں چیزے نیست
 در غم ہم نفساں اشکِ رواں چیزے ہست
 چشمِ مخمور و نگاہِ غلط انداز و سرود
 ہمہ خوب است و لے خوشتر ازاں چیزے ہست

حسنِ رخسار دے ہست وے دیگر نیت
حسنِ کردار و خیالاتِ خوشاں چہرے ہست!

رقاصہ

فرصتِ کشمکشِ مدہِ اینِ دلِ بے قرار را
یکِ دوشکنِ زیادہ کن گیسوئے تابدار را
از تو درونِ سینہ ام برقِ تحبلی کہ من
بامہ و مہر دادہ ام تلخی انتظار را
ذوقِ حضورِ درجیاں رسمِ صنمِ گری نہاد
عشقِ فریب می دہد جانِ امیدوار را!
تا بفراغِ خاطرے نغمہ تازہ زخم
باز بہ مرغزارِ دہ طائرِ مرغزار را

طبع بلند دادہ، بند زپائے من کشائے
 تا بہ پلاس تو ہم خلعتِ شہر بار را
 تیشہ اگر بنگزدایں چه مقام گفتگو است؟
 عشق بدوش می کشدایں ہمہ کو ہمارا! ✕

طایین زرتشت

آزمایش کردن اہرمن زرتشت را

اہرمن

از تو مخلوقات من نالاں چوئے از تو مارا فرو دین مانند دے
 درجہاں خوار و زبونم کردہ نقش خود رنگیں ز خونم کردہ

زنده حق از جلوہ سینائے تست

مرگ من اندرید بھضائے تست

تختہ بر میاق یزداں الہی است	بر مراوش راہ رفتن گمراہی است
زہرا در بادہٴ کلفام اوست	ارہ و کرم و صلیب انعام اوست
جز دعا با قوح تدبیرے نہ داشت	حرف آں بیچارہ تاثرے نہ داشت
شہر را بگذار و در غائے نشیں	ہم بہ خیلِ نوریاں صحبت گزیں
از بنگاہے کیمیا کن خاک را	از مناجاتے بسوز افلاک را
در کہستان چوں کلیم آوارہ شو	نیم سوزِ آتشِ نظارہ شو
لیکن از پیغمبری باید گذشت	از چنینی ملاگری باید گذشت
کس میانِ ناکساں ناکس شود	فطرش گر شعلہ باشد خس شود
تا نبوت از ولایت کمتر است	عشق را پیغمبری در و سراسر است

ارہ - کرم - صلیب - تیحات - بعض پیغمبران -

خیز و در کاشان وحدت نشین
 ترک جلوت گوی و در خلوت نشین

زرتشت

نور دریاے است ظلمت حلش ہم چمن سیلے نژاد اندر دلش
 اندرونم موبہائے بقیعہ راز سیل راجز غارت ساحل چہ کا؟
 نقش بیرنگی کہ اورا کس ندید جز بخونِ اہرمن نہ توں کشید
 خویشتن را و نمودن زندگی است
 ضرب خود را آزمودن زندگی است

از بلا پانچتم تر گردد خودی تا خدا را پرودہ در گردد خودی
 مرد حق بین جز بحق خود را ندید لا الہ می گفت و درخون می تپید
 عشق را درخون تپیدن آبروست ارہ و چوب و رسن عیدین دوست

۱۰ در رہ حق ہرچہ پیش آید نحوست

مرحبا نا ہر با نیہائے دوست !

جلوہ حق چشم من تہنا نحو است حسن را بے انجن دیدن فطاست

چسیت خلوت ؟ درد و سوز و آرزوست انجن دیداست ؟ خلوت جستجو است

عشق در خلوت کلیم الہی است چوں بجلوت می خرامد شاہی است !

خلوت و جلوت کمال سوز و ساز ہر دو حالات و مقامات نیاز

چسیت آں ؟ بگذشتن از دیر و کُنشت چسیت ایں ؟ تہنا ز رفتن در بہشت !

گرچہ اندر خلوت و جلوت خداست خلوت آغاز است و جلوت انتہاست

گفتم پیغمبری در دِ سراسر است عشق چوں کامل شود آدم گراست !

راہ حق با کارواں رفتن خوش است

ہمچو جاں اندر جہاں رفتن خوش است !

طاسین مسیح

رویائے حکیم طالسطائی

وادی بے طائر و بے شاخ و برگ!	درمیانِ کوہِ ہفتِ مرگ
آفتابِ اندرِ فضا نشینِ میرا!	تابِ مہ از دو دگرِ او چو قیر
نخمِ نجمِ مانندِ جوئےِ ہمکشاں	روِ سیما باندِ راں وادیِ لواں
تندیسِ موجِ موجِ ویتچِ بیتچ	پیشِ اولپت و بلندِ راہِ ییچ
بانہزاراں نالہ ہائے بے اثر!	غرقِ درِ سیما بے مردے تاکر
لشنہ و آبِ بے کبیرِ سیما بے!	قیمتِ او ابرو باد و آب نے

برکراں دیدم زنے نازک تھے چشم او صد کارواں رارہر نے
 کافرِی آموزِ پیرانِ کشت از نگاہش زشت خوب و خوب زشت
 گفتش تو کیستی نام تو چیست؟ ایں سراپا نالہ و فریاد کیست؟
 گفت در چشمِ فسونِ سامری است نامم افرنگین و کارم ساحری است!
 ناگہاں آں جئے سیمیں رخ بہت استخوانِ آں جواں در تن شکست
 بانگِ زدائے وائے بر تقدیرِ من وائے بر سرِ یادِ بے تاثیرِ من!
 گفت افرنگیں "اگر داری نظر اند کے اعمالِ خود را ہم نگر
 پورِ مریمِ آں چراغِ کائنات نورِ او اندرِ جہاتِ مجبے جہات!
 آں فلاطوسِ آں صلیبِ آں رئے زرد زیرِ گردوں تو چہ کردی او چہ کرو!
 لے بجانت لذتِ ایماں حرام لے پرستارِ بتانِ سیمِ خام

قیمتِ روحِ القدسِ شناختی

تن خریدی نقدِ جاں در باختی!

طعنہ آں نازنین جلوہ مست آں جواں را نشتر اندر دل شکست
 گفت "اے گندم نمائے جو فروش از توشیح و برہمن ملت فروش!
 عقل و دین از کافر یہائے تو خوار عشق از سوداگر یہائے تو خوار!
 ہر تو آزار و آزار نہاں کین تو مرگ است و مرگ ناگہاں!
 صحبتے با آب و گل و رزیدہ بندہ را از پیش حق دزدیدہ
 حکمتے کو عقدرہ اشیا کشاد با تو غیر از منکر چنگیزی نداو
 داند آں مردے کہ صاحب ہر است جرم تو از جرم من سنگیں تراست
 از دم اورفتہ جاں آمد بتن از تو جاں را و خیمہ می گردد بدن
 آنچه ما کر دیم با ناسوت او ملت او کرد بالا ہوت او

مرگ تو اہل جہاں از زندگی است
 باش! تا بستی کہ انجام تو پست!

طاسین محمد

نوحہ روح ابوہل در حرم کعبہ

سینہ ما از محمد داغ داغ !	از دم او کعبہ را گل شد چراغ !
از ہلاک قیصر و کسرے سرود	نوجوانان را زد دست مار بود
ساحر و اندر کلاش ساحری است	اس و صرف لاله خود کافری است
تابا طر دین آبا در نورد	با خداوندان ما کرد آنچه کرد !
پاش پاش از ضربت شلات و منات	انتقام از مے بگیر اے کائنات
دل بنائب ببت و از حاکمست	نقش حاضر را فسون او شکست
دیدہ بر غائب فرو بستن خط است	آنچه اندر دیدہ می نماید کجاست !

پیشِ غائبِ سجدہ بردنِ کوری است دینِ نو کور است کوری دُوری است

خم شدنِ پیشِ خدائے بے جہات!

بندہ را ذوقِ نبخشِ دایِ صلوات!

مذہبِ اوقاطِ ملک و نسب از قریش و منکر از فضلِ عرب!

در نگاہِ اویکے بالا و پست با غلامِ خویش بر یکِ خوانِ نشست

قدرا حرا عرب نشناخته با کلفتِ انِ حبش در ساخت

احمران با اسوداں آیمختند آبروئے دودمانے ریختند!

ایں مساواتِ این مواخاتِ عجمی است خوب بھی دائم کہ سلمانِ مزدکی است

ابنِ عبداللہ فریش خورده است رستخیزے بر عرب آورده است!

عترتِ ہاشم ز خود ہجو رگشت از دور رکعتِ چشمِ شاں بے نور گشت

اعجمی را اصلِ عدنانی کجاست گنگ را گفترِ سحسانی کجاست

کلفت - فرہ و بیگل - سلمان - حضرت سلمان فارسی - عدنان - جدِ عرب - سحسان - یکے از نصیبانِ عرب

چشم خاصانِ عرب گردیدہ کور بر نیائی اے زہیر از خاکِ گور؟

اے تو مارا اندریں صحرا دلیل

بشکن افسونِ فوائے جبرئیل!

باز گولے سنگِ اسود باز گولے آچنہ دیدیم از محمد باز گولے

اے مہل اے بندہ را پوشِ پد خانہ خود را ز بے کیشاں بگیر

گلہ شاں را بگرگاں کن سبیل تلخ کن خرمائے شاں را بر نخیل!

صرصرے وہ با ہوائے بادیہ اَنَّهُمْ اَنْجَازُ نَحْلٍ خَاوِیَةِ

اے منات اے لات ازین منزلی مرو گرز منزل می روی از دل مرو

اے ترا اندر دو چشمِ ما وثاق

ہلتے اِنْ كُنْتَ اَزْمَعَتِ الْفِرَاقُ ۸

زہیر۔ شاعر مشہور عرب

اَنَّهُمْ اَنْجَازُ الْاَمْرِ الْاَوَّلِ

اِنْ كُنْتَ اَزْمَعَتِ الْفِرَاقُ۔ پارہ از شعر امر القیس یعنی ہلتے مدہ اگر قصدِ حیاتی کردہ

فلک عطارد

زیارتِ ارواحِ جمال الدین

افغانی و سعید حلیم پاشا

مشت خاک کے کارِ خود را بردہ پیش	در تماشا ئے تجلی ہائے خویش!
یا من افتادم بدام ہست و بود	یا بدام من اسیر آمد وجود!
اندریں نیلی تنق چاک از من است؟	من ز افلاک کم کہ افلاک از من است؟
یا ضمیرم را فلک در بر گرفت	یا ضمیر من فلک را در گرفت!
اندرون است این کہ بیرون است چیست؟	آنچه می بیند نگہ چون است چیست؟
پر زخم بر آسمانے دیگرے	پیش خود بسیم جہانے دیگرے
عالے باکوہ و دشت و بحر و بر	عالے از خاک مادیرینہ تر
عالے از ابر کے 'بالیدہ'	دستبرد آدمے نا دیدہ

نقشہ نابستہ بر لوح وجود

خردہ گیر فطرت آنجا کس نبود!

من بہ رومی گفتم این صحرای خوش است	در کہستان شورش دریا خوش است
می نیایم از حیات این جان نشان	از کجای می آید آواز اداں؟
گفت رومی "این مقام اولیت	آشنا این خاکداں با خاک ہست
بوالبشر چون رخت از فردوس لبست	یک روزی اندرین عالم نشست
این فضا ہا سوز آہش دیدہ است	نالہ ہائے صبحگاہش دیدہ است
زائران این مقام ارجمند	پاک مردان از مقامات بلند
پاک مردان چون فضیل و بوسعید	عارفان مثل جنید و بایزید

خیز تا مارا نماز آید بدست

یک دودم سوز و گداز آید بدست

رفتم و دیدم دو مرد اندر قیام مقتدی تا تار و افغانی امام

پیر رومی ہر زمان اندر حضور
 طلعتش بر تافت از ذوق وسوسہ
 گفت مشرق زیر دُکس بہتر زاد
 ناخن شاں عقدہ ہائے ماکشاد
 سید السادات مولنا جمال
 زندہ از گفتِ راو سنگ و سفال
 ترک سالار آلِ حلیم در دامنہ
 فخر او مثل مقام او بلند
 باچنین مردان دُور کعت طاعت است
 ورنہ آلِ کارے کہ مزدش حنت است

قراتِ آلِ پیرِ مرے سخت کوش
 سورۃ والنجم و آل دشتِ خموش!
 قراتے کز وے خلیل آید بوجد
 روحِ پاکِ حبسِ ریل آید بوجد!
 دل از دُور سینہ گر دو نا صبور
 شورِ اِلَّا اللہ خیر زو از قبورا
 اضطرابِ شعلہ بخشد دُور را
 سوز وستی می دہد داؤد را

آشکارا ہر غیاب از قراتش
 بے حجاب ام الکتاب از قراتش

من ز جابر خاتم بعد از نماز دست او بوسیدم از راه نیاز
گفت رومی "ذره گردوں نورد!" در دل او یک جهان سوز و درد!
چشم جز بر خویش تنگشاده دل بکس ناداده آزادہ
ستند سیر اندر فراخائے وجود

من ز شوخی گویم اورا زندہ رود۔

افغانی

زنده رود! از خاکدانِ ماگوے از زمین و آسمانِ ماگوے
خاکی و چوں قدسیان و شنِ لہزر از مسلمانانِ بدہ مارا خبر!

زنده رود

در ضمیر ملت گیتی شکن دیدہ ام آویزش دین و وطن!

روح در تن مُردہ از ضعفِ یقیں نا امید از قوتِ دینِ مبسب
 ترکِ ایرانِ عربِ مستِ فرنگ ہر کسے را در گلوشتِ فرنگ
 مشرق از سلطانی مغربِ خراب اشتراک از دینِ ملتِ بردہ تاب

✓

افغانی دین و وطن

رُومِ مغربِ آں سراپا مکر و فن اہلِ دین را دادِ تسلیمِ وطن
 اولِ بیکرِ مرکزِ دودِ نفاق بگذر از شام و فلسطین و عراق
 تو اگر داری تمیزِ خوب و زشت دل نہ بندی با کلوخ و سنگ و خشت
 پصیتِ دیں بر خاستنِ از رُئے خاک تا ز خود آگاہ گردد جانِ پاک
 می نگنجد آنکہ گفت اللہ ہو در محدودِ این نظامِ چار سو
 پڑ کہ از خاک و بخیرِ دُخاک حیف اگر در خاک میسرِ دُجانِ پاک

گرچہ آدم بردمید از آب و گل رنگِ نم چوں گل کشید از آب و گل
 حیف اگر در آب و گل غلط دمام حیف اگر بر تر نپزد زین مقام !
 گفت تن در شو نجاک ر بگذر گفت جاں پہنائے عالم را نگور !
 جاں بگنجد در جہات لے شہمند مرد حُر بیگانہ از ہر قید و بند

حُر ز خاک تیرہ آید در خر و ش

ز انکہ از بازاں نیاید کارِ موش !

آں کفِ خاک کے کہ نامیدی وطن ایں کہ گوئی مضر و ایران و یمن
 با وطن اہل وطن را نسبتے است ز انکہ از خاکش طلوعِ ملتے است
 اندرین نسبت اگر داری نظر نکتۂ بینی ز مو باریک تر
 گرچہ از مشرق بر آید آفتاب با تجلی ہائے شوخ و بے حجاب
 ورتبہٗ تاب است از سوزدروں تا ز قیدِ شرق و غرب آید بروں
 برود از مشرق خود جلوهٔ مست تا ہمہ آفاق را آرد بدست !

فطرش از مشرق و مغرب بری است
گرچه او از روئے نسبت غاوری است!

اشتراک و ملوکیت

صاحب سرمایہ از نسل خلیل	یعنی آلِ نغمیہ بے جبرئیل
ز آنکہ حق در باطل او مضمر است	قلب او مومن و ماغش کافر است
غریباں گم کرده اند افلاک را	در شکم جویند جانِ پاک را
رنگ و بو از تنِ نیکو در جانِ پاک	جز تبین کائنے ندارد اشتراک
دینِ آلِ نغمیہ حق ناشناس	بر مساواتِ شکم دارد اساس

تا اخوت را مقام اندر دل است

نیخ او در دل نہ در آب و گل است!

صاحب سرمایہ۔ کارل مارکس مصنف کتاب سرمایہ کہ اصول اشتراک را در این کتاب منع کرده

ہم ملوکیت بدن رانس بہی است سینہ بے نورِ او از دل تہی است!
 مثل زنبوے کہ برگل می چسود برگ را بگذار دو شہدش برد
 شاخ و برگ و رنگ و بوئے گل ہماں برجاش نالہ بلبل ہماں
 از طلم درنگ و بوئے او گذر ترک صورت گوے و درستی نگر

مرگ باطن گرچہ دیدن مشکل است

گلِ مخواں اور اکہ در معنی گل است!

ہر دورا جاں ناصبور و ناشکیب ہر دو یزداں ناشناس آدم فریب
 زندگی ایں را خروج آں را خراج در میان ایں دو سنگ آدم زجلج!
 ایں بے علم و دین و فن آرد شکست آں برد جاں از تن ناں را زدست
 غرق دیدم ہر دورا در آب و گل ہر دورا تن روشن و تاریک دل!

زندگانی سوختن با ساختن

گور گلے تخم دے انداختن! ✓

سعید حلیم پاشا

شرق و غرب

غریباں را زیر کی ساز حیات	شرقیان را عشق را ز کائنات
زیر کی از عشق گردد حق شناس	کار عشق از زیر کی محکم اس
عشق چوں با زیر کی ہمبہر شود	نقشبند عالم دیگر شود
نیز و نقش عالم دیگر بنہ	عشق را با زیر کی آیسند
شعلہ آفرنگیاں غم خورده است	چشم شاں صلب نظر دل مرده است
زخما خوردند از شمشیر خویش	بسل افتادند چوں نخپیر خویش
سوز و مستی را مجاز تا کِ شاں	عصر دیگر نیست دار افلاک شاں

زندگی را سوز و ساز از نارِ تست

عالم تو آنسردنِ کارِ تست!

مصطفیٰ کو از تجدیدی سرود	گفت نقشِ کهنه را باید زدود
تو نگر دو کعبه را رختِ حیات	گزارِ افرونگ آیدش لات و متّ
ترکِ راهِ پُنگِ نورِ چنگ نیست	تازه اش جز کهنهٔ افرونگ نیست
سینهٔ او را دمی دیگر نبود	در ضمیرش عالمی دیگر نبود
لا جرم با عالم موجود ساخت	مثلِ موم از سوزِ این عالم گداخت
طریقِ کُها در نهٔ کائنات	نیست از تقلیدِ تقویمِ حیات
زنده دلِ خلاقِ اعصار و دهور	جانش از تقلیدِ گرد و بے حضور
چون مسلماناں اگر داری جرّ	در ضمیر خویش و در ترسِ آن نگر
صد جهانِ تازه در آیاتِ اوست	عصرِ الحیچیدہ در آفاتِ اوست
یک جهانِش عصرِ حاضر را بس است	گیر اگر در سینهٔ دل معنیِ بس است

بندہ مومن ز آیاتِ خداست ہر جہاں اندر بر او چوں قباست!

چوں کہن گردِ دو جہانے در برش

می دہتر آں جہانے دیگرش!

زندہ رود

زورقی ما خاکیاں بے نا خداست

کس نداند عالمِ تر آں کجا است!

افغانی

عالمے در سینہ ما گم ہنوز عالمے در انتظارِ قم ہنوز

عالمے بے امتیازِ خونِ رنگ شامِ اور روشن تر از صبحِ فزنگ

عالمے پاک از سلاطین و عبید چوں دلِ مومن کرانش ناپدید

عالمے رعنا کہ فیضِ یک نظر تخمِ او افکند در جانِ عمر!

لا یزال و وارد آتش نو بنو برگ و بار محکاتش نو بنو

باطن او از تفسیر بے غمے ظاہر او انقلاب ہر دمے

اندرون تست آل عالم نگر

می دہم از محکاتِ اوجہر! بک

محکات عالم قرآنی

۱۔ خلافتِ آدم

در دو عالم ہر کج آثارِ عشق ابنِ آدم سرے از اسرارِ عشق

بہر عشق از عالمِ ارحام نیست او ز سام و حام و روم و شام نیست

کو کتبِ شرق و غرب و بے غروب و رمدارش نے شمال و نے جنوب

حرفِ اتنی جبا عیدِ تقدیر او از زمیں تا آسمان تفسیر او!

مرگ و قبر و حشر و نشرِ احوالِ اوست نور و نارِ آں جہاں اعمالِ اوست

او داد او کتاب و او تسلیم!	او امام و او صلوات و او جسم
نہ حدود اور نہ ملکش را ثغور	خرده خرده غیب او گرد حضور
اعتدال او غیارِ ممکنات	از وجودش اعتبارِ ممکنات
غرق اعصار و دہور اندر دوش!	من چه گویم از یم بے ساحلش
آپنہ در عالم نگنجد آدم است!	آپنہ در آدم بگنجد عالم است
نیست رہ جبریل را در خلوتش!	آتشکار اہر و مہ از جلوتش

برتر از گرد وں مقامِ آدم است

اصل تہذیب احترمِ آدم است

عشق یک میں در تماشائے دنی است!	زندگی لے زندہ دل دانی کہ صیت
کائناتِ شوق را صورتِ گرانہ!	مرد و زن وابستہ یک دیگر اند
فطرتِ اولوح اسرارِ حیات!	زن نگہ دار زندہ ناری حیات
جوہر او خاک را آدم کند	آتش مارا بحبانِ خود زند

در ضمیرش ممکن است زندگی از تب و تابش ثباتِ زندگی
 شعله کز دے شر رہا در گسست جان و تن بے سوز و صورتِ نسبت
 ابرج ما از ارجمند یہاے او ما ہمہ از نقش پند یہاے او!

حق ترا داد است اگر تابِ نظر
 پاک شود سیتِ او را نگر

اے ز دینیت عصرِ حاضرِ بدہ تاب فاش گویم با تو اسرارِ حجاب
 ذوقِ تخلیق آتشے اندر بدن از فروغِ او فروغِ انجمن!
 ہر کہ بردارد ازیں آتش نصیب سوز و سازِ خویش را اگر دورِ قیب
 ہر زماں بر نقشِ خود بندِ نظر تا نگردد لوحِ او نقشِ دگر
 مصطفیٰ اندر حرِ اخلاوت گزید مٹے جز خویش تن کس را ندید
 نقشِ ما را در دلِ اورِ نختند ملتے از غلوتش انہی نختند
 می توانی منکرِ یزداں شدن منکر از شانِ نبی نتواں شدن

گرچہ داری جانِ روشن چوں کلیم هست افکارِ تو بے غلوت عقیم!
 از کم آمیسنی تخیلِ زنده تر
 زنده تر جو سنده تریا بنده ترا!

علم و ہم شوق از مقاماتِ حیات	ہر دومی گیرد نصیب از واردات!
علم از تحقیق لذت می برد	عشق از تخیل لذت می برد
صاحبِ تحقیق را جلوت عزیز	صاحبِ تخیل را خلوت عزیز
چشمِ موئے خواست دیدارِ وجود	این ہمہ از لذتِ تحقیق بود
لن ترانی نکستہ ما دارد دقیق	اندکے گم شود ریں کبیرِ عمیق
ہر کجا بے پردہ آثارِ حیات	چشمہ زارش در ضمیرِ کائنات
در نگر ہنگامہ آفاق را	ز حمتِ جلوت مدہ خلاق را

حفظ ہر نقشِ آفریں از خلوت است

خاتم اور انگیں از خلوت است ۷۷

۲- حکومتِ آہی

بندہ حق بے نیاز از ہر مقام	نے غلام اورانہ اوکس رانسلام
بندہ حق مرد آزاد است و بس	ملک آئینش خدا داد است و بس
رسم و راہ و دین و آئینش ز حق	زشت و خوب و تلخ و نوشینش ز حق
عقل خود میں غافل از یہ بود غیر	سود خود بیسند نہ بنید سود غیر
وحی حق بیسندہ سود ہمہ	دزد گاہش سود و بہبود ہمہ
عادل اندر صلح و ہم اندر صفت	وصل و فصلش لایراعی لایخاف
غیر حق چوں ناہی و آمر شود	زور و بر ناتواں تباہر شود

زیر گردوں آمری از قاہری است

/ آمری از ماسو اللہ کافری است

قاہر آمر کہ باشد پختہ کار از تو انیس گرد خود بند دھوا

جرّہ شاہیں تیز چنگ و زود گیر! صعوہ را در کار ہا گیر دمشیر
 قاہری را شرع و دستوے دہد بے بصیرت سرمہ با کورے دہد
 حاصل آئین و دستور ملوک؟
 دہ خدایاں فریہ و دہقان چچ دوک!

و اے بردستور جمہورِ فرنگ مردہ تر شد مردہ از صورِ فرنگ!
 حقہ بازاں چوں سپہر گرد گرد از اہم بر تختہ خود چسیدہ زد!
 شاطران این گنج و رآں بچ بر ہر زمان اندر کین یک دگر
 فاش باید گفت ستر دہراں مامتا و این ہمہ سوداگراں!
 دیدہ ہا بے غم ز حُبوبِ سیم و زر مادراں را بارِ دوش آبد پس
 و اے بر قومے کہ از بیمِ شمس می برد غم را ز اندامِ شجر!
 تانیا روز غم از تارش سرود می کشد، تا زادہ را اندر وجود!
 گرچہ دارد شیوہ ہاے رنگ رنگ من بجز عبرتِ نیگرم از فرنگ!

اے برتقلیدش اسیر آزاد شو

دامن تیراں بگیہ آزاد شو!

۳۔ ارض ملک خداست

سرگزشت آدم اندر شرق و غرب	بہر خاکِ فتنہ ہائے حرب و ضرب!
یک عروس و شوہر او ماہمہ	آں فسونگر بے ہمہ ہم باہمہ!
عشوہ ہائے او ہمہ مکرو فن است	نے ازان تونہ ازان من است!
در نسا زد با توایں شک و محر	ایں ز اسبابِ حضر تو در سفر!
اختلاطِ خفتہ و بیدارِ چیت؟	ثابتے را کار باستیارِ چیت؟
حق زمیں راجہ و مستاع مانگفت	ایں متاع بے بہا مفت است مفت
دہ خدایا! کنتہ از من پذیر	رزق و گورازوے بگیری اورا میگری
صحتش تانکے تو بود و او نبود	تو وجود و او نمود بے وجود
تو عقابی طائفِ افلاک شو	بال و پر بکشا و پاک از خاک شو

باطن الارض لله ظاہر است

ہر کہ این ظاہرہ بسید کافر است

من نگویم در گذر از کاخ و کوئے دولت تست این جهان رنگ و بوی

دانه دانه گوہر از خاکش بگیر صید چوں شاہیں ز افلاکشن بگیر

تیشہ خود را بہار شش بزنی نورے از خود گیر و بر نازش بن

از طریق آذری بیگانه باش بر مراد خود جهان تو تراش!

دل برنگ و بوی و کاخ و کوئہ دل حریم دوست جز با او مدہ!

مردن بے برگ و بے گور و کفن؟ گم شدن در نقسہ و فرزند وزن!

ہر کہ حرفے لا الہ از بر کند عالمے را گم بخویش اندر کند

فقر جوع و رقص و عریانی کجاست

فقر سلطانی است بہسانی کجاست

۴- حکمت خیر کثیر است

گفت حکمت را خدا خیر کثیر	هر کجا این خیر را بینی بگیر
علم حرف و صوت را شهپر دهد	پای گوهر به ناگوسر دهد
علم را بواج افلاک است ره	تاز چشم مهر بر کند و نگد
نسخه او نسخه تفسیر کل	بسته تدبیر او تقدیر کل
دشت را گوید جابے ده دهد	بهر را گوید سرابے ده دهد
چشم او بر واردات کائنات	تابه بید محکات کائنات
دل اگر بندد به حق پیغمبری است	در زحق بیگانه گردد کافری است
علم را بے سوز دل خوانی شر است	نور او تاریکی بحس و بر است
عالمی از غار او کور و کبود	فرو دیش برگ ریز مهت و بود
بهر و دشت و کوهر و بلغ و دراغ	از بهم طیساره او داغ و داغ

سینہ افرونگ رانائے ازوست	لذتِ شبنون و یلغائے ازوست
سیر و اثر و نئے دھندایام را	می برد سرمایہ اقوام را!
قوتش ابلیس رایاے شود	نور نار از صحبت نائے شود
کشتن ابلیس کارے مشکل است	زانکہ او گم اندر اعماقِ دل است!
خوشر آں باشد سلاش کنی	کشتہ شمشیر قرآنش کنی
از جلالِ بے جمالے الاماں	از فراقِ بے وصالے الاماں!
علم بے عشق است از طاغوتیاں	علم باعشق است از لاهوتیاں!
بے محبت علم و حکمت مردہ	عقل تیرے برہمن ناخورو

کور را بے سنده از دیدار کن
 بولہب را حیدرِ کرار کن!

زندہ رود

حکمتش و انمودی از کتاب ہست آں عالم ہنوز اندر حجاب!

پرده را از چہرہ نکشاید چہ را
 از ضمیر ما بروں ناید چہ را
 پیشِ مایک عالمِ فرسودہ ایت
 طہت اندر خاکِ او آسودہ ایت
 رفت سوزِ سینہ ناتار و کرد
 یا مسلمانِ مُرد یا قتر آں بپرد!

سعید سلیم پاشا

دینِ حق از کافری رسوا تر است
 ز آنکہ ملا مومنِ کافر گراست!
 شبنمِ مادرِ نگاہِ مایم است
 از نگاہِ او یحیمِ ما شبنم است!
 از شکرِ فیہائے آں قرآنِ فروش
 دیدہ ام روحِ الایں را در خروش!
 ز انسوئے گردوں دلش بیگانہ
 نزدِ او ام الکتابِ افسانہ
 بے نصیب از حکمتِ دینِ بنی
 آسمانش تیرہ از بے کو کبی!
 کم نگاہ و کور ذوق و مسرہ گرد
 ملت از قال و اقوالش فرد فرود!
 مکتب و ملا و اسرارِ کتاب
 کور مادر زاد و نورِ آفتاب!

۱ دینِ کافر نہ کر دے سیرِ جہاد
۲ دینِ مافی سبیل اللہ فساد

مردِ حق جانِ چہان چار سوے آن بخلوت رفتہ را از من بگوے
انے ز افکارِ تو مومن را حیات از نفسہائے تو ملت را ثبات
حفظِ قرآنِ عظیم آئینِ تست حرفِ حق را ناکش گفتنِ دینِ تست
تو کلمیٰ چہند باشی سرنگوں دستِ خویش از آستینِ آور برون
سرگذشتِ ملتِ بیضابگوے باغزال از وسعتِ صحرابگوے

فطرت تو مستنیر از مصطفیٰ است

باز گو آخر مقامِ ما کجاست؟

مردِ حق از کس نیگر درنگ و بو مردِ حق از حق پذیر درنگ و بو
ہر زماں اندر تنش جانے دگر ہر زماں اورا چو حق شانے دگر
راز ہا با مردِ مومن باز گوے شجہ رمزِ کلِ یوم، باز گوے

کل یوم۔ تیجِ بایہ کل یومِ ہوفی شان

جز عرم منزل ندارد کاروان غیر حق در دل ندارد کاروان

من نمی گویم که راهش دیگر است

کاروان دیگر نگاهش دیگر است!

افغانی

از حدیث مصطفیٰ داری نصیب؟	دین حق اندر جہاں آمد غریب
با تو گویم معنی این حرف بکر	غربت دین نیست فقر اہل ذکر
بہر آن مرے کہ صاحب جستجو است	غربت دین ندرت آیات اوست
غربت دین ہر زمان نوع دگر	نکتہ را دریاب اگر داری نظر
دل بآیات مبسوس دیگر بہ بند	تا بگیری عصر نور اور کمند!
کس نمی داند ز اسرار کتاب	شرقیان ہم غربیاں در پیچ وقاب
روسیاں نقش نوی انداختند	آب و نال بردند و دین در باختند

حق بین حق گوے و غیر از حق مجھے
یک دوحرف از من بآں ملت بگجے

پیغام افغانی بآلتِ روسیہ

منزل و مقصود قرآن دیگر است	رسم و آئین مسلمان دیگر است
درد دل او آتش سوزنده نیست	مصطفیٰ در سینه او زنده نیست
بنده مومن ز ترس آں بر نخورد	در ایام او نمائی دیدم نہ درد
خود طہسم قیصر و کسری شکست	خود ہر تختِ ملوکیت نشست
تا نہالِ سلطنت قوت گرفت	دینِ او نقش از ملوکیت گرفت
از ملوکیت نگہ گرد و دگر	

عقل و ہوش و رسم و رہ گرد و دگر!

تو کہ طرح دیگرے انداختی دل زدستور کہن پر داختی

ہجو ما اسلامیہاں اندر بہل
 قیصریت را شکستی استخوان
 تا بر افروزی چراغی در ضمیر
 خبر تے از سرگذشت ما بگیر
 پائے خود محکم گذار اندر نبرو
 گرد این لالت و ہیل دیگر مگرد
 ملتے می خواہد این دنیا سے پیر
 آنکہ باشد ہم بشیر و ہم نذیر
 بازی آئی سونے اقوام شرق
 بستہ ایام تو با ایام شرق
 تو بجاں انگندہ سوزِ دگر
 در ضمیر تو شب و روزے دگر
 کہنہ شد افزنگ را آئین دیں
 سوے آں دیر کہن دیگر مبین
 کردہ کار خداوندان تمام
 بگذر از لآ جانبِ الا خرام
 در گذر از لآ اگر جویندہ
 تارہ اثبات گیری زندہ

اے کہ می خواہی نظامِ عالمے
 جُستہ اور اس میں محکمے؟

داستانِ کہنہ شستی باب باب
 فکر را روشن کن از اُمُ الکلت

باسیہ فاماں یدِ بیضا کہ داد؟ مژدہ لا قیصر و کسریٰ کہ داد؟
 درگذر از جلوہ ہائے رنگ رنگ خویش را در یاب از ترکِ فرنگ!
 گرز کبر غریباں باشی خمیر رو بہی بگذار و شیری پیشہ گیر
 چیت رو باہی تلاش ساز و برگ شیر مولا جوید آزادی و مرگ،
 جز بقرآن ضیعی رو باہی است فقر قرآن اصل شائستہی است
 فقر قرآن اختلاطِ ذکر و فکر فکر را کامل ندیدم جز بذکر
 ذکر؟ ذوق و شوق را دادن ادب کار جان است این نہ کار کام و لب
 خیر و ازوے شعلہ ہائے سینہ سوز بامزاج تو نمی سازد ہنوز

اے شہید شاہدِ رعناے فکر

با تو گویم از تجلی ہائے فکر ✓

چیت قرآن؟ خواجہ راہِ پیغامِ مرگ دستگیر بندہ بے ساز و برگ!
 یسج خیر از مردک ز رکش مجو لَنْ تَسْأَلُوا الْبَرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا

از ربا آخر چہ می زاید؟ فتن ! کس نداند لذتِ تسرّعِ حق !
 از ربا جاں تیرہ دل چون خشت و بنگ آدمی در زندہ بے دندان و چنگ !
 رزقِ خود را از زمیں بردن روست این متاعِ بندہ و ملکِ خداست
 بندہٴ مومن این، حق مالک است غیر حق ہر شے کہ بینی مالک است
 رایتِ حق از ملوک آمدنگوں قریہ ہا از دخلِ شاں خوار و زبون

آب و نانِ باست از یک مائدہ

دودۂ آدم "کنفس" واحدہ

نقشِ قرآن تا دیریں عالم نشست نقشہائے کاہن و پاپا شکست !
 فاش گویم آنچه در دل مضمر است این کتابے نیست چیزے دیگر است !
 چوں بجاں در رفت جاں دیگر شود جاں چو دیگر شد جہاں دیگر شود

الملک تبلیغ بایہ شریفہ کل شی حالک الا وجہہ
 قریہ ہا از دخلِ الم تبلیغ بایہ شریفہ ان الملوک اذا دخلوا الم
 کنفس واحدہ تبلیغ بایہ شریفہ ما خلقکم ولا بعثکم الم

مثل حق پہنان وہم پیدا است ایں زندہ و پائندہ و گویا ست ایں
 اندر و تقدیر ہائے شرق و غرب سرعتِ اندیشہ پیدا کن چو برق
 با مسلمان گفت جاں بر کف بنہ ہر چہ از حاجت فزوں داری بدہ
 آفریدی شرع و آئینے دگر اندکے بانور قرآنش نگر
 از ہم وزیر حیات آگہ شوی
 ہم ز تقدیر حیات آگہ شوی

مغل ما بے مے و بے ساقی است سازِ قرآن را تو اہم باقی است
 زخمہ ما بے اثر افتد اگر آسماں دارد ہزاراں زخمہ ور
 ذکر حق از امتاں آمد غنی از زمان و از مکاں آمد غنی!
 ذکر حق از ذکر ہر ذاکر جدا است احتیاجِ روم و شام اور اکجا است
 حق اگر از پیش ما برداردش پیش تو مے دیگرے بگزاردش
 از مسلمان دیدہ ام تقلید وطن ہر رماں جانم بلزد و در بدن!

ترسم از روزے کہ محروم ش کنند

آتش خود بر دل دیگر زنند!

پیر رومی بہ زندہ رودنی گوید کہ شعرے بیار

پیر رومی آں سرا پا جذب و درد	این سخن دامنم کہ با جانش چہ کرد
از دروں آہے جگر دوزے کشید	اشک اور نگیں تر از خون شہید
آنکہ تیرش جز دل مرداں نفست	سوئے افغانی نگاہے کرد و گفت
دل بخون مشل شفق باید زدن	وست در قراکِ حق باید زدن
جاں ز امید است چوں حجئے روہا	ترکِ امید است مرگِ جاوداں
باز درمن دید و گفت اے زندہ رود	باد و بیتے آتش افکن در وجود
ناقہ ماخستہ و محل گراں	تلخ تر باید نواے سارباں!
امتحان پاک مرداں از بلاست	تشنگاں راتشہ ترک کردن رواست

درگذر مثل کلیم از رود نیل سوز آتش گم زن مثل غلیل!

نغمہ مردے کہ دارد بوی دوست

بٹلتے رامی بردتا کوئے دوست!

غزل زندہ رود

ایں گل ولالہ تو گوئی کہ مقیم اندہمہ راہ پیا صفت موج نسیم اندہمہ
معنی تازہ کہ جویم و نیایم کجاست مسجد و مکتب و می خانہ عقیم اندہمہ
حرفے از غوشتن آموز و در آن حرفی بسوز کہ دیریں خانقہ بے سوز کلیم اندہمہ
از صفا کوشی ایں تکیہ نشیناں کم گئے موعے ثرولیدہ و ناشتہ کلیم اندہمہ
چہ چربا کہ درونِ حرے ساختہ اند اہلِ توحید یک اندیش و دو نیم اندہمہ

مشکل ایں نیست کہ بزم از سر ہنگامہ گزشت

مشکل ایں است کہ بے نقل و ندیم اندہمہ ✕

فلکِ زہرہ

فلکِ زہرہ

از فضاے تو بتو چندیں حجاب !	در میانِ ما و نورِ آفتاب
جلوہ ہائے آتشِ را پختند	پیشِ ماصدِ پردہ را آویختند
سازگار آید بشاخ و برگ و برگ	تا ز کم سوزی شود دل سوز تر
آبجو از رقصِ او سیما بگوں	از تبِ او در عسرو قِ لالہ خوں
سے بے سوئی گریزِ دجانِ پاک	ہم چناں از خاکِ خیزد جانِ پاک
جز تب و تباہی ندارد ساز و برگ	در رہِ او مرگ و حشر و حشر و مرگ
خطِ پیہم خورده باز آید بروں	در فضاے صد پہر نیلگوں
چوں فوجِ اللہ تسلیم خویش !	خود حریمِ خویش و ابراہیم خویش

پیش او نہ آسمان نہ خیر است ضربت او از مقام حیدر است
 ایں ستیز و مبدم پاکش کند محکم و سیار و چالاکش کند
 می کند پرواز در پہنائے نور غلبش گیرندہ جب ریل و حور

تازمازاغ البصر گیر نصیب

بر مقام عبد کا اگر دور قیب

از مقام خود نمیدانم کجاست ایں قدر دانم کہ از یاراں جد است
 اندرونم جنگ بے خیل و سپہ بیند آں کو ہم چو من وارد نگہ
 بے خبر مرداں ز رزم کفر و دیں جان من تنها چو زین العابدین
 از مقام و راه کس آگاہ نیست جز نولے من چراغِ راه نیست
 غرق دریا طفلک و برنا و پیر جاں بسا عل بردہ یک مرد فقیر
 بر کشیدم پردہ ہائے ایں وثاق ترسم از وصل دین الم از فراق

مَازَاغُ الْبَصْرِ تَلِیْحُ بَايَ شَرِیْفِ مَازَاغُ الْبَصْرِ وَمَا طَعْنُ

وصل اگر پایاں شوق است الحذر لے نخل آہ و فغان بے اثر
 راہ رواں جادہ کم گیر دسراغ گر بجانش سازگار آید فراغ
 آل دے دارم کہ از ذوق نظر ہر زمان خواہد جانے تازہ تر
 رومی از احوال جان من خبیر گفت "می خواہی دگر عالم ؟ بگیر
 عشق شاطر ما بدستش ہرہ ایم پیش بستگر در سوادِ زہرہ ایم
 عالے از آب و خاک اور اقوام چوں حرم اندر غلاف مشک فام
 بانگاہ پرده سوز و پرده در از درونِ یمن و ماغ او گذر
 اندرو بینی خدایان کہن می شناسم من ہمہ راتن بتن

لعل و مردوخ و یوق و نسر و نسر

رم خن ولات و منات و عمر و غمر

برقیسم خلیش می آرد دلیل

از مزاجِ این زمان بے خلیل۔

مجلس خدایان اقوام قدیم

آں ہوائے تند و آں شبگوں سحاب
 برق اندر ظلمتیں گم کردہ تاب
 قلمے اندر ہوا آوینختہ
 چاک دامن و گہر کم ریختہ !
 ساحل ناپید و موجیں گرم خیز
 گرم خیز و باہوا ہا کم سیتز !
 رومی و من اندر آں دریائے قیر
 چوں خیال اندر بشتانِ صنید !
 اوسفر ہا دیدہ و من فوسفہ
 درد و چشم ناصبور آمد قطر
 ہر زمان گفتم نگاہم نارست
 آں دگر عالم بنی بینم کجاست
 تاشان کو ہزار آمد پدید
 جوئبار و مرغزار آمد پدید !
 کوہ و صحرا صد بہار اندر کنار
 مشکبار آمد نسیم از کوہ سار !
 نعمہ ہائے طائران ہم نفس
 چشمہ زار و سبزہ لعلے نیم رس

تن ز فیض آں ہوا پایستہ تر
 از سر کہ پارہ کردم نظر
 وادی خوش بے نشیب بے فراز
 اندریں وادی خدایان کہن
 آں زار بابِ عرب ایں از عراق
 ایں ز نسلِ مہر و دامادِ قمر
 آں یکے در دستِ اوتیغ دور
 ہر یکے ترسندہ از 'فکرِ جمیل'
 گفت مردوخ 'آدم ازیزداں گنجیت'
 تا بفرزاید بادراک و نظر
 می بردندست ز آثارِ کہن
 روزگار افسانہ دیگر کشد
 جانِ پاک اندر بدنِ بینندہ تر
 خرم آں کوہ و کمر آں دشت و دریا
 آبِ خضر آرد بخاکِ اونیاز
 آں خداے مصر و ایں ربِ الیم
 ایں الہ الوصل و آں رب الفراق
 آں بہ زونِ مشتری دارِ نظر
 واں دگر چپیدہ ماے در گلو
 ہر یکے آزرده از ضربِ خلیل
 از کیسا و حرمِ نالاں گرنخت
 سوے عہدِ رفتہ باز آید نگرا
 از تجلیِ ہائے پاہِ دایر و سخن
 می وزد زان خاکِ ایں بادِ مراد

بس از فرطِ طرب خوش می سرو
بر خدایاں راز هائے ماکشودار

نغمہ لعل

آدم ای نیلی تنق را بر درید آنسوے گردوں خداے رانید
در دلِ آدم مجبزن افکارِ صیت ہچو موج ایں سر کشید و آں میدا
جانش از محسوس می گیر و تدار بوکہ عہدِ رفتہ باز آید پدید
زنده باد افسرِ نگلی مشرق شناس آنکہ مارا از لحدِ بیرون کشید
اے خدایاں کہن وقت است وقت !

دزنگر آں حلقہ وحدت شکست آلِ ابراہیم بے فوقِ الت !
معتش پاشیدہ جاش دیز ریز آنکہ بود از بادۂ جبریل مست !
مردِ عرفا در بندِ جہات با وطن پیوست از یزدان گست !

خونِ اوسرد از شکوہِ دیریاں لاجرم پیرِ حرم زنا رست!
 اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

درجہاں باز آمد ایامِ طرب دیں نہایت خورده از ملک و نسب!
 از چراغِ مصطفیٰ اندیشہ چسبیت؟ زانکہ اور ایف ز ند صد بولہب!
 گرچہ می آید صدائے لالہ آنچه از دلِ رفت کے ماند لب!
 اہرمنِ رازندہ کرد افسونِ غرب روزِ یزداں زرد و از پیم شب!
 اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

بندِ دیں از گردنش باید کشود بندہٗ ما بندہٗ آزاد بود
 تا صلوات اور اگر آید ہمے رکعتے خواہیم و آں ہم بے سجود
 جذبہٗ ہا از نغمہٗ می گرد دیند پس چہ لذت در نمازِ بے سرود!
 از خداوندے کہ غیب اور اسزد خوشتر آں دیوے کہ آید در شہود!
 اے خدایانِ کہن وقت است وقت ✓

فرو رفتن بدریائے زہرہ و

دیدن ارواح فرعون و کشتن

پیرِ روم آں صاحبِ ذکرِ جمیل، ضربِ اور اسطوتِ ضربِ خلیل
 ایں غزل در عالمِ مستی سرود، ہر خداے کہنہ آمد در سجود!

غزل

باز بردفتہ و آئندہ نظر باید کرد، ہمہ برخیز کہ اندیشہ دگر باید کرد
 عشق بر ناقہ ایام کشد محلِ خویش، عاشقی؟ راحلہ از شام و سحر باید کرد
 پیر ما گفت جہان بروشنی محکم نیست، از خوش و ناخوش اوقطع نظر باید کرد
 تو اگر ترک چہاں کردہ سہرا و دہلی، پس نخست ز سر خویش گذر باید کرد

گفتش در دل من لاتِ عنات است
گفت این بستکہ رازیرو زبر باید کرد

باز با من گفت "برخیز اے پسر	جز بدامانم میساویز اے پسر
آں کہتاں آں جب ال بے کلیم	آنکہ از برف است چوں انبارِ سیم!
در پس اوتلزم الماس گوں	آشکارا تر درونش از بروں!
نے بوج و نے بسیل اور خلل	در مزاج او سکون لم یزل
ایں مقام سرکشان زورست	منکران غائب و حاضر پرست!
آں یکے از شرق و آں دیگر ز غرب	ہر دو بامردان حق در حرب و ضرب!
آں یکے برگردنش چوب کلیم	واں دگر از تیغ درویشے دونیم!
ہر دو فرعون این صغیفہ آں کبیر	ہر دو در آغوش دریاتش نمیز!
ہر کے بالحنی مرگ آشناست	مرگ جباراں ز آیات خداست!
در پے من پابنہ از کس ترس	دست در دستم بدہ از کس ترس

سینہ دریا چو موسیٰ بر درم

من ترا اندر ضمیر او برم

بھر بر ماسینہ خود را کشود یا ہوا بود و چو آبے وانمود

قراویک دادی بے رنگ بو وادی تاریکی او تو بتو

پیر رومی سورۃ ظہر سرد زیر دریا ماہتاب آمد فرود

کوہ ہائے شستہ و عریان سرد اندراں سرگشتہ و حیراں دوزخ

سے رومی یک نظر نگریتند باز سے یک دگر نگریتند

گفت فرعون ایں سحر! ایں جئے نورا از کجا ایں صبح و ایں نور و ظہور؟

رُومی

ہرچہ پنهان است از و پیداستے

اصل ایں نور از یدِ بیضاستے! ۸

فرعون

آہ نقد عقل و دیں درخستم دیدم و این نور را نشناختم!
 اے جہاں داراں سوسے من بنگرید اے زیاں کاراں سوسے من بنگرید!
 وائے قومے از ہوس گردیدہ کور می برد لعل و گہر از خاک گور!
 پیکرے کو در عجائب خانہ اسیت بر لب خاموشی او افسانہ لیت!
 از ملوکیت خسرو ہامی دہد کور چشماں را نظر ہامی دہد
 چہیت تقدیر ملوکیت ہ شقاق محکمی حبتن ز تدبیر نفاق!
 از ید آموزی زبوں تقدیر ملک باطل و آشفستہ تر تدبیر ملک!

باز اگر بیستم کلیم اللہ را
 خواہم از وے یک دل آگاہ را

رُومی

حاکمی بے نور جان غلام است خام	بے ید بیضا ملو کیت حرام
حاکمی از منصف محکومان قوی است	بخش از حرمان محرومان قوی است!
تاج از باج است و از تسلیم باج	مرد اگر سنگ است می گردد وز باج
فوج و زندان سلاسل رهبری است	اوست حاکم کز چنین سامان غنی است

ذوالخرطوم

مقصد قوم فرنگ آمد بلند	از پئے لعل و گهر گورے نکند
سرگذشت مصر و فرعون و کلیم	می تو او دیدن ز آثار قدیم!
علم و حکمت کشف اسرار است و بس	حکمت بے جستجو خوار است و بس

فرعون

قبر مارا علم و حکمت بر کشود
لیکن اندر تربتِ ہمدی چہ بود؟

نمودار شدن در ویش سودانی

برق بے تابانہ رخسید اندر آب	موہبا بالید و غلطید اندر آب
بلوئے خوش از گلشنِ جنت رسید	روح آں در ویشِ مصر آمد پدید
در صدف از سوزِ او گوہر گدخت	سنگ اندر سینہ کشنر گدخت
گفت "اے کشنر از داری نظر	انتقام خاکِ درویشے نگر!
آسماں خاکِ ترا گورے نداد	مرقدے جز دریم شورے نداد!
باز حرف اندر گلوے او شکست	از لبش آہے جگر تا بے گسست!

گفت اے روح عرب بیدار شو چوں نیا گاہ خالق اعصار شو!
 اے فواد اے فیصل اے ابن سعود تاکجا برخوش پیمین چو دود!
 زندہ کن درینہ آں سونے کرفت در جہاں باز آں روزے کرفت!
 خاکِ بطنی خالدے دیگر بڑاے نندہ توحید را دیگر سراے
 اے نخیل دشت تو بالندہ تر برنخیزد از تو فاروقے دگر؟
 اے جہان مومن ان شک فام از تومی آید مرا بوے دوام!
 زندگانی تاکجا بے ذوق سیر تاکجا تقدیر تو در دست غیر!
 بر مقام خود نیائی تا بکے استخوانم دریے نال دچونے!

از بلا ترسی؟ حدیث مصطفیٰ است

‘مرد را روزِ بار و روزِ صفاست’

سارباں یاراں بہ شیرب مایہ بچد آں حدی کو ناقہ را آرد بہ وجد!
 ابر بارید انہ زمیں ہا سبزہ رست می شود شاید کہ پائے ناقہ رست!

جانم از دردِ جدائی در نفیر آں ہے کو سبزہ کم دارد بغیر!
 ناقہ مست سبزہ وین مست دوست او بدست تست من دوست دوست!
 آب را کردند بر صحرای سبیل بر جبل داشتہ اوراقِ نخیل!
 آں دو آہو در قفاے یک دگر از فراز قل فرود آید بنگر!
 یک دم آب از چشمہ صحرای خود باز سوئے راہ پیمای بگرد!
 ریگ دشت از نم مثالِ پر نیل جادہ بر آشتی نمی آید گراں
 حلقہ حلقہ چوں پر تہو غم نام ترسم از باران کہ دوریم از مقام!

سارباں یارباں بہ شیرب ما بخند

آں حدیٰ کو ناقہ را آرد بہ و جد!

فلک‌سیرخ

اہلِ مرغ

چشمِ رایکِ لحظہ بستم اندر آب اندکے از خود گستم اندر آب !
 رختِ بردم زی جہانے دیگرے بازمان و بامکانِ دیگرے !
 آفتابِ بابا فاقش رسید روز و شب را نوعِ دیگر آفرید !
 تنِ رسم و راہِ جاں بیگانہ است در زمان و از زمانِ بیگانہ است !
 جانِ ماساز و بہر سوزے کہ ہست وقتِ او خرم بہر سوزے کہ ہست !
 می نگر دو کہنہ از پر و از روز روز ہا از نورِ او عالمِ فرسوز !

روز و شب را گردشِ پیہم از دست

سیر او کن زانکہ ہر عالم از دست

مرغِ اسے بار صد گاہِ بلبند مورینِ او تریا در کف در !

خلوت نہ گنبدِ حضرتِ این
 گاہِ جہنم و سعتِ او را کراں
 پیرِ روم آں مرشدِ اہلِ نظر
 چوں جہانِ ما طلسمِ رنگ و بوست
 ساکنانش چوں فرنگاں و فنون
 بر زمان و بر مکاں قاہر تر اند
 بر وجودش آں چناں چپید اند
 خاکیاں را دل بہ بندِ آب و گل
 چوں دے در آب و گل منزل کنند
 مستی و ذوق و سرور از حکمِ جاں
 در چہانِ ما دو تا آمد و جود
 خاکیاں را جان و تن مرغ و قفس
 یساو و خاکدانِ ماستِ این
 گاہ دیدم در فضاے آسمان
 گفت مرغِ است این عالمِ نگر
 صاحبِ شہر و دیار و کاخ و کوست
 در علومِ جان و تن از مافزون
 ترا کہ در علمِ فضا ما ہر تر اند
 ہر خم و پیچ ، فضا را دیدہ اند
 اندرین عالمِ بدن در بندِ دل
 ہر چہ می خواہد بآب و گل کنند
 جسمِ راغیب و حضور از حکمِ جاں
 جان و تن آں بے نمود آں بانمود
 فکرِ مرغی یک اندیش است پس
 !

چوں کے رامی رسد روزِ فراق چست تری گرد از سوزِ فراق!
 یک روزے پیشتر از آن مرگ می کند پیش کساں اعلانِ مرگ!
 جانِ شاں پروردہ اندام نیست لاجرم خو کرده اندام نیست!
 تنِ بخویش اندر کشیدن مردن است از جہاں در خود رمیدن مردن است!
 برتر از فکر تو آمد این سخن زان کہ جانِ تست محکوم بدن!

رختِ این بایک دو دم باید کشاد

این چنین فرصتِ خدا کس را نداد!

برآمدن انجم شناسِ مرنجی از رصد گاہ

پیر مرے ریش او مانند برف ساہا در علم و حکمت کردہ صرف
 تیز بین مانند دانا یانِ غرب کوش چوں پیر ترسایانِ غرب
 دیر سال و قاتش بالا چو سرو طلعتش تابندہ چوں ترکانِ مرد

آشنای رسم و راز ہر طریق آشکار از چشم او فکِ عمیق
 آدمی را دید و چوں گل بر گشت در زبان طوسی و نیتِ مگفت
 پیکرِ گل آں اسیرِ چند و چوں از مقامِ تحت و فوق آمد برون
 خاک را پرواز بے طیارہ داد ثابِتِاں را جو ہر سیارہ داد
 لطف و اوراکش رواں چو آبجو جو حیرت بودم از گفتار او
 ایں ہمہ خواب است یا افسونگری بربِ مریخیای حرفِ دری
 گفت "بود اندر زمانِ مصطفیٰ" مرے از مریخیانِ با صفا
 بر جہاں چشمِ ہماں میں راکشاد دل بسیرِ خطۂ آدم نہاد
 پر کشود اندر فضا ہاے وجود تا بصرِ اے حجاز آمد فرود
 آنچہ دید از مشرق و مغرب نوشت نقشِ اورنگیں تراز باغِ بہشت
 بودہ ام من ہم بایران و فرنگ گشتہ ام در ملکِ نیل و رودِ گنگ
 دیدہ ام امریک و ہم ژاپون و چین بہرِ تہتیتِ فلز است زمین

از شب و روزِ زمیں دارم خبر کرده ام اندر برو بحرِ شمس سفر
 پیشِ ماہنگامہ ہائے آدم است
 گرچہ اوازِ کارمانا محرم است

رُومی

من ز افلاکم رُسیقِ منِ خاک سرخوش و ناخورده از رگہائے تاک
 مرد بے پروا و نامش زنده رود مستیِ اوازِ تاشائے وجود
 ماکہ در شہرِ شمس افتادہ ایم در جہاں و از جہاں آزادہ ایم
 در تلاشِ جلوہ ہائے نوبنو یک زمان مارا رفیقِ راہ شو

حکیم مرنخی

ایں نوحِ مرغِ دینِ برخیاست بر خیا نام ابوالآبائے ماست

فرز مرزاں آہر کہ دارِ زشت	رفت پیش بر خیا اندر بہشت
گفت "تو ایں جا چہاں آسودہ؟	عمر ہا محکوم یزدان بودہ!
از مقام تو نکوتر عالمے است	پیش او جنت بہار یکدمے است
آں جہاں از ہر جہاں بالاتر است	آں جہاں از لامکاں بالاتر است
نیست یزدان را از ان عالم خبر	من ندیدم عالمے آزاد تر!
نے دعائے در نظام او خیل	نے کتاب نے رسول و جبریل!
نے طواف نے سجودے اندر	نے دعائے نے درودے اندر!
بر خیا گفت "اے فسوں پرداز نیز	نقش خود را اندر ان عالم بریز"
تا ابو الہا با فریب او نخورد	حق جہانے دیگرے با ماسپر

اندیں ملک خدا دادے گذر

مرغدیح و رسم و آئینش بنگر!

گردش در شہر مرغین

مرغین و آل عمارات بلند	من چه گویم زان مقام ارجمند
ساکنانش در سخن شیریں چونوش	خوب روی و نرم خوی و سادہ پوش!
فکر شاں بے درد و سوزِ اکتساب	رازدانِ کیمیائے آفتاب!
ہر کہ خواہد سیم و زر گیرد ز نور	چوں نمک گیریم ما از آبِ شور!
خدمت آمد مقصد علم و ہنر	کار ہا را کس نمی سنجد بزر!
کس ز دینار و درم آگاہ نیست	ایں بتاں را در حرہا راہ نیست
بر طبیعت دیوہ ماشینِ چہرہ نیست	آسمانہا از دُخانہا تیرہ نیست!
سخت کش و ہتھاں پر غش روشن است	از نہابِ دہِ خدایاں این است!
کشت و کارش بے نزاع آبجوست	حاصلش بے شرکتِ غیرے ازوست!

اندر اں عالم نہ لشکر نے قشوں نے کسے روزی غور و از کشت منوں !
 نے قلم در مرغیں گیر دست و غ از فن تحریر و تشبیر در و غ !
 نے بازار اں بے کار اں خوش نے صد اہائے گدایاں در و گوش !

حکیم مرنخی

کس دریں جا سائل و محروم نیست
 عبد و مولا حاکم و محکوم نیست

زندہ رود

سائل و محروم تقدیر حق است حاکم و محکوم تقدیر حق است
 جز خدا کس خالق تقدیر نیست چارہ تقدیر از تدبیر نیست !

حکیم میرنجی

گریک تقدیر خوں گرد و جگر خواه از حق حکم تقدیر دگر
 تو اگر تقدیر تو خواہی رواست زانکہ تقدیرات حق لانتہاست
 ارضیاں تقدیر خودی در بہتند محنت تقدیر را نشا خستند
 رمز بار کیش بحر فے مضمر است تو اگر دیگر شوی او دیگر است !
 خاک شوند رہو اسازد ترا نگ شو بر شیشہ اندازد ترا !
 شبہنی ؟ افتندگی تقدیر تست قلزمی ؟ پایندگی تقدیر تست !
 ہر زبان سازی ہماں لات متا از بتاں جوئی ثبات لے بے ثبات !
 تا بخود ناساختن ایمان تست عالم افکار تو زندان تست
 رنج بے گنج است تقدیر این چنین گنج بے رنج است تقدیر این چنین !
 اصل دین این است اگر لے بے خبر می شود محتاج از محتاج ترا !

وائے آن دینے کہ خواب آرد ترا باز در خواب گراں دارد ترا !

سحر و افسون است یا دین است این ؟

حُب ایفون است یا دین است این ؟

می شناسی طبعِ دراک از کجاست ؟ حوس اندر بنگه خاک از کجاست ؟

قوتِ فکرمِ حکیمان از کجاست ؟ طاقتِ ذکرِ کلیمان از کجاست ؟

این دلِ این وارداتِ اوزکیست ؟ این فنون و معجزاتِ اوزکیست ؟

گر می گفتار داری ؟ از تو نیست شعله کردار داری ؟ از تو نیست

این همه فیض از بهارِ فطرت است فطرت از پرورگارِ فطرت است !

زندگانی چیست ؟ کانِ گوهر است تو اینی صاحبِ اود یگر است !

طبعِ روشنِ مرد حق را آبروست خدمتِ خلق خدا مقصودِ اوست !

خدمت از رسم و رنجِ نبیری است

مزدِ خدمتِ خواستِ سوداگری است

ہم چناں ایں باد و خاک و ابر و کشت	باغ و راغ و کلخ و کئے و سنگ و خشت
اے کہ می گوئی مشعلِ مازماست	مرد نادان ایں ہمہ ملک خداست
ارض حق را ارض خود دانی بگو	چیت شرحِ آیہ لَا تَفْسِدُوا
ابنِ آدم دل با بلعی نہاد	من ز بلعی ندیدم جبرِ فساد
کس امانت را بکار خود نہ برد	اے خوش آں کو ملک حق باقی سپرد
برودہ چیزے کہ از آن تو نیست	داغ از کاسے کہ شایانِ تو نیست!
گر تو باشی صاحبِ شی، می سزد	در نباشی، خود بگو کہ می سزد
ملک یزداں را بیزداں باز دہ	تا ز کارِ خویش بختائی گرہ
زیرِ گردوں فقر و مسکینی چراست؟	آپنہ از مولا ست می گوئی زہات!
بندہ کز آب و گل بیرونِ نجست	شیشہ خود را بنگ خود شگست
اے کہ منزلِ رانی دانی ز رہ	قیمتِ ہر شی ز اندازِ نگہ!

لَا تَفْسِدُوا - تیج آیہ شریفہ لَا تَفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا -

تا متاعِ قست گو ہر گویا ہر است ورنہ سنگ است از پشیزے کتر است

نوع دیگر ہیں جہاں دیگر شود

ایں زمین و آسماں دیگر شود

احوال و شیزہ مخ کہ دعوائے رسالت کرد

در گزشتیم از ہزاراں کسے و کاخ بر کنارِ شہرِ میدانِ فراخ

اندرانِ میدانِ ہجومِ مرد و زن در میاں یکینِ قدش چو نار و دن

چہرہ اش روشن و لے بے نورِ جاں معنی او بر بیانِ او گراں

حرفِ او بے سوز و چشمش بے نئے از سرورِ آرزو نا محرمے

فارغ از جوشِ جوانی سینہ اش کور و صورتِ نا پذیرِ آئینہ اش

بے خبر از عشق و از آئینِ عشق صعوۃ رد کردہ شاہینِ عشق

گفت با ما آں حکیم نکتہ داں "نیست این دوشیزہ از مرغیال"

سادہ و آزادہ و بے ریا و رنگ فرزندِ زاورا بدزدید از فرنگ
 پختہ درکارِ نبوت ساختش اندریں عالم فرو انداختش!
 گفت نازل گشتہ ام از آسمان دعوتِ من دعوتِ آخرِ زمان!
 از مقامِ مرد و زن دارِ دشمن فاش ترمی گوید اسرارِ بدن!

نزدِ ایں آخرِ زمانِ تقدیرِ زلیت

در زبانِ ارضیاں گویم کہ چیت

تذکیرِ نبیہِ مریخ

اے زناں! اے مادراں! اے خواہراں! زلیتن تا کے مثالِ دلبراں؟
 دلبری اندرِ جہاںِ مظلومی است دلبری محکومی و محرومی است!
 درد و گیوشانہ گردانیم ما مرد را نچیسرِ خود دانیم ما
 مردِ صیادی بہ پنچری کند گرد تو گردِ دُک زنجیری کند!

خود گداز یہائے او مکر و فریب در دو داغ و آرزو مکر و فریب!
 گرچہ آں کافر حرم سازد ترا مبتلائے درد و غم سازد ترا
 ہمہ را و بودن آزارِ حیات وصلِ او زہر و فسادِ اوقبات
 مارِ پیاں! از خم و چپش گریز زہرِ بایش را بنجونِ خود مریز!
 از اہومت در دوروئے مادران!

لے ننگِ آزادی بے شوہراں!

وحی یزداں پے بر پے آید مرا لذتِ ایماں بیغناہد مرا
 آمد آں وقتے کہ از اعجازِ فن می توان دید جنسین اندر بدن!
 حاصلے برداری از کشتِ حیات ہرچہ خواہی از بنین و از بنت!
 گر نباشد بر مراد ما جنس بے محابا کشتنِ او عینِ دیں!
 در پسِ این عصرِ اعصارِ دگر آشکارا گردد اسرارِ دگر
 پرورش گیر و جنسِ نوبعِ دگر بے شبِ ارحامِ دریا بدسحر!

تا بمیرد آں سراپا اهرمن همچو حیوانات ایام کهن!
 لاله با بے دلغ و بادا بان پاک بے نیاز از شبنمے خیز و ز خاک!
 خود بخود بیروں فدا برار زلیست نغمہ بے مضرب بخشد تار زلیست!
 آنچه از نیساں سرور یزد میگیر اے صدف در زیر دریا تشنه میر
 خیز و با فطرت بیا اندر سیتیز تاز پیکار تو حر گرد و کینز!

رستن از ربطِ دو تن تو حید زن

حافظِ خود باش و بر مرداں متن!

رُومی

مذہبِ عصر نو آئینے نگو حاصلِ تہذیبِ لاوینے نگو!
 زندگی را شمع و آئین است عشق اصلِ تہذیبِ ستیزین است عشق!
 ظاہر او موزناک و آتشیں باطن او نور ربِّ العالمیں!

از تب و تابِ دانش علم و فن از جنونِ ذوق و فنونش علم و فن!

دیں نگر دو پختہ بے آدابِ عشق

دیں بگیر از صحبتِ آربابِ عشق!

فلکِ مشرقی

ارواحِ جلیہ حلّاج و غالب و
 قرۃ العین طاہرہ کہ بہ نشمین ہستی
 نگر ویدند و بگردش جاوداں گمراہند

من فدای ای دل دیوانہ	ہر زمان بخشد دگر ویرانہ
چوں بگیرم منزلی گوید کہ خیر!	مرد خود رس بجسد را داند قفیز
زایک آیات خدا لاناہت است	لے مسافر جادہ را پامیاں کجاست؟
کارِ حکمت دیدن و فرسودن است	کارِ عرفاں دیدن و افزودن است!
آں سنجید در ترا زوئے ہنر	ایں سنجید در ترا زوئے نظر!
آں بدست آورد آب و خاک را	ایں بدست آورد جان پاک را!

آں نگہ را بر تحبّتی می زند
ایں تحبّتی را بخود گم می کند!

در تلاش جلوه ہائے پئے پئے	طے کنم افلاک و می نالم چونے!
ایں ہمہ از فیض مرے پاک زاد	آنکہ سوز او بجاں من فتاد!
کاروانِ ایں دو بیناے وجود	بر کنارِ مشتری آمد فرود!
آں جہاں آں خاکدانے نامتام	در طوافِ او قمر ہا تیز گام
خالی از می شیشہء تا کش ہنوز	آرزو نارستہ از خاکش ہنوز
نیم شب! از تابِ ماہاں نیم روز	نے برودت در ہوائے او نہ سوز
من چو سوئے آسمان کردم نظر	کو کبش دیدم بخود نزدیک تر
بیت نظارہ از ہوشم ربود	شد دگرگوں نزد و دور و دیروز و!
پیشِ خود دیدم سہ رُوحِ پاکباز	آتش اندر سینہ شاں گیتی گداز!
در برِ شان حلہ ہائے لالہ گوں	چہرہ ہا خشنودہ از سوزِ دروں!

در تب و تابِ بے زہنگامِ است از شرابِ نغمہ ہائے خویش مست
گفت رومی "اے قدر از خود مرو از دمِ آتشِ نوایاں زدمہ ضو!
شوقِ بے پروا ندیدی نگر! زورِ این صہبِ اندیدی نگر!
غالب و حلاج و خاقانِ عجم شورِ با افگندہ در جانِ حرم!

اے نو بہارِ روح را بخشد ثبات

گرمیِ او از درونِ کائنات!

نوائے حلاج

ز خاکِ خویش طلبِ آتشِ کپیدانیت تجلیِ دگرے در خورِ تقاضا نیست!
نظرِ خویش چنان بستہ ام کہ جلوہٴ دو جہاں گرفت و مرا فرصتِ تباہ نیست!
بملکِ جم نہ ہم مصرعِ نظری را کے کہ کشتہ نشد از قیدِ مہ نیست!
اگرچہ عقلِ فسونِ پیشہ لشکرے نگخت تو دل گرفتہ نباشی کہ عشقِ تنہا نیست!

تورہ شناس نہ وز مقام بے خبری چہ نغمہ ایست کہ در بر بڑا سلیم نیست
ز قید و صیدِ ہنگام حکایتے آور گو کہ زورقِ مار و شناس دریا نیست
مریدِ بہت آں ہر دم کہ پا نگذشت بر جاوہ کہ در کوہ و دشت دریا نیست

شریکِ حلقہٗ زندانِ بادہ پیا باش
حذر ز جمعیتِ پیرے کہ مردِ غوغا نیست !
۸

نوائے غالب

”بیا کہ قاعدہٗ آسمانِ بگردانیم قضا بگردشِ ظلِ گراں بگردانیم
اگر ز شمعہ بود گیر و دار نندیشم و گر ز شاہِ سردارِ منان بگردانیم
اگر کلیم شود ہمہ زبانِ سخن نکنیم و گر ظلیل شود ہمہاں بگردانیم
بجنگِ باجِ ستانِ شاخاری تہی سبز و زرِ گلستانِ بگردانیم
بصلحِ بالِ فشانِ صبحکا ہی را ز شاخارِ سوے آشیانِ بگردانیم

ز حیدریم من و تو ز ما عجب نبود
گر آفتاب سوئے خاوراں بگردانیم

نوائے طاہرہ

”گر بتوافتم نظر چہرہ بہ چہرہ رُو بُرو
شرح دہم غم ترا نکتہ بنگتہ موبہو!
از پئے دیدن رخت ہمچو صبا افتادہ ام
خانہ بخانہ در بدر کو چہ بکو چہ کو بکو!
می رود از فراق تو خون دل از دودید ام
دجلہ بدجلہ یم بہ یم چشمہ بہ چشمہ جو بجو!
ہر ترا دل حزیں بافتہ بر قماش جاں
رشتہ برشتہ نخ بر نخ تار بہ تار پلو بہ پلو!

در دل خویش طاهر گشت و ندید جز ترا

صفحه صفحہ لایہ لایہ پرده پرده توبہ توبہ

سوز و ساز عاشقانِ درد مند شور ہائے تازہ در جانم نکلند
مشکلاتِ کہنہ سربِ یوں زدند باز بر اندیشہ ام شبنجوں زدند!
قلزمِ منکم سرِ پاپا اضطراب ساحلش از زورِ طوفانے خراب!
گفت رومی وقت از کفِ مدہ اے کہ می خواہی کشودِ ہر گرہ!

چند در افکارِ خود باشی اسیر

ایں قیامت را بروں ریز از ضمیر!

زندہ و مشکلاتِ خود را پیشِ ارواحِ بزرگ میگوید

از مقامِ مومنان دوری چرا؟

یعنی از فردوسِ ہجوری چرا؟

✓ حلاج

مرد آزادے کہ داند خوب زشت	می نگنجد روح او اندر بہشت!
جنتِ ملامی و حور و غلام	جنتِ آزادگان سیرِ دوام!
جنتِ مآخوَر و خواب و سرود	جنتِ عاشق تماشاے وجود!
حشرِ مآشتِ قبر و بانگِ صور	عشق شور انگیز خود صبحِ نشور!
علمِ برہیم و رجا دارد اسس	عاشقاں زانے امید نے ہر اس!
علمِ ترساں از جلالِ کائنات	عشق غرق اندر جمالِ کائنات
علمِ را بر رفتہ و حاضرِ نظر	عشق گوید آ پنچہ می آید نگر!
علمِ پیماں بستہ با آئینِ جبر	چارہ او چیت غیر از جبر و صبر
عشقِ آزاد و غیور و ناصبور	در تماشاے وجود آمدِ حبور!
عشقِ ما از شکوہ با بیگانہ است	گرچہ اورا گریہ مستانہ است

ایں دل مجبور، ما مجبور نیست
 آتش مارا بیغنا زاید فراق
 جان مارا سازگار آید فراق
 بے خلش از لیسن ناز لیسن
 باید آتش در تہ پاز لیسن
 ز لیسن ایں گونه تقدیر خودی است
 از میں تقدیر تمیہ خودی است
 ذرہ از شوق بے حد رشک مہر
 گنجد اندر سینہ او نہ سپہر

شوق چوں بر عالمے شیخوں زند

آیناں را جاودانی می کنند!

زندانہ رود

گردش تقدیر مرگ و زندگی است

کس نداند گردش تقدیر چیست!

حلاج

ہر کہ از تقدیر دارد ساز و برگ لرزد از زیر وے او ابلیس و مرگ !
 جبر دین مرد صاحبِ بہت است جبر مردان از کمالِ قوت است !
 چہ مردے نختہ تر گرد ز جبر جبر مرد خام را آغوشِ قبر !
 جبر خالدِ عالے بر ہم زند جبر مایخ و بنِ ما بر کند !
 کارِ مردان است تسلیم و رضا بر ضعیفان راست ناید ایس قبا !
 تو کہ دانی از مقامِ پیرِ روم می ندانی از کلامِ پیرِ روم ؟

”بود گبرے در زمانِ بایزید“

گفت او رایک مسلمانِ سید

خوشر آں باشد کہ ایماں آوری

تا بدست آید نجات و سروری

گفت این ایماں اگر بہت اے مرید
آنکہ دارد شیخ عالم بایزید
(روی) من ندارم طاقت آن تاب آں
کاں فزوں آمد ز کوششائے جاں

کار ما غیر از امید بیم نیست ہر کے راجعت تسلیم نیست !
اے کہ گوئی بودنی این بود شد کار ہا پابند آئیں بود شد
معنی تقدیر کم فہمیدہ ق نے خودی را نے خدا را دیدہ
مرد مومن با خدا دارد نیاز با تو ما سازیم تو با ما باز

عزم او غلاق تقدیر حق است
روز ہما تیر او تیر حق است !

زندہ رود

کم نگاہاں فتنہ ہا نیگھتند بندہ حق را بدار آو نیگھتند

آشکارا بر تو پنهان وجود باز گو آفرگناه تو چه بود؟

حلاج

بود اندر سینه من بانگِ صور	مَتّے دیدم کہ دار و قصدِ گور!
مومنان با خوی و بوی کافران	لااله گویان و از خود منکران!
امر حق گفتند نقشِ باطل است	زانکه او وابسته آب و گل است
من بخود افر و ختمِ نار حیات	مردہ را گفتم ز اسرار حیات!
از خودی طرحِ جهانے ریختند	دلبری با قاہری آمیختند!
ہر کجا پیدا و ناپیدا خودی	بر نمی تابد نگاہِ ما خودی!
نارِ ہا پوشیدہ اندر نورِ اوست	جلوہ ہائے کائنات از طورِ اوست
ہر زمان ہر دل دریں دیر کہن	از خودی در پردہ می گوید سخن
ہر کہ از نارش نصیبِ خود بند	در جہاں از خویشتن بیگانہ مرد

ہندو ہم ایراں ز نورش محرم است آنکہ ہارش ہم شناسد آن کم است!
 من ز نور و نار او دادم خبر بندہ محرم! گناہ من نگر!
 آنچہ من کردم تو ہم کردی تیرس!
 محشرے بر مرده آوردی تیرس!

طاہرہ

از گناہ بندہ صاحب جنوں کائنات تازہ آید بروں!
 شوق بے حد پرده ہار ابرود کہنگی را از تماشای برد!
 آخر از دار و رسن گیر نصیب برنگرد ز زندہ از کوئے حبیب!
 جلوہ ادب گر اندر شہر و دشت تانہ پنداری کہ از عالم گذشت!
 در ضمیر عصر خود پوشیدہ است
 اندریں خلوت چہاں گنجیدہ است؟ ✓

زندہ رود

اے ترادادند در جستجوے معنی یک شعر خود با من بگوے

"قمری کفِ خاکستر و بلبل قفسِ رنگ

اے نالہ نشانِ جگر سوختہ چیست؟

غالب

نالہ کو خیزد از سوزِ جگر ہر کجا تاثیر او دیدم دگر

قمری از تاثیر او واسوختہ بلبل از دے رنگہا اندوختہ

اندرو مرگے باغوشِ حیات یک نقشِ اینجا حیاتِ آنجا مات

آپنہاں رنگے کہ از رنگی ازوت آپنہاں رنگے کہ بیزنگی ازوت

توندانی ایں مقامِ رنگ و بوست قیمتِ ہر دل بقدرِ بے بوست

یا ب رنگ آیا بہ بیس رنگی گذر
تا نشانے گیری از سوز جگر!

زندہ رود

صد جہاں پیداویں نیلی فضا
ہر جہاں را اولیا و انبیاست؟

غالب

نیک ب سنگ اندریں بود و نبود پے پے آید جہاں نہاد وجود!
نہر کج ہنگامہ عالم بود رحمۃ للعالمین ہم بود!

زندہ رود

فاش تر گو زانکہ فہم نار ساست

غالب

این سخن رافاش تر گفتن خطاست!

زنده رود

گفتگوئے اہل دل بے حاصل است؟

غالب

ہمکتہ را بر لب رسیدن مشکل است!

زنده رود

تو سراپا آتش از سوز طلب!

بر سخن غالب نیائی اے عجب!

غالب

خلق و تقدیر و ہدایت ابتداست

رحمۃ للعالمین انتہاست!

زندہ رود

من ندیدم چہرہ معنی ہنوز

آتشی داری اگر مارا بسوز!

غالب

اے چمن بینندہ اسرارِ شعر ایں سخن افروز تراست از تارِ شعر
شاعران بزمِ سخن آراستند ایں کلیماں بے یدِ بیضا کنند

خلق و تقدیر و ہدایت ابتداست - تبلیغِ بایہ شریفہ خلقی فقط رفتہ دی

آنچه تو از من نخواهی کافری است کافری کو ماورای شاعری است!

۷

حلاج

هر کجا بینی جهان رنگ و بو آنکه از خاش بر وید آرزو
یا ز نور مصطفیٰ اورا بهاست یا هنوز اندر تلاش مصطفیٰ است

زنده رود

از تو پرسم گرچه پرسیدن خطاست بر آں جو هر که نامش مصطفیٰ است!
آئی یا جو هرے اندر وجود آنکه آید گاهے گاهے در وجود؟

حلاج

پیش او گیتی جبین فرسوده است خویش را خود عبده فرموده است!
عبده از فهم تو بالاتر است زانکه ادهم آدم و هم جوهر است

آدم است و هم ز آدم قدم است	جوهر او نے عرب نے اعجم است
اندرو ویرانه تعمیر با	عبده صورت گر تقدیر با
عبده ہم شیشہ ہم سنگ گراں	عبده ہم جالفہ ہم جانتاں
ما سر پا انتظار او منظر	عبده دیگر عبده چیزے دگر
ماہرہ رنگیم او بے رنگ و بوست	عبده دہراست و دہراز عبده است
عبده راج و شام ماکجاست	عبده با ابتداءے انتہاست
عبده جزیرہ لا اندھیت	کس ز بہر عبده آگاہ نیست
فاش تر خواہی بگو ہو عبده	لا الہ تیغ و دم او عبده
عبده راز درون کائنات	عبده چند و چگون کائنات
تاناہی از مقام ماریت	مدعا پیدا نگر دوزین و دوت

بگزار گفت و شنودے زندہ رود

غرق شواندرو وجودے زندہ رود

زندہ رود

کم شناسم عشق را این کارِ حسیّت؟
فوقِ دیدار است؟ پس دیدارِ حسیّت؟

صلح

معنی دیدارِ آں آخرِ زماں حکمِ او بر خویش تن کردنِ رواں
در جہاں نہی چون سؤلِ انس و جاں تا چو او باشی قبولِ انس و جاں
باز خود را این ہمیں دیدارِ دوست! منتِ او ترے از اسرارِ دوست!

زندہ رود

حسیّت دیدارِ خداے نہ سپہر
آنکہ بے حکمش نہ گردد ماہ و مہر؟

حلاج

نقشِ حقِ اولِ بجاں انداختن باز او را در جہاں انداختن !
 نقشِ جاں تا در جہاں گرد تمام می شود دیدارِ حق دیدارِ عام !
 اے خنکِ مڑے کہ از یک ہوے او نہ فلکِ ارد و طوافِ کوے او !
 وائے درویشے کہ ہوے آفرید باز لبِ بر بست و دم در خود کشید
 حکمِ حق را در جہاں جاری نکرد نانے از جو خورد و کرااری نکرد
 خانقاہے حبت و از خیر برید راہبی و رزید و سلطانِ ندید !
 نقشِ حق داری ؟ جہاںِ نچیرت ہم غماںِ تقدیر با تدبیرت

عصر حاضر با تو می جوید ستیز
 نقشِ حق بر لوحِ این کافر بریز

زنده رود

نقش حق را در جهان انداختند
من نمی دانم چساں انداختند

صلح

یا بزورِ دلبری انداختند یا بزورِ قاهری انداختند!
زانکه حق در دلبری پیدا تر است دلبری از قاهری اولی تر است!

زنده رود

بازگشای صاحبِ اسرارِ شرق
در میانِ زاهد و عاشق چه فرق؟

حلاج

زاهد اندر عالم دنیا غریب
عاشق اندر عالم عقبه غریب!

زنده رود

معرفت را انتها نابدون است زندگی اندر فنا آسودن است؟

حلاج

سُکریا را از تهی پیمانی است نیستی از معرفت بیگانگی است
اے که جوئی در فنا مقصود را در نمی یابد عدم موجود را!

زنده رود

آنکه خود را بہتر از آدم شمرد در خم و جاش نمی باقی نہ دُرد
مشت خاک ما بگردوں آشنا! آتش آں بے سرو ساماں کجاست؟

صلح

کم بگوزاں خواجہ اہل فراق تشنہ کام و از ازل غوین یاق!
ماہول او عارف بود و نبود کفر او ایں راز را بر ما کشود!
از فقدان لذت برخاستن عیش افزدون درد کاستن!
عاشقی در نار او واسوختن سوختن بے نار او نا سوختن
زانکہ او در عشق و خدمت اقدم آدَم از اسرار او نامحرم است!

چاک کن پیرا ہن تقلید را

تا بیا موزی از تو حید را

زنده رود

اے ترا قسیم جاں زیرِ نگین
یک نفس با مادِ گر صحبت گزین

حلاج

بامقامے در نمی سادیم و بس ما سراپا ذوقِ پروا زیم و بس
بہرِ ماں دیدن تمیدن کارِ ماست بے پروا بے پریدن کارِ ماست!

نمودار شدنِ خواجہ اہلِ فراقِ ابلیس

صبرت و شندلاں یک دم دودم آں دودم سرمایہ بود و عدم!
عشق را شوریدہ ترک کرد و گذشت عقل را صاحبِ نظر کرد و گذشت
چشمِ بستم کہ با خود دارش از مقامِ دیدہ در دل آتش

ناگہاں دیدم جہاں تاریک شد از مکان تا لا مکان تاریک شد
 اندراں شب شد آمد پدید از درونش پیر مرے برہید
 یک قبائے سرمئی اندر برش غرق اندر دود و پھیان پکیرش
 گفت رومی خواجہ اہل عراق!

آں سراپا سوز و آں خونیں لیاق!

کہنہ کم خندہ اندک سخن چشم او بیستندہ جاں در بدن!
 رند و ملا و حکیم و خرقہ پوش در عمل چوں زایدان سخت کوش
 فطرتش بیگانہ ذوق وصال زہد او ترک جمال لایزال!
 تا گستن از جمال آساں نبود کار پیش افگند از ترک سجود
 اندکے در واردات او نگر مشکلات او ثبات او نگر!

غرق اندر رزم خیر و شر ہنوز

صد پیر دیدہ و کافر ہنوز

جام اندرتن ز سوزِ او پدید
 بر لبش آہے غم آلودے رسید
 گفت و چشمِ نیم و ابر من کشود
 ”در عملِ حسنہ ماکہ بر خوردار بود؟“
 آنچنان بر کار ہا چپیدہ ام
 فرصتِ آدینہ را کم دیدہ ام؟
 نے مرا فرشتہ نے چاکے
 وحی من بے منتِ منغیبے
 نے حدیث و نے کتاب آورده ام
 جانِ شیریں از فقیہاں بردہ ام
 رشتہ دیں چوں فقیہاں کس رشت
 کیش مارا ایں چنین تاسیں نیست
 در گذشتم از سجدائے بے خبر
 از وجودِ حق مرا سنکر میگر
 گر بگویم نیست، ایں از اہلی است
 من بے در پردہ لا، گفتہ ام
 تا نصیب از دردِ آدم داشتم
 قہر یار از بہر او نگذاشتم
 فرقہ اندر مذہبِ اہلس نیست!
 ساز کردم از غنوںِ خیر و شر
 دیدہ بر باطن کشاطِ ہر میگر
 زانکہ بعد از دیدنِ تو الگ نیست!
 گفتہ من خوشتر از ناگفتہ ام!
 قہر یار از بہر او نگذاشتم

شعلہ ہا از کشت زارِ من دمید	اوز مجبوری بہ محنتاری رسید!
زشتی خود را نمودم آشکار	با تو دادم ذوقِ ترک و اختیار
تو بجاتے وہ مرا از نارِ من	واکن لے آدم گرہ از کارِ من!
اے کہ اندر بندِ من افتادہ	رخصتِ عصیاں بشیطان دادہ
در جہاں با ہمتِ مردانہ زی	غم گسارِ من! ز من بیگانہ زی!
بے نیاز از نیش و نوشِ من گذر	تا نہ گردد نامہ ام تاریک تر!
در جہاں صیاد با نخچیر ہاست	تا تو نخچیری بکیشیم تیر ہاست!

صاحب پرواز را افتاد نیست
 صید اگر زیرک شود صیاد نیست

گفتمش بگذر ز آئینِ فراق	ابغض الاشیاء عندی الطلاق
گفت سازِ زندگی سوزِ فراق	اے خوشامرستی روزِ فراق!
بر لبم از وصل می ناید سخن	وصل اگر خواہم نہ او ماند نہ من

حرف وصل اور از خود بیگانہ کرد تازہ شد اندر دل او سوز و درد
اندکے غلیظ اندر دود خویش باز گم گردید اندر دود خویش
نالہ زان دودِ چپاں شد بلند
اے خنک جانے کہ گرد و درخت را

نالہ ابلیس

اے خداوندِ صواب و ناصواب من شدم از صحبتِ آدم خراب
ہیچ گہ از حکمِ من سر بر نافت چشم از غود بختِ خود را ورنیافت
خاکش از ذوقِ 'آبا' بیگانہ از شرارِ کبریا بیگانہ
صید خود صیاد را گوید بگیر الاماں از بسندۂ فرماں پذیرا
از چہنیں صیدے مرا آزاد کن طاعتِ دیروزہ من یاد کن
پست از و آہنِ مہتِ والائے من وائے من اے وائے من اے وائے من

فطرت او خام و عزم او ضعیف	تاب یک ضربم نیار دایں حریف
بندۂ صاحب نظر باید مرا	یک حریف بخت تر باید مرا !
لبت آب و گل از من باز گیر	می نیاید کودکی از مرد پیر !
ابن آدم چیست ؟ یک مشت خست	مشت خس را یک شرار از من بست !
اندریں عالم اگر بنز خس نبود	این قدر آتش مرا دادن چه سود ؟
شیشه را بگداختن عاے بود	سنگ را بگداختن کاے بود !
آ پنخناں تنگ از فتوحات آدم	پیش تو بہر مکافات آدم
منکر خود از تومی خواہم ، بدہ	سوے آں مرد خدا را ہم بدہ
بندۂ باید کہ پیچد گرد غم	لرزه اندازد نگاہش در غم
آں کہ گوید از حضور من برو ،	آں کہ پیش او نیز زم بادد جو

اے خدا یک زندہ مرد حق پرست

لذتے شاید کہ یا ہم در شکست !

فلاکِ زحل

ارواح رفیله که بالک و ملت غداری

کرده و دوزخ ایشان را قبول نکرده

پیر روی آں امام راستا	آشنای هر مقام راستا
گفت ای گردون نور و نخت کوش	دیدة آں عالم ز تار پوش؟
آپنجه برگرد کمر چپیده است	از دم استاره دزیده است!
از گراں سیری خرام او سکون	هنر کوا از حکم اوزشت و زبون!
پیکر او گرچه از آب و گل است	برزینش پانهادن مشکل است
صد هزار افروخته تندر بت	قهر حق را قاسم از روزالت!
دوره پیهم می زند ستاره را	از مدارش بر کند ستاره را

ملے مطر و دو مرد و سپہر
 صبح او مانند شام از بخلِ مہر!
 منزلِ ارواحِ بے یومِ النور
 دوزخ از حسراتِ شاں آمد فور
 اندرونِ او دو طاغوتِ کہن
 روحِ قوے کشتہ از بہرِ دوتن!
 جعفر از بنگال و صادق از دکن
 ننگِ آدمِ ننگِ دینِ ننگِ وطن!
 ناقبول و نا امید و نامراد
 ملتے از کارِ شاں اندر فساد!
 ملتے کو بندِ ہر ملت کشاد
 ملک و دیش از مقامِ خود قنّاد!
 می ندانی خطّہ ہندوستان
 آں عزیزِ خاطرِ صاحبِ دلال
 خطّہ ہر جلوہ اش گیتی فروز
 در میانِ خاک و خوں غلطِ مہنوز
 در گلش تخمِ غلامی را کہ کشت؟
 ایں ہمہ کردارِ آں ارواحِ زشت!

در فضاے نیلگوں یک دمِ بابت

تا مکافاتِ عملِ بینی کہ چیت!

قلزمِ خوئیں

آہِ پنچہ دیدم می نگینجد در بیاں تن زہمش بے خبر کرد درجاں !
 من چہ دیدم ؟ قلزمِ دیدم زخوں ! قلزمِ طُوفانِ بروں طوفانِ روں !
 در ہوا ماراں چو در قلمِ نہنگ کفِ خُشبِ گوں بالِ پُرسیابِ رنگ !
 موجِ درندہ مانندِ پلنگ ! از نہیشِ مردہ بر ساحلِ نہنگ !
 بحرِ ساحلِ را امالی یک دم نہاد ہر زمانِ کُ پارۂ درخوں قتاد
 موجِ خوں با موجِ خوں اندرستیز در میانش زورقِ درافت و نیز !

اندر راں زورقِ دو مردِ زرد روے

زرد رو، عریاں بدن، آشفستہ سوے !

آشکارا می شود روح ہندوستان

آسمان شمع گشت و خورے پاک زاد پرده را از چہرہ خود بر کشاد
در جبینش نار و نور لایزال در دو چشم او سرور لایزال
حلہ در بر سبک تر از سحاب تار و پودش از رگِ برگِ گلاب
با چنین خوبی نصیبش طوق و بند برب او نالہ ہائے درد مند

گفت رومی "روح ہند است این نگر

از فغانش سوز ہا اندر جگر! "

روح ہندوستان نالہ و فریاد می کند

شمع جاں افسرد و رقا توں ہند ہندیاں بیگانہ از ناموس ہند!
مروک نامہ سرم از اسرار خویش زخمہ خود کم زند بر تار خویش!

بر زمان رفتی می بند و نظر از تش افسرده می سوزد جگر

بند با بردست و پای من از دست ناله های نار سائے من از دست

خویش تن را از خودی پرداخته از رسوم بکنه زنداں ساختہ

آدمیت از وجودش دردمند

عصر نو از پاک و ناپاکش نژند

بگذر از فقرے که عریانی دهد اے خنک فقرے که سلطانی دهد!

الحذر از جبر و ہم از خوئے صبر جابر و مجبور را زہر است جبر!

ایں بہ صبر پیہے خوگر شود آں بہ جبر پیہے خوگر شود

ہر دورا ذوق ستم گرد و فزوں

و رو من یا لیت قوی یعلمون

کے شب ہند و سناں آید بروز! مُرد جعفر زندہ روح او ہنوز!

تا ز قید یک بدن وامی رہد آشیان اندر تن دیگر نہد!

گاہ پیش دیریاں اندر نیاز	گاہ او را با کلیسا ساز باز
عنتری اندر لباس حیدری است	دین او آئین او سوداگری است
رسم او آئین او گردد دگر	تاجان رنگ و بو گردد دگر
در زمان ما وطن معبود او	پیش ازین چیزے دگر معبود او
باطش چوں دیریاں ز نار بند	ظاہر او از غم دیں در دمند
ایں مسلمانے کہن ملت کش است!	جعفر اندر ہر بدن ملت کش است
مار اگر خداں شود جرمار نیست!	خند خداں است و باکس یار نیست
ملت او از وجود او لیئم!	از نفاش وحدت قوسے دوئم
اصل او از صافے یا جعفر است	ملے راہر کجا غارت گئے است

الاماں از روح جعفر الاماں

✓ اماں از جعفران این نماں!

فریادیکے از زورق نشنانِ قلمِ خونین

تے عدم مارا پزیر دے وجود لے از بے ہری بود و نبود!

تا گذشتیم از جهانِ شرق و غرب بر در دوزخ شدیم از درد و کرب!

یک شر بر صادق و جعفر نزد بر سر ماشت خاکِ تر نزد

گفت دوزخ را خس و خاشاک بہ

شعلہ من زیں دو کافر پاک بہ

آنسوے نہ آسماں فرستیم ما پیشِ مرگِ ناگہاں فرستیم ما

گفت جاں ترے ز اسرارِ من است خطِ جانِ ہدمِ تنِ کارِ من است!

جانِ زشتے گرچہ نزد باد و جو لے کہ از من ہدمِ جاں خواہی برو!

ایں چنیں کلے نی آید ز مرگ

جانِ غدارے نیا ساید ز مرگ!

اے ہوائے تنہا اے دریائے خوں! اے زمیں! اے آسمان نیلگوں!
 اے بخوم! اے ماہ تاب! اے آفتاب! اے قلم! اے لوح محفوظ! اے کتاب!
 اے بتانِ بیض! اے رُداںِ غرب! اے جہانے درِ بغل بے حربِ ضرب!

ایں جہاں بے ابتدا بے انتہاست!

بندۂ غدار را مولا کجا بست؟

ناگہاں آمد صدا اے ہولناک سینۂ صحرا و دریا چاک چاک!
 ربطِ تسلیم بدن از ہم گسخت دمدم کہ پارہ برکہ پارہ رخت
 کوہِ ہمشلِ سحاب اندر مرور اندامِ عالے بے بانگِ صورت!
 برق و تند راز تب و تابِ دروں آتیاں جستند اندرِ بحرِ خوں!
 سوچا پرشورو از خود رفت ترا غرقِ خوں گردید آں کوہ و کمر!

آپنچہ برپیدا و ناپیدِ گذشت

خیلِ انجم دید و بے پروا گذشت!

آن سوئے افلاک

مقام حکیم المانوی نطشہ

ہر کجا استیزہ بود و نبود کس نداند ستر این چرخ کبود!
 ہر کجا مرگ آورد پیغام زلیت اے خوش آن مردے کہ داند مرگ صیت!
 ہر کجا مانند باد اریزاں حیات بے ثبات و با تمناے ثبات!
 چشم من صد عالم شش وزہ دید تاحد این کائنات آمد پدید!
 ہر جہاں را ماہ و پروینے دگر زندگی را رسم و آیینے دگر!
 وقت ہر عالم رواں مانند زو دیر یازاں جاو آں جاستندرو!
 سال ماہیں جاہے آبخا دے! بیش ایں عالم باں عالم کے!

عقل ما اندر جہانے ذوفنون

در جہانے دیگرے خوار و زبوں

بر تغور ایں جہان چون وچند بود مرے با صدے دوستند
 دیدۂ او از عقا باں تیز تر طلعت او شاہد سوزِ جگر!
 دہم سوزِ درونِ او فرو بر لبش بیتے کہ صد بارش ہو!

”نہ جبریلے نہ فردوسے نہ حوے نے خداوند

کفِ خاکے کہ می سوزد ز جان آرزو مست!“

من بہ رومی گفتم ایں دیوانہ کیت؟ گفت ایں فرزانۂ المافوی است
 در میان ایں دو عالم جالے اوست نغمہ دیرینہ اندر نامے اوست!
 باز ایں حلاج بے دارورسن نوع دیگر گفتہ آں حرف کہن!
 حرف او بے باک افکارش عظیم غریباں از تیغ گفتارش دہنم!
 ہم نشین بر جذبہ او پے نبرد بندہ مجذوب را مجنون شمر!
 عاقلان از عشق وستی بے نصیب نبض او داند درد دستِ طبیب!
 با پزخاں چسپیت غیر از ریو رنگ وائے مجذوبے کہ زاد اندر فرنگ!

ابن سینا بریاضے دل نہد رگ زندیا حب خواب آوردہد

بود حلاجے بشہر خود غریب

جاں ز ملاء برد و کشت اور طبیب!

مرد رہ دانے نبود اندر فرنگ پس فزوں شد نغمہ اش از تار چنگ!

راہ رو را کس نشان از رہ نداد صد غل در واردات اوقات!

نقد بود و کس عیار او را نکرد کار دانے مرد کار او را نکرد!

عاشقے در آو خود گم گشتے سالکے در راہ خود گم گشتے!

مستی او ہر ز جابجے را شکست از خدا بہرید وہم از خود گست!

خواست تا بسند چشم ظاہری اختلاط قاہری با دلبری!

خواست تا از آب و گل آید بروں خوشہ کز کشت دل آید بروں!

آپنچہ او جوید مقام کبریاست ایں مقام از عقل و حکمت ماوراست

زندگی شرح اشارات خودی است لا و الا از مقامات خودی است!

ادب لادرامند و تا آلا ز رفت
 از مقام عبده بیگانہ رفت!
 با تجلی ہمکنار و بے خبر
 دور تر چوں میوه از بیخ شجر
 چشم او جز رویت آدم نخواست
 نعرہ بے باکانہ زد آدم کجاست!
 ورنہ او از غایکساں بیزار بود
 مثل موئے طالب دیدار بود!
 کاش بودے در زمان احمدے
 تا رسیدے بر سر و بر سرے
 عقل او با خویشتن در گفتگوست
 توره خود رو کہ راه خود کوست

پیش نہ گامے کہ آمد آن مقام
 کاندروبے حرف می روید کلام! ✓

حرکت بجنّت الفردوس

درگذشتم از حدایں کائنات
 پانہام در جہان بے جہات!

بے یسین و بے یسا راست میں جہاں فارغ از یل و نہار است میں جہاں
پیش او قنبدیل اور اکم فسر حرف من از ہیبت معنی بمرود!
باز بان آب و گل گفتار جاں!

در قفس پروازی آید گراں!

اندکے اندر جہانِ دل نگر تاز نورِ خود شوی روشن بصر
چیتِ دل؛ یک عالم بے رنگ و بو عالم بے رنگ و بے چارِ نوست!
ساکن و ہر لحظہ تیار است دل! عالمِ احوال و افکار است دل!
از حقائق تا حقائق رفتہ عقل سیر او بے جادہ و رفتار و نقل!
صد خیال و ہر یک از دیگر جدا میں بگردوں آشناں نارِ ساست!
کس نگوید میں کہ گردوں آشناست بر میں آن خیالِ نارِ ساست!
یا سرورے کا یاد از دیدارِ دوست نیم گامے از ہولے کھے اوست!
چشمِ تو بیدار باشد یا خواب دل بہ بند بے شعاعِ آفتاب!

آں جہاں را بر جهان دل شناس
من چہ گویم ز اینچہ ناید در قیاس

اندر اں عالم جہانے دیگرے
اصل او از کن فکانے دیگرے!
لا زوال و ہر زماں نوع دگر
ناید اندر وہم و آید در نظر!
ہر زماں اور اکسے دیگرے
ہر زماں اور اجمالے دیگرے!
روزگار ش بے نیاز از ماہ و بہر
گنجد اندر ساحت او نہ سپہر!
ہر چہ در غیب است آید روبرو
پیش ازاں کز دل بروید آرزو!
در زبان خود چساں گویم کہ چیست
اں جہاں نور و حضور و زندگی است
لالہ ہا آسودہ در کہسار ہا
نہر ہا گردندہ در گلزار ہا!
غنیہ ہاے سرخ و اسپید و کبود
از دم قدوسیاں اورا کشود!
آب ہا سیمیں ہوا ہا عنبریں
قصر ہا باقبہ ہاے زمردیں!
خیمہ ہا یا قوت گوں ز زین طنبہ
شاہداں باطلعت آئینہ تاب!

گفت رومیؒ اے گرفتارِ قیاس در گذر از اعتبار است حواس
 از تجلی کار ہائے خوب و زشت می شود آں دوزخِ ایں گرد و بہشت !
 این لے کہ بینی قصر ہائے رنگ رنگ اصلش از اعمال و نے از خشت و سنگ !
 آنچه خوانی کوثر و غلمان و عور جلوہ ایں عالمِ جذب و سرو !

زندگی ایں جاز دیدار است و بس
 ذوق دیدار است و گفتار است و بس !
 ✓

قصر شرف النساء

گفتم ایں کاشانہ از لعلِ ناب آنکہ می گیرد خراج از آفتاب !
 ایں مقام ایں منزل ایں کاخِ بلند حوریاں بردگش احرام بند !
 اے تو دادی سالکاں را جستجوے صاحبِ او کیست ؟ با من باز گوے
 گفت ایں کاشانہ شرف النساء مرغِ باشش با ملائک ہم نوست !

قلزم مایں چنیں گو ہر نژاد	بیچ مادر این چنیں دختر نژاد!
خاکِ لاہور از مزارش آسمان	کس نداند راز او را در جہاں!
آں سراپا ذوق و شوق و درد و داغ	حاکم پنجاب را چشم و چہرہ داغ
آں فروغ دودہ عبّ الصمد	فقر او نقشے کہ ماند تا ابد!
تاز قرآن پاک می سوزد وجود	از تلاوت یک نفس فارغ نبود
در کمر تیغ دو روستاں بہت	تن بدن ہوش و ہواس اللہ است!
خلوت و شمشیر و قرآن نماز	اے خوش آں عمرے کہ رفت اند زیبا!
بر لب او چوں دم آخر رسید	سوے مادر دید و مشتاقانہ دید!
گفت اگر از رازِ من داری خبر	سوے این شمشیر و این قرآنِ نگر
ایں دو قوت حافظ یک دیگر اند	کائناتِ زندگی را محور اند!
اندریں عالم کہ میسرد ہر نفس	دخترت را این دو محرم بود بس!
وقتِ رخصت با تو دارم این سخن	تیغ و تیراں را جدا از من مکن!

زیارتِ امیرِ کبیر حضرت سید علی ہمدانی و ملاطِ ہر غنی کشتیری

حرفِ رومی در دم سوزے فگند آہِ پنجاب! آں زمینِ ارجمند!

از تپِ یاراں تپیدم در بہشت کہنہ غمہا را خریدم در بہشت!

تا در اں گلشنِ صدایِ دردمند از کتِ ارجوسِ کوثر شد بلند!

”جمعِ کردمِ مشّتِ غشا کے کہ سوزمِ خویش را
گلِ گماں دارو کہ بندمِ آشاں در گلستا“ (غنی)

گفتِ ردّی ”آ پنچہ می آید نگر دلِ مدہ با آ پنچہ بگذشت لے سپر!

شاعرِ رنگیں نوا طِ ہر غنی فقرِ او باطنِ غنی طِ ہر غنی!

نغمۂ می خواند آں مستِ مدام در حضورِ سیدِ والا مقام

سیدالسادات، سالارِ عجم دستِ او معمارِ تقدیرِ اُمم!
 تاغِ آلی درسِ اللہ ہو گرفت ذکرِ و فکر از دو دمانِ او گرفت!
 مرشدِ آں کشورِ مینو نظیر میرو درویش و سلاطینِ رامشیر!
 خطہ را آں شاہِ دریا آستین داد علم و صنعت و تہذیب و دیں
 آفرید آں مردِ ایرانِ صنیر با ہنر ہائے غریب و دلپذیر
 یک نگاہِ او کشایدِ صَد گرہ
 نیز و تیرش را بدلِ راہے بدہ

در حضورِ شاہِ ہمدان زندہ رود

از تو خواہم سترِ یزدانِ کلید طاعتِ ازما جست و شیطانِ آفرید
 زشت و ناخوش را چنان آراستن! در عمل ازما نکوئی خواستن!

از تو پرسم این فسوں سازی که چه! با قمار بدنشیش بازی که چه!
 مشت خاک و این سپهر گرد گرد خود بگو می زبیدش کای که کرد؟
 کار ما افکار ما آزار ما دست بادنداں گزیدن کار ما!

شاه بهمان

بنده کز خویشتن دارد خبر آفریند منفعت را از ضرر!
 بزم بادلو است آدم را و بال رزم بادلو است آدم را جمال!
 خویش را بر اهرمن باید زدن تو همه تیغ آن همه سنگ فسن!
 تیز تر شو تا فتد ضرب تو سخت ورنه باشی درد و گیتی تیره بخت!

زنده رود

زیر گردون آدم آدم را خورد ملتے ملتے دیگر چرد!

جاں ز اہل خطہ سوز و دچوں سپند
 خیزد از دل نالہ ہاے درموند!
 زیرک و دراک و خوش گل تلے است
 درجہاں تر دستی او آیتے است
 ساغر ش غلط نہ اندر خون است
 در نے من نالہ از مضمون است
 از خودی تابے نصیب افتادہ است
 در دیار خود غریب افتادہ است!
 دست مزد او بدست دیگران
 ماہی روکش پشت دیگران!
 کارواہنا سوے منزل گام گام
 کار او ناخوب بے اندام و خام!
 از غلامی جذبہ ہاے او بہرہ
 آتشے اندر رگ تا کش فرود!
 تانہ پنداری کہ بود است این چنین
 جہہ را ہموارہ سود است این چنین!

در زمانے صف شکن ہم بودہ است

چیرہ و جانباز و پُر دم بودہ است

کوہ ہاے خنک سار او نگر آتشیں دست چنار او نگر!

در بہاراں فصل می ریزد رنگ
 نیزد از خاش یکے طوفان رنگ!
 لکہ ہاے ابر در کوہ و دمن
 پنبہ پڑاں از کمان پنبہ زن!
 کوہ و دریا و غروب آفتاب
 من خدا را دیدم آنجا بے حجاب!
 بانسیم آوارہ بودم در نشاط
 'بشنو از نے' می سودم در نشاط!
 مر نکے می گفت اندر شاخسار
 باپشیزے می نیرزد این بہارا!
 لالہ رست و زگرش شہلا مید
 باد و نوری گریبانش درید!
 عمر با بالید ازین کوہ و کمر
 نستر از نور قمر پاکیزہ ترا!
 عمر با گل رخت بر بست و کشاد
 خاک ما دیگر شہاب الدین نزا د!
 نالہ پر سوز آں مرغ سحر
 داد جانم راتبہ تاب دگر!

'بشنو از نے' تلخ بر شعر حضرت رومی 'بشنو از نے' چوں حکایت می کند،
 نشاط - باغ مشہور در کشمیر شہاب الدین - یکے از سلاطین مشہور کشمیر

تایکے دیوانہ دیدم درخروش آنکہ برداز من مستاع صبر و ہوش!

”بگذر ز ما و نالہ مستانہ مجوے

بگذر ز شاخ گل کہ طلسم است رنگ و بوے

گفتی کہ شبِ نیم از ورق لالہ می چسکد

غافل دے است ایں کہ بگریختن راجے!

ایں مشت پر کجا و سرود ایں چنیں کجا

روح غنی است ماتمی مرگ آرزوے!

با و صبا اگر بہ جینوا گذر کنی

حرفے ز ما بہ مجلس اقوام باز گوے

دہقان و کشت و بجے و خیاباں فروختند

قوے فروختند و چہ ارزاں فروختند!

شاه ہمدان

با تو گویم رمز باریک لے پسر	تن ہمہ خاک است و جاں والا گہر
جسم را از بہر جاں باید گداخت	پاک را از خاک می باید شناخت!
گر ببری پارہ تن را ز تن	رفت از دست تو آں نخت بدن!
لیکن آں جانے کہ گرد و جلوہ مست	گر ز دست او را دہی آید بہت!
جو ہر شہ با ہیچ شی مانند نیست	ہست اندر بند و اندر بند نیست!
گر نگہداری ببیہود در بدن	ورہیشانی فروغ انجمن!
چہیت جان جلوہ مست لے مرد راہ	چہیت جان دادن دست لے مرد راہ
چہیت جان دادن بہ حق پرداختن!	کوہ را با سوز جاں بگداختن!
جلوہ مستی بہ خویش را در یافتن!	در شہاں چوں کو بکے بر یافتن!
خویش را نایافتن نابودن است	یافتن، خود را بخود بخشودن است

هر که خود را دید و غیبه از خود ندید رخت از زندان خود بیرون کشید!
 جلوه بد مستی که بید خویش را خوشتر از نوشینه داندیش را!
 درنگاهش جاں چو باد از زان شود پیش او زندان او لرزان شود!
 تیشه او خار را برمی درود تا نصیب خود ز گیتی می برد
 تا ز جاں بگذشت جانش جانِ اوست
 ورنه جانش یک دم همان اوست!

زنده رود

گفته از حکمت زشت و نکو پیردانا نکسته دیگر بگو
 مرشد معنی بنگاهان بودم محرم اسرار شاهان بودم
 ما فقیر و حکمران خواهد خراج چیست اصل اعتبار تخت و تاج؟

محرم اسرار شاهان الخ - تلخیص کتاب ملوک که از تصانیف حضرت شاه همدان است -

شاہ ہمدان

یا رضاے امتاں یا حرب ضرب	اصل شاہی چیت اندر شرق و غرب؟
باج راجہ بادوکس دادن حرام!	فاش گویم باتوے والا مقام
آیہ حق حجت و برہان اوست	یا اولی الامرے کہ منکم شان اوست
شہرگیر و خویش باز اندر ستیز	یا جواں مرے چو صرصر تنہ نیز
روزِ صلح از شیوہ ہاے دلبری	روزِ کیس کشور کش از قاہری
پادشاہی راز کس نتوان خرید	می توان ایران و ہندستان خرید
کس نگیرد از دکان شیشہ گر	جامِ جم را اے جوانِ بابہر
شیشہ را غیر از شکستن پیشہ نیست	در بگيرد مال او جز شیشہ نیست

۷

یا اولی الامرے الخ تلخیص آیہ قرآن

غنی

ہند را ایں فوقِ آزادی کہ دادا! صید را سوداے صیادی کہ دادا؟
 آں برہمن زادگانِ زندہ دل لالہ احمد ز روے شاں نعل!
 تیز بین و پختہ کار و سخت کوش از نگاہ شاں فرنگ اندر خوش!
 اصل شاں از خاکِ دامنگیرِ ماست! مطلع ایں اخترِ لعل کشمیرِ ماست!
 خاکِ مارا بے شہر و دانی اگر بر درونِ خود یکے بکشتا نظر!
 ایں ہمہ سوزے کہ داری از کجاست؟ ایں دم بادِ بہاری از کجاست؟

ایں ہماں باد است کز تاثیر او

کو ہسارِ ما بگردد رنگِ بویا

یہیج می دانی کہ روزے دروگر موجِ می گفت با موجِ دگر

پُختہ در قلم بیک دیگر ز نیم	نیز تائیک دم بساحل سر ز نیم
زادۂ مائینی آں بجے کہن	شورِ او در وادی و کوہ و دمن !
ہر زماں بر سنگ رہ خود را زند	تا بناے کوہ را بر می کند
آں جواں کو شہر و دشت در گرفت	پرورش از شیر صد مادر گرفت
سطوت او خاکیاں را محشرے است	ایں ہمہ از ماست نے از دیگرے است
ز لیقن اندر حد ساحل خطاست	ساحل مانگے اندر راہ ماست
باکراں در ساختن مرگ دوام	گرچہ اندر بحر غلغلے صبح و شام

زندگی جولاں میانِ کوہ و دشت

اے خنک بجے کہ از ساحل گذشت !

اے کہ خواندی خطایماے حیات	اے بہ خاور دادہ غوغای حیات
اے ترا آہے کہ می سوزد جگر	تو از بے تاب و مابے تاب ترا
بے ز تو مرغ چمن را ہاے و ہو	سبزہ از اشکِ تو می گیرد وضو !

اے کہ از طبع تو کشتِ گلِ مہید اے زامید تو جانہا پُر امید!
 کار و انہارا صد اے تو در ا تو ز اہلِ خطہ نو میدی چرا؟
 دل میانِ سینہ شاں مودہ نیست اخگر شاں زیرِ تیغِ افسردہ نیست!
 باش تا مہینی کہ بے آوازِ صُور ملتے برخیزد از خاکِ قبور!
 غم مخور اے بندہ صاحبِ نظر برکش آں آہے کہ سوز و خشک تر
 شہرِ زیرِ سپہرِ لاجورد سوخت از سوزِ دلِ درویشِ مرد
 سلطنتِ نازک تر آمد از جُست از دمے اورا تو اں کردنِ خراب
 از نو تشکیلِ تقدیرِ اُمم از نو تخریب و تعمیرِ اُمم
 نشر تو گرچہ در دہا خلید مر ترا چو نانکہ ہستی کس ندید!
 پردہ تو از نو اے شاعری است آنچہ گوئی ماور اے شاعری است

تازہ آشوبے فلکِ اندر بہشت!

یک نوامتانہ زنِ اندر بہشت! ۔

زندہ رود

بانٹہ درویشی در سازو د مادم زن
 چوں پختہ شوی خود را بر سلطنتِ جم زن
 گفتند جهان ما آیا بتوی سازو؟
 گفتم کہ نمی سازو! گفتند کہ برہم زن!
 درمیکہ ہا دیدم شایدہ حریفی نیست!
 بارستم دستان زن با منبجہ ہا کم زن!
 اے لالہ صحرانی تنہا نتوانی سوخت
 ایں داغِ جگر تابے بر سینہ آدم زن
 تو سوزِ درونِ او، تو گرمیِ خونِ او
 باور نکنی؟ چاکے در سپیکرِ عالم زن

عقل است چراغ تو؟ در راہ گذارے نہ
 عشق است ایغ تو با بندہ محرم زن
 لختِ دل پر غونے از دیدہ فرویزم
 لعلے ز بدخشانم بردار و نجاستم زن! ✓

صُحبت با شاعر ہندی برتری ہری

عوریاں را در قصور و درخیم	نالہ من دعوتِ سوزِ تمام!
آں یکے از خیمہ سر بیرون کشید	واں دگر از غرقِ رخ بنمود و دید!
ہر دے را در بہشتِ جاوداں	دادم از درد و غمِ آں خاکداں!
زیر لب خندید پیرِ پاک زاد	گفت "اے جادوگرِ ہندی ترا د
آں نو اپردازِ ہندی را نگر	شبنم از فیضِ نگاہِ او گہر!
نکتہ آرائے کہ ناش برتری است	فطرتِ او چوں سحابِ آفری است!

از چمن جز بخیل نورس نہ چید نعمت تو سوے ما اور اکشید!
 پاؤں ہے بانوے ارجبند ہم بہ فقر اندر مقامِ اولیند!
 نقشِ غو بے بند از فکرِ شگرفت یک جہاں معنی نہاں اندر دو حرف!
 کارگاہِ زندگی را محرم است اوجم است شعر او جامِ جم است!

ما بہ تقسیم مہنر برخاستیم
 باز باوے محبت آراستیم

زندہ رود

اے کہ گفتی نکتہ ہاے و لنواز مشرق از گفتار تو دانائے راز!
 شعر را سوز از کج آید بگوے از خودی یا از خدا آید بگوے!

برتری ہری

کس نہ اند در جہاں شاعر کجاست پردہ او از ہم وزیرِ نواست!

آس دل گرے کہ وارو در کنا
 پیش یزداں ہم نمی گیرد قرار!
 جان مارا لذت اندر جست
 شعر اسوز از مقام آرزوست!
 لے تو از تاکِ سخن مست ملام
 گر ترا آید میسر این مقام
 بادو بیتے در جهان ننگِ دشت
 می توای بردن دل از حورِ بهشت!

زندہ رود

ہندیان را دیدہ ام در پیچ و تاب
 سرِ حقِ وقت است گوئی بے حجاب!

برتری ہری

ایں خدایان تنک مایہ ز رنگ اندوز خشت!
 برترے ہست کہ دور است ز دیروز کنشت!

سجدہ بے ذوقِ عمل خشک و بجائے زبرد
 زندگی ہمہ کردار چہ زیبا و چہ زشت !
 فاش گویم بتو حرفے کہ نداند ہمہ کس
 اے خوش آں بندہ کہ بر لوحِ دل اورا بنوشت !
 ایں جہانے کہ تو بینی اثر یزداں نیست
 چرخہ از لست و ہم آں رشتہ کہ بردوک تو ثرت !
 پیش آئین مکافاتِ عمل سجدہ گذار
 زانکہ خیز و زلِ دوزخ و اعراف و بہشت !

(ترجمان برتری ہری)

۷

حرکت بہ کاخِ سلاطینِ مشرق
 نادر، ابدالی، سلطان شہید

رفت در جامِ صدائے برتری مت بودم از نوائے برتری

گفت رومی چشم دل بیدار بہ
پابروں از حلقہ افکار نہ
کردہ بر بزم درویشاں گذر
یک نظر کل سلاطین ہم نگر!
خسروان مشرق اندر انجمن
سطوت ایران و افغان و دکن
ناور آں دانائے رمز اتحاد
بامسلمان داد پیغام داد
مرد ابدالی وجودش آیتے
داد افغان را اساس ملتے
آں شہیدان محبت را امام
آبروے ہندو چین و روم و شام
نامش از خورشید و مہ تابندہ تر
عشق رازے بود بر صحرانہاد
خاک قبرش از من و تو زندہ تر!
از نگاہ خواجہ بدر و حسین
تو ندانی جاں چہ شتاقانہ داد؟
فقیر سلطان وارث جذب حسین!

رفت سلطان زیں سرے ہفت روز

نوبت او در دکن باقی ہنوز!

حرف و صوتم خام و فکرم ناتمام
کے تو اں گفتن حدیث آں مقام!

نُورِیاں از جلوہ ہائے اولبصیر	زندہ و دانا و گویا و خبیر!
قصرے از فیروزہ دیوار و درش	آسمان نیلگوں اندر برش!
رفعت او برتر از چنبد و چکوں	می کند اندیشہ را خوار و زبون!
آں گل و سرو و سن آں شاخسار	از لطافتِ مثلِ تصویر بہار!
ہر زماں برگِ گل و برگِ شجر	دارد از ذوقِ نورِ نگِ و گر!
ایں قدر بادِ صبا افسوں گراست	تا مژہ بر ہم زنی زرد و احمر است!
ہر طرفِ فوارہ ہا گو ہر نہر و ش	مرغِ فردوس زاد اندر خروش
بارگاہے اندراں کاخے بلند	ذوہ او آفتاب اندر کمند!
سقف و دیوار و اساطین از عقیق	فرش او از شمش و پرچیں از عقیق!
بریمین و بر یسار آں و شاق	حوریاں صفت بستہ بازئیں لطاق!
در میاں بنشتہ بر اورنگِ زر	خسروانِ جمِ ششم بہرام فر!
رومی آں آئینہ حسنِ ادب	با کمالِ دلبری بکشا دل ب

گفت مری شاعرے از خاور است شاعرے یا ساحرے از خاور است!

فکر او باریک و جانش درد مند
شعر او در خاوراں سوزے فگند!

نادر

خوش بیا اے نکتہ سنجِ خاوری اے کمی زیبِ دترِ احرفِ مری
محرمِ رازِ نیم! با ما رازِ گوے آ پنچہ می دانی ز ایراں بازِ گوے!

زندہ رود

بعد مدت چشمِ خود بر خود کشاد لیکن اندر حلقہء دایۃ فتاد
کشتہ نازِ بیتِ انِ شوخ و شنگ خالقِ تہذیب و تقلیدِ فرنگ!
کارِ آں وارفتہ ملک و نسب ذکرِ شاپور است و تحقیرِ عرب!

روزگارِ اوتہی از واردات از قبور کہنہ می جوید حیات!
 باطن پیوستہ از خود درگذشت دل رستم داد و از حیات درگذشت!
 نقشِ باطل می پذیرد از فرنگ
 سرگذشتِ خود بگیرد از فرنگ!

پیرنی ایرانِ زمانِ یزدجرد پہرہ او بے فروغ از خون سرد!
 دین و آئین و نظمِ او کہن شید و تارِ صبح و شامِ او کہن!
 مہجے در شیشہ تا کش نبود یک شہر در تودہ خاکش نبود!
 تاز صحرای رسیدش محشرے آنکہ داد او را حیاتِ دیگرے!
 این چنین حشر از عنایاتِ خداست پارسِ باقی اروتہ الکبریٰ کجاست؟
 آنکہ رفت از پیکرِ او جانِ پاک بے قیامت برہنی آید ز خاک!
 مردِ صحرائی بایراں جاں مید باز سوئے ریگ زارِ خود مید!
 کہنہ را از لوحِ ما بسترِ دورفت برگ و سارِ عصر نو آورد و رفت!

آہ احسانِ عرب نشا خستند
از ترشِ افرنکیاں بگدا خستند

نمودار می شود روح ناصر خسرو علوی و

غزلے مستانه سراسیمہ غائب میشود

دست را چون مرکبِ تیغ و قلم کردی مدار
بیچ غم گر مرکبِ تن لنگ باشد یا عرن
از سرِ شمشیر و از نوکِ قلم زاید مہنر
اے برادرِ ہمو نور از نار و نار از نار و ن
بے ہنر داں نزد بے دیں ہم قلم ہم تیغ را
چوں نباشد دیں نباشد کلک و آہن را آئین

دیں گرامی شد بدانا و بنادان خوار گشت
 پیش نادان دین چو پیش گاو باشد یمن!
 رنججو کپاسے کہ از یک نیمہ زوالیاس!
 کرتہ آیدوز دگر نیمہ یہودی را کفن“

ابدالی

آں جواں کو سلطنت ہا آفرید باز در کوہ و تفار خود رسید!
 آتش در کوہ سارش بفرخت خوش عیار آد بروں یا پاک سخت؟

زندہ رود

آمتاں اندراخت گرم خیز او برادر با برادر در ستیز!
 از حیات او حیات خاور است طفلک ۲۰ سالہ اش لشکر گریست!

بے خبر خود را از خود پرداخته ممکناتِ خویش را شناخته!
 هست دارے دل و غافلِ ندول تن زن اندر فراقِ دل زدول!
 مردِ رهبر و رام بنزلِ راه نیت از مقاصد جانِ او آگاہ نیست!
 خوش سرود آں شاعرِ افغان شناس آنکہ سیند، باز گوید بے ہراس!
 آں حکیم ملتِ افغانیاں آں طبیبِ علتِ افغانیاں!
 رازِ قومے دید و بے باکانہ گفت حرفِ حقِ باشوخیِ زندانہ گفت!

”اشرے یابد اگر افغانِ حُر

بایراق و ساز و بانبارِ دُر

ہمتِ دوش از اں انبارِ دُر

می شود خوشنود بازنگِ شتر! ۷

شاعرِ افغان شناس - خوشمالِ خان خلک۔

ابدالی

در نهاد ماتمب تاب از دل است	خاکِ ابیداری خواب از دل است!
تن زمرگِ دل دگر گوی می شود	در ساهاتش عرقِ غول می شود!
از فسادِ دل بدن هیچ است هیچ	دیده بردل بند و جز بردل پیچ!
آسیا یک پیکر آب و گل است	ملت افغان در آن پیکر دل است!
از فساد او فسادِ آسیا	در گشاد او گشادِ آسیا!
تا دل آزاد است آزاد است تن	ورنه کاسه در رو باد است تن!
بهمچو تن پا بند آیین است دل	مرده از کین زنده از دین است دل!

قوتِ دین از مقامِ وحدت است

وحدت از مشهور گردد ملت است!

شرق را از خود برد تقلیدِ غرب باید این اقوام را تنقیدِ غرب

قوتِ مغرب نہ از چنگ و رباب	نے زرقص و قمران بے حجاب !
نے ز سحرِ ساحرانِ لالہ روست	نے ز عریاںِ ساق و زان قطعِ موت !
محکمی اورانہ از لادینی است	نے فروغش از خطِ لاطینی است !
قوتِ افرونگ از علم و فن است	از ہمیں آتشِ چراغش روشن است
حکمت از قطع و بریدِ جامہ نیست	ملنِ علم و ہنرِ عمامہ نیست !
علم و فنِ رائے جوانِ شوخ و شنگ	مغزی باید نہ ملبوسِ فرنگ !
اندریں رہ جز نگہ مطلوب نیست	ایں کُلہ یا آں کُلہ مطلوب نیست

فکرِ چالا کے اگر داری بس است

طبعِ درآ کے اگر داری بس است !

گر کے شبہا خورد و دودِ چراغ	گیر و از علم و فن و حکمتِ سراغ !
ملکِ معنی کس حد اورانہ بست	بے بہا و پیہے ناید بدست !
ترکِ از خود رفتہ و مستِ فرنگ	زہرِ نوشِ خورده از دستِ فرنگ

زانکه تریاقِ عراق از دست داد من چه گویم جز خدایش یار باد
 بنده افرونگ از ذوقِ نمود می برد از غریبانِ رقص و سرود
 نقد جان خویش در بازوبه لِهو علم و شوار است می سازد به لِهو
 از تن آسانی بگسید و سهل را فطرت او در پذیرد سهل را
 سهل را جستن درین دیر کهن
 ای دلیل آنکه جانِ فت از بدن!

زنده رود

می شناسی چیت تهذیبِ فرونگ در جهان او دو صندل و س رنگ
 جلوه هایش خا نماها سوخته شاخ و برگ و آشیانها سوخته
 ظاهرش تابنده و گیرنده است دل ضعیف است و نگه را بنده است
 چشم بیند دل بلغزد و اندرول پیش این بت خانه افتد در گول

کس نداند شرق را تقدیر چیست ! دل بظاہر بسته را تدبیر چیست ؟

ابدالی

آپنجہ بر تقدیر مشرق قادر است	عزم و حزم پہلوی و نادر است
پہلوی آں وارث تخت قباد	ناخن او عقدہ ایران کشاد
نادر آں سرمایہ در انیاں	آں نظام ملت افغانیاں
از غم دین و وطن زار و زبوں	لشکرش از کوہ سار آمد برون
ہم سپاہی ہم سپہ گرم آسیر	بعد و فولاد و بایار احسیر !
من فدای آنکہ خود را دیدہ است	عصر حاضر را نگو سنجیدہ است !

غریباں را شیوہ ہائے ساحری است

تیکہ جز بر خویش کردن کافری است ✓

سلطان شہید

باز گواہند و از ہندوستان آنکہ با کاشش نیز دہستان
 آنکہ اندر مسجدش ہنگامہ مُرد آنکہ اندر دیرِ او آتش فسر دہا
 آنکہ دل از بہرِ او خوں کردہ ایم آنکہ یا کوش را بجای پروردہ ایم
 از غمِ ماکُنِ غمِ اورا قیاس آہ از ان معشوقِ عاشقِ ناشناس

زندہ رود

ہندیاں منکرِ قانونِ فرنگ دزغیرِ حوضِ افنونِ فرنگ
 روح را بارِ گراں آئینِ غیر گرچہ آید ز آسماں آئینِ غیر

سلطان شہید

چوں بروید آدم از مشیتِ گلے باد لے، بارِ زوے در دِلے

لذتِ عصیاں چشیدن کارِ اوست غیرِ خود چیزے ندیدن کارِ اوست !
 زانکہ بے عصیاں خودی ناید بدست تا خودی ناید بدست آید شکست !
 زائرِ شہر و دیارِ م بودم چشمِ خود را بر مزارِ م سودم !
 اے شناساے حدودِ کائنات در دکن دیدی ز آثارِ حیات ؟

زنده رود

تخمِ اشکے رنجیم اندر دکن لالہ باروید ز خاکِ آں چین !
 رود کاویری مدام اندر سفسر دیدہ ام در جانِ او شورے دگر !

سلطان شہید

اے ترا دادند حرفِ دلِ فرو از تپِ اشکِ تومی سوزم ہنوز
 کاو کاوِ ناخنِ مردانِ راز جھے خوں بکشا دازر گہاے ساز

اس لو اکز جان تو آید بروں می دہد ہر سینہ را سوز دروں !
 بودہ ام در حضرت مولا کے گل آنکہ بے او طے نمی گرد و سبل !
 گرچہ آنجا جرات گفتار نیست روح را کارے بجز دیدار نیست !
 سو ختم از گرمی اشعار تو برد بانم رفت از افکار تو
 گفت "ایں بیتے کہ بر خواندی نہ کیست؟" اندر وہنگامہ ہائے زندگی است !
 باہماں سونے کہ در سازد بجا یک دوحرف از ماہ کاویری رسا !

در جہاں تو زندہ رود او زندہ رود

خو شترک آید سرود اندر سرود

پیغام سلطان شہید ربہ و دکاویری

(حقیقت حیات و مرگ و شہادت)

رود کاویری کے زمک خرام خستہ شاید کہ از سیر دوام !

در کہتاں عمر ہا نالیدم	راہ خود را با مژہ کا دیدم
اے مرا خوشتر ز جیون و فرات	اے دکن را آب تو آبِ حیات
آہ شہرے کو در آغوش تو بود	حسن نوشیں جلوہ از نوش تو بود
کہنہ گردیدی شباب تو ہماں	پیچ و تاب و رنگ و آب تو ہماں
موج تو جز دانہ گو ہر نژاد	طرہ تو تا ابد شوریدہ باد
اے ترا ساڈے کہ سوزِ زندگی است	ہیچ می دانی کہ ایں پیغام کیت؟
آنکہ می کردی طوافِ سطوش	بودہ آئینہ دارِ دولتش
آنکہ صحرا ہا ز تہ بیرش بہشت!	آنکہ نقشِ خود بخونِ خود نوشت!
آنکہ خاکش مرج صد آرزوست	اضطرابِ موج تو از خونِ اوست!

آنکہ گفتارش ہمہ کر دار بود

✓ مشرق اندر خوابِ او بیدار بود

آہ شہرے کو در آغوش الخ - شہر سزگاپٹم

اے من و تو موجے از رو دیتا ہر نفس دیگر شود ایں کائست
 زندگانی انقلاب ہر دے است زانکہ او اندر سرخ عالمے است!
 تار و پود ہر وجود از رفت و بود ایں ہمہ ذوق نمود از رفت و بود
 جادہ با چوں رہرواں اندر سفر ہر کجا پنہاں سفر پیدا حضر!
 کاروان و ناقہ و دشت و نخل ہر چہ بینی نالہ از دردِ رحیل!
 در چمن گل ہماں یک نفس رنگ و آتش امتحان یک نفس!
 موسم گل؟ ماتم و ہم نامے و نوش غنچہ در آغوش نوش گل بدوش!
 لالہ را گفتم یکے دیگر بسوز گفت رازِ مانی دانی ہنوز!

از خس و خاشاک تمییز وجود

غیر حسرت چیت پاداش نمود؟

در سراے ہست و بود آئی؟ میا از عدم سوے وجود آئی؟ میا
 وریائی چون شرار از خود مرو در تلاشِ خرمنے آوارہ شو!

تاب و تب داری اگر مانند مہر
 پابنہ در وسعت آباد سپہر
 کدہ و مرغ و گلشن و صحرای سوز
 ماہیاں را در تہ دریا بسوز
 سینہ داری اگر در خورد تیر
 در جہاں شاہیں بزی شاہیں میر
 زانکہ در عرض حیات آمد ثبات
 از خدا کم خواستم طول حیات
 زندگی را چیت رسم و دین کوشین؟
 یک دم شیریں بہ از صد سال میش!

زندگی محکم ز تسلیم و رضا ست
 موت نیز بخ و ظلم و سیاست
 بندہ حق ضعیفم و آہوست مرگ
 یک مقام از صد مقام اوست مرگ
 میفتد بر مرگ آن مرد تمام
 مثل شاہینہ کہ افتد بر جام
 ہر زمان میرد و غلام از بیم مرگ
 زندگی اورا حرام از بیم مرگ
 بندہ آزاد را شانے دگر
 مرگ اورا می دہد جانے دگر
 او خود اندیش است مرگ اندیش نیست
 مرگ آزادان ز آنے بیش نیست

بگذر از مرگے کہ سازد بالحد
 مرد مومن خواهد از یزدان پاک
 زانکہ این مرگ است مرگِ ام و دودا
 آں دگر مرگے کہ برگیرد ز خاک
 آخرت یکبیر در جنگا و شوق
 گرچہ ہر مرگ است بر مومن شکر
 جنگِ شاہانِ جہاں غارت گری است
 جنگِ مومن چیست؟ ہجرتِ معی و ست
 ترکِ عالم، اختیارِ کوئے دوست
 آنکہ حرفِ شوق با اقوام گفت
 جنگِ را رہبانی اسلام گفت

کس نداند جز شہید این نکتہ را

کو بخونِ خود خرید این نکتہ را

✓

آخہ حرفِ شوق الخ یعنی حضور سرور کائنات - در مصرع ثانی اشارہ الیبت بحدیث

الجماد دہبانیۃ الاسلام

زنده رواخصت می شود از فردوس بریں

و تقاضای حورالہستی

پیر روی گفت در گوشتم که خیز!	نشسته صبر و سکونم ریز ریز
آہ آں ایوان و آں کلخ بریں!	آں حدیث شوق و آں جذب یقین
یک ہجوم حور دیدم بردش!	بادل پُر خوں رسیدم بردش
زنده رود دے صاحب سوز و مرقہ!	بر لب شال زنده رود دے زنده رو
یک و دم بامانیش بامانیش!	شور و غوغا از یسا رو از یسین

زنده رود

راہرو کو داند اسرار سفر ترسد از منزل ز رہزن بیشتر

عشق در ہجر وصال آسودہ نیست بے جمال لایزال آسودہ نیست !
 ابتدا پیش بہتال افتادگی انتہا از دلہراں آزادگی !
 عشق بے پروا و ہر دم در حسیل در مکان و لامکان ابن اسبیل !

کیش ما مانند موج تیسر گام
 اختیار جادہ و ترک مقام !

خوران بہشت

شیوہ ہاداری مشال روزگار
 یک نوالے خوش دیرنخ از مادر

غزل زندہ رود

آہمے زبیدی خدا چہ می جوئی ز خود گر نخیتم آشنا چہ می جوئی !

دگر بشخ گل آویز و آب دغم درکش پریدہ رنگ از بادِ صبا چہ می جوئی؟
 دو قطرہ خون دل است آنچہ شک مندا تو ای غزالِ حرم در خطا چہ می جوئی؟
 عیار فقر ز سلطانی و جہانگیری است سریرِ جم بطلب بویا چہ می جوئی!
 سراغِ او ز خیابانِ لالہ می گیرند تو ای خوں شدہ مازما چہ می جوئی!
 نظر ز صحبتِ روشندانِ مفیض نایہ ز در و دم بصری تو تیا چہ می جوئی!

قلندِ یم و کراماتِ ما جہاں بینی است
 ز مانگاہ طلبِ کیمیا چہ می جوئی ✓

حضور ✓

گرچہ جنت از تجلی ہائے اوست جاں نیا ساید بحبِ زدیدار دوست!
 ماز اصل خویش تن در پردہ ایم طایریم و آشیای گم کردہ ایم!
 علم اگر کج فطرت و بدگوہر است پیش چشمِ ما بحسابِ اکبر است

علم را مقصود اگر باشد نظر	می شود ہم جاده و ہم را ہر
می نہد پیش تو از قشر وجود	تا تو پرسی چیت را ز این نمود
جاده را ہموار سازد این چنیں	شوق را بیدار سازد این چنیں
در دودلغ و تاب و تب بخشد ترا	گریہ ہاے نیم شب بخشد ترا
علم تفسیر بہان رنگ و بو	دیدہ و دل پرورش گیرد ازو
بر مقام جذب و شوق آرد ترا	باز چوں جب بریل بگذارد ترا!
عشق کس را کے بخلوت می برد	از چشم خویش بغیرت می برد!

اول او ہم رنسیق و ہم طریق
 آخر او راہ رنسن بے رفیق!

در گذشتم زان مہم جو و قصور	زورقی جاں با ختم در بحر نور!
عزق بودم در تماشاے جال	ہرزماں در انقلاب و لایزال!
گم شدم اندر خمیر کائنات	چوں رباب آمد چشم من حیا!

آنکہ ہر تارکش رباب دیگرے ہر نوا از دیگرے غنیں ترے !
 ماہمہ یک دو دمان نار و نور آدم و ہر دمہ و حبیریل و حور !
 پیش جاں آئیے آویختند حیرتے را باقیس آمیختند !
 صبح امروزے کہ نورش ظاہر است در حضورش دوش و فردا حاضر است !
 حق ہویدا باہمہ اسرارِ خویش بانگاہ من کند دیدارِ خویش !
 دیدنش افسردن بے کاستن ! دیدنش از قبر تن برخاستن !
 عبد و مولا در کین یک دگر ہر دو بے تاب انداز ذوقِ نظر !

زندگی ہر جا کہ باشد جستجو است !
 حل نشد این نکتہ من صیدم کہ اوست !

مشتق جاں را لذت دیدار داد باز با خم جرات گفتار داد
 لے دو عالم از تو بانور و نظر اندکے آں خاکدانے را بھر
 بندہ آزاد را ناسازگار برود از سنبل اونیش خار !

غالبان غرق اند در عیش و طرب کارِ مغلوبان شمارِ روز و شب !
 از ملوکیت جهان تو خراب تیرہ شب در آستین آفتاب !
 دانش افزنگیاں غارت گری دیر باخبر شد از بے حدیری !
 آنکہ گوید لاله بیچارہ ایست فکرش از بے مرکزی آوارہ بہت !
 چار مرگ اندر پے این دیر سیر سود غوار و والی و ملا و پیر !

ایں چنین عالم کجا شایانِ تست
 آب و گل داغے کہ برد امانِ تست

ندائے جمال

کلکِ حق از نقشہائے خوب زشت ہر چہ مارا سازگار آمد نوشت !
 چیت بودن دانی لے مردِ نجیب ؟ از جمالِ ذاتِ حق بردن نصیب !
 آفریدن ؛ جستجوے دلبرے ! و انمودن خویش را بر دیگرے !

ایں ہمہ ہنگامہ ہے بہت و بود بے جمال مانید در وجود!
 زندگی ہم فانی و ہم باقی است ایں ہمہ خلّاتی و شتاتی است!
 زمرّدہ؟ مشتاق شو خلّاق شو ہیچو ماگیرندہ آفاق شو!
 و رشکن آزا کہ ناید سازگار از ضمیمہ خود دگر عالم بیار!
 بندہ آزاد را آید گراں زیستن اندر جہان دیگران!
 ہر کہ اورا قوتِ تخلیق نیست پیش ماجز کافس و مذیق نیست!
 از جمال مانصیب خود نبرد ق از انخیل زندگانی بر نخورد

مرد حق! بزنند چون شمشیر باش

خود جہان خویش را تقدیر باش!

زندانہ رود

چیت آئینِ جہان رنگ و بو جز کہ آبِ رفتہ می ناید بجا!

زندگانی را سہر تکرار نیست فطرت او خوگر تکرار نیست!

زیر گردوں جعت اور انار دات چوں ز پافتاد قومے بر سخت!

ملتے چوں مرد کم خیزند ز قبر

چارہ او چیت غیہ از قبر و صبر!

ندائے جمال

زندگانی نیست تکرار نفس اصل او از حق و قیوم است پس!

قرب جاں با آنکہ گفت انی قریب! از حیات جاوداں بردن نصیب!

فرد از توحید لاہوتی شود ملت از توحید جہوتی شود!

بایزید و شبلی و بوذر از دست آستان را طفل و سنجر از دست!

بے تجلی نیست آدم را شبست جلوه مافرد و ملت را حیات!

ہر دو از توحید می گیرد کمال زندگی این را جلال آں را جمال!

ایں سلیمانی است آں سلمانى است آں سراپا فتنه ایں سلطانى است !

آں کی را بيسند ایں گرد و کی

در جہاں با آں شیس با ایں بزی !

چیت ملت اے کہ گوئی لا الہ با ہزاراں چشم بودن یک نگہ !

اہل حق را حجت و دعوائے یکے است نیمہ ہائے ماجدا، دلہا یکے است !

ذرہ از یک نگاہی آفتاب یک نگہ شوتا شود حق بے حجاب !

یک نگاہی را بچشم کم مہیں از تجلی ہائے توحید است ایں !

ملتے چوں می شود توحید مست

قوت و جبروت می آید بدست !

روح ملت را وجود از انجمن روح ملت نیت محتاج بدن !

تا وجودش را نمود از صحبت است مرد چوں شیرازہ صحبت شکست !

مردہ از یک نگاہی زندہ شو بگذرا ز بے مرکزی پایستہ شو

وحدت افکار و کردار آفریں
 تماشوی اندر جہاں صاحب نگیں!

زندہ رود

من کیم؟ تو کیستی؟ عالم کجاست؟ در میان ما تو دوری چراست؟
 من چرا در بند تقدیرم بگوئے تو میری من چرا میسرم بگوئے!

ندائے جمال

بودم اندر جہان چار سو ہر کہ گنجد اندر و میسر درد
 زندگی خواہی خودی را پیش کن چار سو را غرق اندر خویش کن
 بازیمنی من کیم تو کیستی در جہاں چوں مردی و چوں زستی

زندہ رود

پوزشِ ایں مردِ نادان در پذیرِ پرده رازِ چہرہٗ تقدیر گیر
 انقلابِ روس و الماں دیدہ ام شور ورجانِ مساں دیدہ ام
 دیدہ ام تدبیرِ ہائے غرب و شرق و انا تقدیرِ ہائے غرب و شرق!

✕ اقادنِ تحسلی جلال

ناگہاں دیدم جہانِ خویش را آں زمین و آسمانِ خویش را
 غرق در نورِ شفقِ گوں دیدمش سرخ مانندِ طبرخوں دیدمش!
 زان تحسلی ہا کہ در جانم شکست چوں کلیم اللہ فتادم جلوہٗ مست!
 نورِ او ہر پردگی را وانمود تابِ گفتار از زبانِ من ربود!

از ضمیرِ عالم بے چند و چوں

یک نولے سوزِ ناک آمد بروں

”بگذر از خاور و افقونی افزنگ مشو
 کہ نیز ز دجوسے ایں ہمہ دیرینہ و نو
 آں نگینے کہ تو با اہر مناس باخستہ
 ہم بجز بیلِ امینے نتوان کرد گرو!
 زندگی انجمن آرا و نگہدارِ خود است
 لے کہ در قافلہ بے ہمہ شو با ہمہ برو!
 تو فروزندہ تر از ہر منسیر آمدہ
 آ پنخان زنی کہ بہر ذرہ رسانی پر تو!
 چوں پر کاہ کہ در ر بگذر باد افتاد
 رفت اسکن در و دارا و قباد و خرو!
 از تنک جائی تو میسکہ رسوا گردید
 شیشہ گیر و حکیمانہ بیاشام و برو! ✓

خطاب بہ جاوید

سخن بہ نژاد نو

خطاب بہ جاوید

(سنخے بہ نژادِ نو)

ایں سخن آراستن بے حاصل است بر نیاید آنچه در قفسِ دل است !
 گرچہ من صد نکتہ گفتم بے حجاب نکتہ دارم کہ ناید در کتاب !
 گر بگویم می شود چپیدہ تر حرفِ صوت اورا کند پوشیدہ تر
 سوز اورا از نگاہِ من بگیری

یا ز آوِ صبح گاہِ من بگیری !

مادرت در نخستیں با تو داد غنچہ تو از نسیم او کشاد !
 از نسیم او ترا ایں رنگ و بوست اے متاعِ بابہاے تو از دست !

دولت جاوید از و اندوختی از لب او لا الہ آموختی !
 اے پسر! ذوقِ نگہ از من بگیر سوختن در لا الہ از من بگیر !
 لا الہ گوئی؟ بگو از روئے جاں تا ز اندام تو آید بوئے جاں
 مہر و مہ گرد و ز سوزِ لا الہ دیدہ ام این سوز را در کوہ و کدہ !
 این دو حرف لا الہ گفتار نیست لا الہ جز تیغِ بے زہار نیست !
 زیستن با سوزِ او قہاری است
 لا الہ ضرب است ضربِ کاری است !

مومن و پیشِ کساں بستنِ نطق ! مومن و غداری و فتنہ و نفاق !
 با پیشینے دین و ملت را فروخت ہم متاعِ خانہ و ہم خانہ سوخت !
 لا الہ اندر نمازش بود و نیست نازلہ اندر نیازش بود و نیست !
 نور در صوم و صلواتِ او نمازد جلوة در کائناتِ او نمازد !
 آنکہ بود اسدِ اورا ساز و برگ فتنہ او حبِ مال و ترسِ مرگ !

رفت از دآلستی و ذوق و سرور دین او اندر کتاب و او بگور!
 صحبتش با عصر حاضر در گرفت حرف دین را از دو پیغمبر گرفت
 آں زایراں بود و ایں ہندی نژاد آں نرج بیگانه و ایں از جہاد!
 تا جہاد و حج نماں از واجب است رفت جاں از پیکر صوم و صلوات!
 روح چوں رفت از صلوات و از صیام فردناہموار و ملت بے نظام!
 سینہ ہا از گرمی قہر آں تہی از چین مرداں چہ امید ہی!

از خودی مرد مسلمان در گذشت

اے خضر دستے کہ آب از سر گذشت!

سجدہ کز وے زمیں لرزیدہ است بر مردش مہر و مہر گرویدہ است
 سنگ اگر گیرد نشان آں سجود در ہوا آشفستہ گرد و ہم چودود!
 ایں زماں جز سر زیری ہیچ نیست اندر وجہ ضعف پیری ہیچ نیست!
 آں شکوہ ربی الالے کجاست ایں گناہ اوست یا تقصیر ہا؟

ہر کے بر جادہ خود تنہا دو ناقہ مابے زمام و ہرزہ دو!

صاحبِ قرآن بے ذوقِ طلب

العجب ثم العجب ثم العجب!

گر خدا سازد ترا صاحبِ نظر روزگارے را کمی آید مگر!

عقلہا بے باک و دہا بے گداز چشمہا بے شرم و غرق اندر مجاز!

علم و فن، دین و سیاست عقل و دل زوج زوج اندر طوافِ آب و گل!

آسیا آں مرز و بوم آفتاب غیر ہیں، از خوشن اندر حجاب!

قلبِ ادبے واردات کو بنو حاصلش را کس نگیس و باد و جو!

روزگار شس اندریں دیرینہ دیر ساکن و یخ بستہ بے ذوقِ سیر!

صیدِ تالیاں و پنجیسرِ ملوک آہوے اندیشہ اولنگ و لوک!

عقل و دین و دانش و ناموس و ننگ بستہ فتر اکِ رُوانِ فرنگ!

تا ختم ہر عسالم افکار او برد دریدم پردہ اسرار او!

در میان سینہ دلِ خوں کرده ام
تا جانش را در گویا کرده ام ! ✓

من بطبعِ عصرِ خود گفتم دو حرف کرده ام بحسبِین را اندر دو طرف !
حرفِ پیاپیچ و حرفِ نیش دار تا کنم عقل و دلِ مرداں تنکار !
حرفِ تہ دارے بانداز و رنگ ناله مستانه از تار چنگ !
اصلِ ایں از ذکر و اصلِ آں ز فکر اے تو بادا وارثِ ایں فکر و ذکر !
آبجویم از دو بحرِ اصلِ من است فصلِ من فصلِ است ہم وصلِ من است !

تا مزاجِ عصرِ من دیگر فتاد

طبعِ من ہنگامہ دیگر نہاد

نوجوانانِ تشنہ لب، خالی ایام شستہ رو تا ریکہ جانِ روشنِ دماغ !
کم نگاہ و بے یقین و نا اُمید چشمِ شاں اندر جہاں چیزے ندید !
ناکاسِ منکر ز خود مومنِ نفیس خشتِ بند از خاکِ شاں معارِ دیر !

مکتب از مقصود خویش آگاہ نیست	تا بجنب اندروش راه نیست!
نورِ فطرت رازِ جانِ پاکِ شست	یک گلِ رعن از شاخِ او زست!
خشت را معمارِ ما کج می نهد	خوے بط با بچہ بشایں دهد!
علم تا سوزِ نیکرد از حیات	دل نگیرد لذتِ از واردات!
علم جز شرحِ مقامات تو نیست	علم جز تفسیرِ آیات تو نیست!
سوختن می باید اندر نارِ حس	تا بدانی نقره خود را ز سن!

علم حق اولِ حواس آخرِ حضور

آخرِ آدمی ننگبند در شعور!

صد کتاب آموزی از اہل ہنر	خوشتر آن در سے کہ گیری از نظر
ہر کسے زان می کہ ریزد از نظر	مست می گردد باند از دگر
از دم بادِ سحر مبدد چراغ	لالہ زان بادِ سحر سے دریاغ
کم خور و کم خواب و کم گفتارِ باش	گردِ خود گردندہ چوں پر کارِ باش

منکر حق نزدِ قافہ است منکر خود نزدِ من کافہ تر است !
 آن بانکار وجود آمد 'عجول' ، این 'عجول' و 'ہم' 'طلوم' و 'ہم' 'جہول' !
 شیعہ اخلاص را حکم بگیر پاک شواذ خوفِ سلطان و اسیر
 عدل در قہر و رضا از کف مدہ قصد و فقر و غنا از کف مدہ
 حکم و شوا را است ؟ تا ویلے مجو جز بقلبِ خویش قندیلے مجو
 حفظِ جاں ہا ذکر و منکر بے حساب حفظِ تن ہا ضبطِ نفس اندر شباب
 حاکمی در عالمِ بالا و پست جز بحفظِ جان و تن ناید بدست
 لذتِ سیر است مقصودِ سفر گر نگہ بر آشیاں داری میسر
 ماہ گرد و تا شود صاحبِ مقام سیر آدم را مقامِ آمد حرام !
 زندگی جز لذتِ پرواز نیست آشیاں با فطرتِ او ساز نیست

رزقِ فراغ و کرگس اندر خاک گور

رزقِ بازاں در سوادِ ماہ و بہار

سُترِ دیں صدقِ مقالِ اکِ حلال	خلوت و جلوت تماشاے جمال !
ور رہِ دیں سختِ چوں الماسِ نری	دلِ بحق بر بندوبے و سواسِ نری !
سُترے از امرارِ دیں بر گویمت	داستانے از منظرِ گویمت
اندر اخلاصِ عملِ نہد و فرید	پادشاہے با مقامِ بایزید
پیشِ او ایسے چو فرزندِ ادا عزیز	سخت کش چوں صاحبِ محمدِ درستیٰ
سبزہ رنگے از سنجیدانِ عرب	با وفا بے عیب، پاک اندر نسب
مردِ مومن را عزیز لے نکتہ رس	چیت جز قرآن و شمشیر و فوس
من چہ گویم وصفِ آں خیرِ الجیاد	کوہ و روے آبہارِ نفعے چو باد
روزِ محبِ ائہِ نظرِ آمادہ تر	تند بادے طایفِ کوہ و کمر !
د زنگِ اوفتِ نہ ہاے رستخیز	سنگ از ضربِ سُہمِ اوریز ریز

منظر کے از سلاطینِ گجرات، پسرِ سلطانِ محمود کہ مسلمانانِ ہند اور ایگزہ می خوانند

خیر الجیاد۔ اسبِ اصل و سنجیب

روزے آں حیواں چوانسان ارجند گشت از در و شکم زار و نثرند
 کرد بیٹائے علاءش از شراب اسب شہ راوار ہاند از پیچ و تاب
 شاہ حق بین دیگر آں کیراں نحو است شریع تقویٰ از طریق ماجد است
 اے ترا بخشد خدا قلب و جگر

طاعتِ موملے نے نگر!

دیں سراپا سوختن اندر طلب انتہائش عشق و آغازش ادب!
 آبروے گل ز رنگ و بجے اوست بے ادبے رنگ و بجے آبروست!
 نوجوانے راچو بینم بے ادب روزمن تاریک می گردد چو شب
 تاب تب در سینہ انس لید مرا یاد عہد مصطفیٰ آید مرا!
 از زمان خود پشیمان می شوم در تیرن فتنہ پنهان می شوم!
 ستر زن یا زوج یا خاک لحد ستر مرداں حفظ خویش از یار بد
 حرف بد را بر لب آوردن خطا کافر و مومن ہمہ خلق خداست!

آدمیت احترام آدمی باخبر شو از مقام آدمی!
 آدمی از ربط و ضبط تن بہ تن بر طریق دوستی گامے بزن!
 بندہ عشق از خدا گیرد طریق می شود بر کافر و مومن شفیق!
 کفر و دین را گیرد در پهنای دل دل اگر بگزیند از دل، ولے دل!

گرچه دل زندانی آب و گل است

ایں ہمہ آفاق آفاق دل است!

گرچه باشی از خداوندانِ دہ فقر را از کف مدہ، از کف مدہ
 سوزِ او خواہی در جانِ تو بہت ایں کہن مے از نیاگانِ تو بہت!
 در جہاں جز در دلِ ساماں نخواہ نعمت از حق خواہ و از سلطانِ نخواہ!
 اے با مرد حق اندیش و بصیر می شود از کثرتِ نعمتِ ضریر!
 کثرتِ نعمت گداز از دلِ برد نازی آرد نیسا ز از دلِ برد!

ساہبا اندر جہاں گردیدہ ام نم بحشیم منمساں کم دیدہ ام!

من فدائے آنکہ درویشانہ زلیست

فلے آن کو از خدایگان زلیست ۱

در مسلماناں مجو آن ذوق و شوق آن قیس آن نگہ بو آن ذوق و شوق!

عالماں از علم تر آن بے نیاز صوفیاں در تہہ گرگ و مودراز!

گرچہ اندر خانقاہاں ملے و ہوت کو جو انفرے کہ صہبا در کدوست!

ہم مسلمانانِ اندر نگہی مآب چشمہ کوثر بجویند از سراب!

بے خبر از ستر دین انداں ہم اہل کیں انداں کیں انداں ہم!

خیر و خوبی بر خواص آدمی دیدہ ام صدق و صفارا در عوام

اہل دین را باز داں از اہل کیں ہم نشین حق بجو با اولنشین!

کرگساں را رسم و آئین دیگر است

سطوت پر و از شاہیں دیگر است!

مرد حق از آسمان افتد چو برق	همیزم او شهر و دشت غرب و شرق
ماه نوز اندر خط لایم کائنات	او شریک است تمام کائنات
او کلیم و او مسیح و او خلیل	او محمد او کتاب او جبرئیل
آفتاب کائنات اهل دل	از شعاع او حیات اهل دل
اول اندر نار خود سوزد ترا	باز سلطانی بیا موزد ترا
ماه همه با سوز او صاحب دیم	در نه نقش باطل آب و کلیم
ترسم این عصری که تو زادی در	در بدن غرق است و کم داند زجا
چون بدن از قیط جان ارزان شود	مرد حق در خوشی تن پنهان شود
در نیاید جستجو آں مرد را	گر چه بسند رو برو آں مرد را
تو مگر ذوق طلب از کف ده	گر چه در کار تو افتد صد گره
گر نیابی صحبت مرد خمیر	از اب و جد آنچه من دارم بگیر
پیر روحی را رفیق راه ساز	تا خدا بخشد ترا سوز و گداز

زنانکہ رومی مغز را داند ز پوست	پایے اوجسکم فقد در کوی دوست!
شرح او کردند و او را کس ندید	معنی او چوں غزال از ما رسید
رقص تن از حرف او آموختند	چشم را از رقص جاں برداشتند!
رقص تن در گردش آرد خاک را	رقص جاں بر ہم زند افلاک را!
علم و حکم از رقص جاں آید بدست	ہم زمیں ہم آسمان آید بدست!
فردا زوے صاحب جذب کلیم!	ملت ازوے وارث ملک عظیم!
رقص جاں آموختن کارے بود	غیر حق را سوختن کارے بود
تا زنا بر حرص و غم سوزد جگر	جاں بر رقص اندر نیاید اسے پسر
ضعف ایمان است و لگیری است غم	نوجوانا! نیمہ پیری است غم!
می شناسی؟ حرص فقر حاضر است	من غلام آنکہ بر خود قاهر است

نیمہ پیری، تلخیص بحديث مشہور الہم نصف الہرم
 فقر حاضر، تلخیص بحديث مشہور ایا کمہ والطعم، فاند الفقر الحاضر

اے مرا تسکین جانِ ناشکیب تو اگر از رقصِ جاں گیری نصیب

ہر دینِ مصطفیٰ گویم ترا

ہم بقبرِ اندر دعا گویم ترا!

✓

غلط نامہ

صفحہ	نمبر شعر	غلط	صحیح
۱۴	شعر ۲ مصرع ثانی	بینی	دین
۴۲	شعر ۳ مصرع اول	فطرت	مطرب
۱۸۱	شعر ۲ مصرع اول	اے	ایں
۱۸۵	شعر ۵ مصرع اول	مرد	مرد
۲۰۱	شعر ۹ مصرع ثانی	قصر	فقر
۲۰۳	شعر ۳ مصرع ثانی	قافلہ	قافلہ
۲۳۵	شعر ۹ مصرع اول	بسجود	سجود

فرہنگ

صفحہ	سطر	الفاظ و معنی	صفحہ	سطر	الفاظ و معنی
۱	۱	جہاں ہفت رنگ۔ رنگارنگی دنیا۔	۷	۱	برگ۔ سامان۔
		بدلتی دنیا۔	"	"	ساز کردن۔ سامان سفر تیار کرنا۔
۱		چنگ۔ ایک مشہور جا۔ راگ مالا	"	"	کراں۔ انتہا۔ کنارہ۔
۲	"	ہم نفس۔ رفیق۔ ہم کلام	"	"	بے کراں۔ بے کنارہ۔
۳		داراے دل۔ دل کو بھانے والا	"	"	افلاک۔ فلک کی جمع۔ آسمان
		پسندیدہ۔	"	"	دیو یاز۔ دیو پر۔ بہت بڑی۔
۴	"	کہ۔ کاہ کا مخفف ہے سوکھی مٹی ہونی	۸	"	صید۔ وہ جانور جس کا شکار کریں
		گھاس۔	"	"	شکار گاہ۔
"	"	جہر۔ آفتاب	"	"	صیاد۔ شکاری۔
"	"	کر۔ بہرا	"	"	ایسر۔ قیدی
۵	"	اختر۔ ستارہ	۱	۲	زار نالیدن۔ بے قراری سے رونے
۶	"	فضا۔ زمین کی کشادگی۔ کشادگی	"	"	صداء۔ آواز
۷	"	کاروان۔ قافلو	"	"	چار شہ۔ چار جانب، شمال، جنوب،
			"	"	شرق، مغرب

۳	۲	کاخ۔ محل۔ بلند عمارت۔	۱۰	۱	آئہ تسخیر۔ و سَفَّ لکھنا۔ اللہ تعالیٰ نے تمہارے تسخیر کیا۔ (جلد کائنات کے)
۴	۳	رم۔ رفتار	۱۱	۲	عَلَّمَ الْأَسْمَاءَ۔ (نام سکھایا) سے مراد
۵	۴	سیارہ۔ حرکت کرنے والا ستارہ یہ	۱۲	۳	آیہ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ کُلَّهَا ہے۔
۶	۵	سات ہیں۔ چاند۔ عطارد۔ زہرہ۔ سورج۔ مریخ۔ مشتری۔ زحل	۱۳	۴	اللہ تعالیٰ نے فرشتوں کے مقابلہ میں
۷	۶	إلا۔ مگر	۱۴	۵	آدم علیہ السلام کو علم سکھا کر نیابت کیلئے
۸	۷	رفت و بود۔ یعنی دنیا تھی۔ اب ختم ہو گئی۔	۱۵	۶	ان پر فوقیت دی تھی۔
۹	۸	ایام۔ زمانہ۔ یوم کی جمع یوم کے معنی دن۔	۱۶	۷	صہبا۔ انگوری شراب۔
۱۰	۹	ایام نیست۔ فانی زمانہ	۱۷	۸	أَذْغُوْنِی۔ تم مجھ سے مانگو۔ شَجَب میں تمہیں دوں گا۔
۱۱	۱۰	نیمروز۔ دوپہر۔ یہاں کمال عروج	۱۸	۹	زیاں۔ نقصان۔ خرچ
۱۲	۱۱	مراد ہے۔ شام سے مراد زوال ہے	۱۹	۱۰	مَتَاع۔ سامان تجارت۔ گھر کا اثاثہ۔
۱۳	۱۲	رواں۔ روح۔ جان	۲۰	۱۱	عصر۔ زمانہ
۱۴	۱۳	صوت۔ آواز	۲۱	۱۲	شورہ زار۔ اقص زمین۔ بنجر زمین
۱۵	۱۴	نوبت۔ دقت	۲۲	۱۳	سازگار۔ موافق۔ لائق
۱۶	۱۵	لایزال۔ زائل نہ ہونے والی۔	۲۳	۱۴	بے حاصل۔ بے فائدہ
۱۷	۱۶	ہمیشہ رہنے والی۔	۲۴	۱۵	فہمی۔ مہستی
۱۸	۱۷	مردور۔ گزر جانا۔	۲۵	۱۶	شبستان۔ رات میں رہنے کا مقام
۱۹	۱۸		۲۶	۱۷	باک۔ خوف۔

۳	۱۲	رواق - مکان کا برآمدہ - محجہ	۲	۱۰	افکار - فکر کی جمع
۴	۱	قدسی - فرشتہ -	"	۱۱	سامری - قصبہ سامرہ کا ایک شخص
۵	۲	عہود - اگر - خوشبودار لکڑی	"	"	جو پھر ابناء کر موسیٰ علیہ السلام کی قوم
۶	"	ہیزم - جلانے کی لکڑی	"	"	کو گمراہ کیا تھا -
۷	۳	دود - دھواں -	"	"	روح القدس - جبرئیل علیہ السلام
۸	۴	تغافل - جان بوجھ کر غفلت کرنا	"	۱۲	تجلی - نور - روشنی - نور خدا جو کوہ
۹	۵	کور - اندھا	"	"	طور پر موسیٰ علیہ السلام پر ظاہر ہوا تھا
۱۰	۶	اسرار - سر کی جمع - راز	"	"	لکد کوب - لات مارنا - روندنا
۱۱	"	نخل - درخت	۵	۱	مہجوری - جدائی -
۱۲	"	برگ - پتا -	"	۵	انی قویٹ - میں نزدیک ہوں
۱۳	"	بر - پھل	"	۶	جہات - جہت کی جمع
۱۴	"	باد سحر - صبح کی ہوا جو نہایت خوشگوار	"	۸	ثریا - پروین کے چھ ستارے -
۱۵	"	ہوتی ہے جس سے پھول شگفتہ ہوتے ہیں	"	۹	فریغ - روشنی
۱۶	"	جذب - کشش - جذب اندرونی	"	"	جاوداں - ہمیشہ - دائم
۱۷	"	دلی کشش -	"	"	شرار - چنگاری -
۱۸	۹	کاشانہ - وہ مکان جس کے روشنائی	"	۱۰	نزاع - کشاکش
۱۹	"	میں شیشہ لگا ہوا ہو - کاش مبنی شیشہ	"	۱۱	آفاق - آسمان کے کنارے - عالم
۲۰	"	قلب - دل	"	۱۲	آئیم - آئی ہستم - آن یعنی وقت
۲۱	"	لا ینام - نہیں سونے والا - بیدار	"	"	لمحہ - آنی جس کی زندگی ایک لمحہ کی ہو

۱	جادو۔ راہ راست	۸	۵	اعماق۔ گہرا۔ عمیق کی جمع
۲	قعر۔ گہرائی سمندر کنویں وغیرہ کی	۸	۸	الوند۔ ہدان کے قریب ایک بہت بلند پہاڑ ہے۔
۳	رم۔ دود۔ رفتار	۱۰	۱۰	مضصل بست۔ فنا ہونے والا
۴	ثررف۔ گہرا۔ عمیق	۱	۱	ضمیر۔ دل۔
۵	نخستین۔ پہلا	۴	۴	سیار۔ سیر کرنے والا۔ تیز چلنے والا
۶	آفریش۔ پیدائش	۵	۵	لوح۔ تختی
۷	خرام۔ نازک چال	۶	۶	شخون۔ رات کو پوشیدہ دھاوا کر کے دشمن کی فوج کو قتل کرنا۔
۸	زر بفت۔ سونے اور چاندی کے	۷	۷	لامکان۔ جس کا مکان نہ ہو
۹	تاروں اور سوت سے بنا ہوا کپڑا	۸	۸	مراد اللہ تعالیٰ
۱۰	طناب۔ خیمہ کی رسی	۹	۹	دلیل۔ رہنما
۱۱	آبجو۔ ندی کا پانی ندی	۱۰	۱۰	رباط۔ سراے۔ مسافر خانہ
۱۲	سحاب۔ ابر	۱۱	۱۱	پرنیاں۔ پھولدار ریشمی کپڑا
۱۳	سرود۔ گانا۔ چھپانا	۱۲	۱۲	کبود۔ نیلا
۱۴	طا کر۔ پرند	۱۳	۱۳	جہیز۔ کیلا جو سواروں کے موزوں
۱۵	مرغزار۔ سبزہ زار۔ مغز ایک قسم	۱۴	۱۴	پرائیڈ کے قریب لگا ہوتا ہے۔
۱۶	کاسبزہ ہے۔	۱۵	۱۵	کائنات۔ دنیا۔ موجودات
۱۷	طیلان۔ ادڑھی جس کو علماء	۱۶	۱۶	ملائک۔ فرشتے ملک کی جمع
۱۸	اور مشائخین کندھے پر ڈال لیتے ہیں			
۱۹	پیکر۔ جسم			

۱۰	۵	کوکب - ستارہ	۱۳	۱	تار شد۔ بے نور ہو گیا۔ تاریک ہو گیا۔
"	۶	سیل - سیلاب	"	۲	بالائے بام - چھت پر۔
۱۱	۵	محرم - راز دار	"	۳	رومی - جلال الدین رومی جن کی
"	۶	مذاب - پگھلا ہوا	"	"	مثنوی مشہور ہے۔
"	۱۰	چشمہ سار - چشمہ - سار بمعنی ظرف	"	۲	طلعت - چہرہ - دیدار
۱۲	۳	رقص - ناچنا	"	"	شیب - بڑھا پایا
"	۶	عثمان - عین کی ایک مشہور بندرگاہ	"	۵	سرمئی - ابدی - دائمی۔
"	۷	ملول - رنجیدہ	"	۱۱	روز الست - وہ دن کہ اللہ
"	"	فرعون - موسیٰ علیہ السلام کے زمانہ	"	"	تعالیٰ تمام ارواح سے مخاطب
"	"	میں مصر کا ایک بڑا سرکش بادشاہ تھا	"	"	ہو کر فرمایا تھا الست ہو بکھو
"	"	نور حبیب موسیٰ - موسیٰ علیہ السلام	"	"	ایک میں تمہارا پروردگار نہیں ہوا
"	"	کا معجزہ - گریبان میں ہاتھ ڈالنے	"	"	سب نے کہا تھا بلی (ہاں)
"	"	کے بعد وہ ہاتھ منور ہو جاتا تھا۔	"	۱۲	شاہد - گواہ
"	"	عمران - موسیٰ علیہ السلام کے والد کا نام	۱۳	۱	شعور - جاننا
"	۸	د - درندہ	"	۲	حی - زندہ
"	۹	شر خدا - حضرت علی علیہ السلام	"	۹	عیار - چاندی سونے کا پرکھنا۔
"	"	رستم دستان - رستم بن دستان	"	"	تولنے کا کاٹنا۔
۱۳	۱	سنجاب - سنجاب نامی جانور	۱۵	۴	شست - مچلی ہٹکار کرنے کا
"	"	کی کھال کی پوستین	"	"	کاٹنا - گل - حجام کا استرا

۱۵	۸	مور - چوٹی	۱۸	۲	ابراہیم علیہ السلام کے زمانے میں تھا
"	"	ملخ - لڈی	"	۶	حرب - لڑائی
۱۶	۴	مرکب - سواری	"	۴	انخگر - چنگاری
"	۵	شکت - آشک - آنسوؤں کا	"	۵	برہان - دلیل - بین - روشن
"	"	ہنا - رونا	"	۷	مرکب - سواری
"	۸	دیر کہن - دنیا	"	۸	راکب - سوار
"	۹	شنون - شان کی جمع - شوکت	"	۹	تاویل - کسی کلام کے ظاہر معنی سے چھوڑ کر گہرائی کے ساتھ دوہرے معنی بیان کرنا
"	"	حالت -	"	۱۰	سو - جانب مراد و نیا
"	۱۲	مستیز نور حاصل کرنے والا	"	۱۱	بے سو - مقام فنایت
۱۷	۱	جلوت - ظاہر - ظاہر کرنا -	"	۱۱	گور - قبر
"	"	ضد غلوت	"	۱۲	بانگ - آواز
"	۲	طلسم - عجیب و غریب تماشا -	"	۱۲	لوا - آواز
"	"	ڈراونی کھل جو غرائز انہوں پر بنائی تھیں	"	"	نغز - عمدہ - خوب
"	۳	ادیب - علم سکھانے والا - عالم	"	"	چغز - مینڈک
"	۱۰	سریع السیر - تیز رفتار	۱۹	۱	پچاک - پیچ و خم
"	۱۲	اعصاب - عصبہ کی جمع - پٹھے	"	۵	دید - بینائی - دیکھنا
۱۸	۱	کشاد - فتح کیا -	۲۰	۲	نمو - بالیدگی - بڑھنا
"	۲	کلمہ - کھوپری -	"	۴	محمل - کجاوا - ہودج
"	"	نمرود - ایک بادشاہ کا نام ہے جو	"	"	برتن متن - جسم ہی کی آرائش ت

۲۰	۶	سپر آسمان	۱	۲۳	۳	طرح ہے۔ لی مع اللہ وقت لا
۱	۷	خوگردن۔ عادی ہونا	۷	۲۳	۴	یَسْعَىٰ فِيهِ مَلَكُ مَقَرَّبٌ
۷	۹	فوق۔ اوپر	۹	۲۳	۵	وَلَا نَبِيَّ مَرْسَلٍ۔ ترجمہ: میرا اللہ
۱۰	۱۰	انباز۔ شریک۔ ساتھی	۱۰	۲۳	۶	کے ساتھ ایک ایسا وقت گذرتا ہے
۲۱	۲	سیلاب۔ پارہ	۲	۲۳	۷	جس میں نہ کوئی مقرب فرشتہ میرے
۲	۳	غرق۔ ڈوبا ہوا	۳	۲۳	۸	پاس آسکتا ہے اور نہ رسول۔
۵	۵	طلعت۔ رخ۔ دیدار	۵	۲۳	۹	یعنی میں فنا فی اللہ ہو جاتا ہوں مجھے
۷	۷	لاجورد۔ ایک نیلے رنگ کا پتھر ہوتا	۷	۲۳	۱۰	دنیا و مافیہا کی خبر نہیں ہوتی۔
۸	۸	رسمے۔ دوڑ۔ پرواز	۸	۲۳	۱۱	عالم بے ہائے وہو۔ عالم فنایت
۱۰	۱۰	دمے۔ سانس۔ بات۔ فتر	۱۰	۲۳	۱۲	کائنات رنگ و بلو۔ دنیا
۱۰	۱۰	قاصر۔ زور آور۔ غالب	۱۰	۲۳	۱۳	سبک۔ ہلکا۔ کم وزن
۲۲	۱	ناطق۔ گویا	۱	۲۳	۱۴	پر دگی۔ وہ چیز جو پردے میں ہو
۷	۷	صامت۔ خاموش	۷	۲۳	۱۵	حجاب۔ پردہ
۷	۷	پنجیر۔ شکار کیا ہوا جانور۔	۷	۲۳	۱۶	زہرہ۔ شہری۔ تاروں کے نام
۵	۵	نشور۔ قیامت کے دن سب کا	۵	۲۳	۱۷	کلیات۔ کلی کی جمع۔ تمام۔ جس کے
۶	۶	قبروں سے اٹھنا	۶	۲۳	۱۸	مفہوم میں بہت سے افراد شامل ہوں
۶	۶	بند۔ قید	۶	۲۳	۱۹	ابد۔ ہمیشگی۔ جس کی انتہاء ہو۔
۷	۷	اُم۔ ماں۔ اصل	۷	۲۳	۲۰	ازل۔ ہمیشگی۔ جس کی ابتداء ہو۔
۹	۹	لی مع اللہ۔ پوری حدیث اس	۹	۲۳	۲۱	غزلسر۔ مطرب۔ گویا

۲۲	۷	غزلسرائی - مطربی - گانا	۲۵	۶	آشتی - دوستی - صلح
۸	۸	زند - وہ منکو جو شرعی باتوں کا عقل سے انکار کرے -	۹	۹	سد - دیوار - بند - سد سکندری
۹	۹	محتجب - وہ حاکم جو خلاف شرع کاموں کی مانعت کرے -			دیوار چین جس کو سکندر نے مردم خواروں سے محفوظ رہنے کے لئے بنوائی تھی -
۱۰	۱۰	بادہ - شراب	۲۹	۱	فلک قمر - آسمان اول
۱۱	۱۱	سبو - ٹھلیا - گھڑا	۳۰	۱	لب جو - نہر کا کنارہ
۱۲	۱۲	یم - دریا	۳۱	۳	مقام - اقامت - ٹھہرنا
۱۳	۱۳	معرکہ - میدان جنگ - لڑائی	۳۲	۶	پے سپر - پامال - سفر کرنا
۱۴	۱۴	خس - کوڑا - گھاس	۳۳	۲	جبل - پہاڑ
۱۵	۱۵	قال و فر - شان و شوکت	۳۴	۳	طائر - پرند
۱۶	۱۶	دبدبہ - ڈھول کی آواز - مجازاً	۳۵	۷	دو دمان - خاندان -
۱۷	۱۷	عظمت و شان		۸	انقلاب - زمانے کا الٹ پلٹ
۱۸	۱۸	قلندر - وہ فقیر جو پابند شرع نہ ہو	۳۶	۹	ازکف دادن - دیدینا - چھوڑ دینا
۱۹	۱۹	طنطنہ - ڈھول میں دو آوازیں	۳۷	۷	عمیق - گہرا
۲۰	۲۰	ہوئی میں ایک ہم دوسری زیر ہم کو	۳۸	۲	دیو سار - دیو کے مانند
۲۱	۲۱	دبدبہ اور زیر کو طنطنہ کہتے ہیں - مجازاً	۳۹	۳	منام - خواب گاہ - نیند
۲۲	۲۲	کروفر	۴۰	۴	تقبیل - چومنا - بوسہ دینا
۲۳	۲۳	کلیسم - لقب موسیٰ علیہ السلام	۴۱	۷	نشراد - نسل -

۴۳	۷	سواو۔ سیاہی۔ آنکھ کی سیاہی	۳۶	۷	چاہ بابل۔ شہر بابل جو عراق میں تھا
۸	۸	مار سفید۔ رداو			فرات کے کنارے آباد تھا اس کا کھول
۱۰	۱۰	قام۔ رنگ			جس میں ہاروت کو ہاروت کے قتل
۲	۳۳	فطرت پیارہ۔ چالاک فطرت			کرنے کی وجہ نکلیا گیا ہے۔
۴	۴	طاق۔ کمان دار عمارت۔ محراب	۸	۸	خاور۔ مشرق۔
۷	۷	صداق۔ رونمائی	۱۰	۱۰	بر۔ جسم
۷	۷	کبریا۔ بزرگی۔ عظمت	۱۰	۱۰	رستخیز۔ قیامت
۸	۸	نال۔ بانسری	۳۷	۱	رخت بستن۔ سامان سفر باندھنا
۵	۳۵	سنگ فسن۔ سان۔ جس پر چاقو	۷	۷	آذر۔ ابراہیم علیہ السلام کے والد
۶	۶	تکوار وغیرہ تیز کرتے ہیں۔	۷	۷	کانام جو بہترین بت تراشا کرتا تھا
۶	۶	چشم باز کمزدون۔ آنکھ کھولنا۔	۷	۷	خود گرد۔ خود کو بنانے والا۔ خود کو
		دیکھنا۔			آراستہ کرنے والا۔
۷	۷	خویش راجے پردہ دیدن۔ پنہ	۴	۴	ملت۔ قوم۔ گردہ
		آپ کو پہچاننا	۵	۵	دم در کشید۔ خاموش ہو گیا
۷	۷	یرات۔ حصہ۔ بخرہ	۷	۷	لال۔ کوئی قابل عبادت نہیں۔
۷	۷	صلوت۔ رحمت۔ بخشش			(خوڑا لا اللہ کہیں)
۷	۲۶	زہرہ۔ ایک حین عورت جس پر	۷	۷	رہزہ۔ اشارہ۔ پوشیدہ بات
		ہاروت اور ہاروت، فرشتے عاشق	۳۸	۱	نہ تا۔ نور تا۔ اعداد پر زیادہ کرتے ہیں
		ہو گئے	۳۹	۱۲	پلنگ۔ چیتے سے بڑا ایک درندہ ہے

انگوٹھی۔			سنم۔ بت مجازاً مشتوق	۲	۴۰
ساز۔ ستار۔ باجہ	۱۲	۴۲	حرم۔ خانہ کعبہ کی چار دیواری	۳	۶
زورق۔ چوٹی کشتی	۴	۴۳	ناصواب۔ نادرت۔ خطا	۵	۸
سراب۔ وہ۔ بیت جو مسافر کو دھوکا	"	"	تیرہ بخت۔ بد بخت	۹	۱۰
میں دے رہے تھے پانی کی طرح دکھائی	"	"	برق بجلی۔ برق خاموش۔ بجلی	۵	۴۱
دے۔	"	"	سروش۔ فرشتہ۔ جبریل علیہ السلام	۸	"
رازمی۔ امام فخر الدین رازی۔	۶	"	در گفتگو بستن۔ خاموش ہونا۔	۹	"
بہت بڑے عالم اور بزرگ تھے	"	"	نیرنگ۔ طلسم۔ جادو	۱۰	"
مفسر تفسیر بیضاوی۔	"	"	شہود۔ ظہور	"	"
احم۔ اُمت کی جمع۔ گروہ	۷	"	کوکب۔ ستارہ	۱	۴۲
کشت۔ کھیت	۸	"	کمر۔ کمر کوہ۔ ٹیلہ	۲	"
خیاباں۔ چمن۔ کیاری	"	"	فالووس خیال۔ وہ فالووس جس کے	۳	"
رباب۔ ایک باجہ کا نام	۶	۴۴	اندیشہ جلاتے ہیں اور اس کے اطراف	"	"
سلبیل۔ بہشت میں ایک چشمہ ہے	۹	"	تصادف پر چسپاں کرتے ہیں۔ اس	"	"
ہو۔ وہ	۱	۴۵	کے گھومنے سے عجیب لطف حاصل	"	"
خیاگر۔ گویا (گائیوالا)	۷	"	ہوتا ہے۔	"	"
آذری۔ بت تراشی۔ منسوب بہ آذر	"	"	ذوفنون۔ وہ شخص جو کئی فن	۴	"
بت تراش والد حضرت ابراہیم	"	"	اور علم جانتا ہو۔	"	"
چا ویدہ۔ چڑیلوں کا چھپانا۔	۸	"	زخمہ۔ مضراب۔ ستار بجانے کی	۱۲	"

مرد - مردہ	۸	۴۵	مرد - مردہ	۸	۴۵
مقام - خواب	۹	۴۶	مقام - خواب	۹	۴۶
انبار گل - مٹی کا ڈھیر	۱۱	۴۷	انبار گل - مٹی کا ڈھیر	۱۱	۴۷
عصر - زمانہ	۳	۴۸	عصر - زمانہ	۳	۴۸
احرار - حر کی جمع - آزاد - شریف	۹	۴۹	احرار - حر کی جمع - آزاد - شریف	۹	۴۹
ضریت - مار	۱۰	۵۰	ضریت - مار	۱۰	۵۰
کرار - حضرت علیؑ مراد ہیں - آپ	۱۰	۵۱	کرار - حضرت علیؑ مراد ہیں - آپ	۱۰	۵۱
دشمن کی فوج پر بار بار حملہ فرماتے تھے	۱۱	۵۲	دشمن کی فوج پر بار بار حملہ فرماتے تھے	۱۱	۵۲
مرم - مت بھاگ - دور مت ہو	۱۰	۵۳	مرم - مت بھاگ - دور مت ہو	۱۰	۵۳
طواف - کسی چیز کے گرد گھومنا	۶	۵۴	طواف - کسی چیز کے گرد گھومنا	۶	۵۴
بصیر - بینا	۷	۵۵	بصیر - بینا	۷	۵۵
رقاصہ - ناچنے والی	۲	۵۶	رقاصہ - ناچنے والی	۲	۵۶
عشوہ - ناز - فریب	۱۱	۵۷	عشوہ - ناز - فریب	۱۱	۵۷
حور جنات - جنت کی حور	۵	۵۸	حور جنات - جنت کی حور	۵	۵۸
بادیہ - جنگل	۱	۵۹	بادیہ - جنگل	۱	۵۹
کا ویدن - کھودنا	۳	۶۰	کا ویدن - کھودنا	۳	۶۰
رستن - چھوٹنا - رہا ہونا	۶	۶۱	رستن - چھوٹنا - رہا ہونا	۶	۶۱
مرغزار - سبزہ زار	۱۱	۶۲	مرغزار - سبزہ زار	۱۱	۶۲
مرد - مردہ	۸	۶۳	مرد - مردہ	۸	۶۳
مقام - خواب	۹	۶۴	مقام - خواب	۹	۶۴
انبار گل - مٹی کا ڈھیر	۱۱	۶۵	انبار گل - مٹی کا ڈھیر	۱۱	۶۵
عصر - زمانہ	۳	۶۶	عصر - زمانہ	۳	۶۶
احرار - حر کی جمع - آزاد - شریف	۹	۶۷	احرار - حر کی جمع - آزاد - شریف	۹	۶۷
ضریت - مار	۱۰	۶۸	ضریت - مار	۱۰	۶۸
کرار - حضرت علیؑ مراد ہیں - آپ	۱۰	۶۹	کرار - حضرت علیؑ مراد ہیں - آپ	۱۰	۶۹
دشمن کی فوج پر بار بار حملہ فرماتے تھے	۱۱	۷۰	دشمن کی فوج پر بار بار حملہ فرماتے تھے	۱۱	۷۰
مرم - مت بھاگ - دور مت ہو	۱۰	۷۱	مرم - مت بھاگ - دور مت ہو	۱۰	۷۱
طواف - کسی چیز کے گرد گھومنا	۶	۷۲	طواف - کسی چیز کے گرد گھومنا	۶	۷۲
بصیر - بینا	۷	۷۳	بصیر - بینا	۷	۷۳
رقاصہ - ناچنے والی	۲	۷۴	رقاصہ - ناچنے والی	۲	۷۴
عشوہ - ناز - فریب	۱۱	۷۵	عشوہ - ناز - فریب	۱۱	۷۵
حور جنات - جنت کی حور	۵	۷۶	حور جنات - جنت کی حور	۵	۷۶
بادیہ - جنگل	۱	۷۷	بادیہ - جنگل	۱	۷۷
کا ویدن - کھودنا	۳	۷۸	کا ویدن - کھودنا	۳	۷۸
رستن - چھوٹنا - رہا ہونا	۶	۷۹	رستن - چھوٹنا - رہا ہونا	۶	۷۹
مرغزار - سبزہ زار	۱۱	۸۰	مرغزار - سبزہ زار	۱۱	۸۰

قبر ڈانبر	۴	۵۵	کا خدا اب خدا کے لئے مستقل ہے		
کہنشاں - باریک باریک تاروں	۵		ارہ جو علیہ السلام کو کفار سے چیر کر شیعہ	۴	۵۲
کی لمبی لڑی جو آخر ہر سم برسات	-		کرم - کیرا - حضرت الیوب علیہ السلام	"	"
میں دکھائی دیتی ہے			کے جسم میں کیرے پڑ گئے تھے پھر بھی وہ		
فسوں - منتر - جادو	۴	۵۶	زبان سے افسد کا شکر ادا فرماتے تھے		
یخ - برف کے باریک باریک ریزے	۵		صلیب - عیسیٰ علیہ السلام کو سولی	"	"
جو جنگل یا پہاڑوں پر گرے ہیں -			پر چڑھایا گیا تھا -		
پورا - بیٹا	۸		خیل - گروہ	۶	"
پرستار - غلام - خدمتگار	۱۰		ضرب - مارنا	۸	۵۳
کین - دشمنی	۴	۵۷	چوب - لکڑی	۱۱	"
چنگیز - ترکستان کا ایک کافر اور	۲		رسن - رسی	"	"
خاتم بادشاہ			مر جہا - شاہش	۲	۵۴
نگین - وزنی	۷		انجمن - مجلس - محفل	۴	"
دخمہ - آتش پرستوں کے مردوں کا	۸		دیریت خانہ - مندر	۷	"
تہ خانہ			کنشت - یہودیوں اور عیسائیوں	"	"
ناسوت - جسم	۹		کا عبادت خانہ		
لاہوت - روح	"		جلوت - ظاہر کرنا - غلوت کا منہ	۸	"
باط - فرش	۶	۵۸	طاسطانی - روس کا مشہور مصلح	۲	۵۵
آبا - اب کی جمع - باپ	"		حکیم -		

۵۸	۷	لات و منات۔ خانہ کعبہ میں	۶۰	۵	پوزش۔ عذر۔ معذرت
		دو بڑے بت تھے۔		۱	شمش۔ مذہب
۵۹	۴	قاطع۔ کاٹنے والا		۶	نخل۔ کھجور کا درخت۔
	۶	کلفت۔ موٹا۔ بد صورت			اِنَّهُمْ اَعْجَازٌ مِّنْ خُلْ خَاوِيَه
	۷	مواخات۔ کسی کو بھائی بنانا۔			وہ خالی درختوں کی پیریں ہیں۔
		بھائی چارہ۔		۹	وَنَاقٍ۔ مکان۔
		اعجمی۔ نادان آدمی۔ ایرانی۔	۶۲	۵	تق۔ بڑا پردہ
		گوشت کا۔		۱۰	بالیدہ۔ نشوونما پایا ہوا۔
		یزدنی۔ قبیلہ ایرانی			دستبرد۔ مال لوٹ لینا۔ غلبہ
	۹	عمرت۔ اولاد۔ عزیز			دلیری۔
	۱۰	سبحان بن وائل۔ عرب کا ایک	۶۳	۸	ارجمند۔ صاحب مرتبہ
		مشہور فصیح و بلیغ		۶	فصیل۔ بوسیدہ بستانی۔ ضعیفہ
۶۰	۴	سنگ اسود۔ سنگ سیاہ جس			بایزید بستانی مشہور اولیائے کرام میں
		پر ابراہیم علیہ السلام چڑھ کر قاز	۶۵	۳	سفال۔ ٹیکری
		کعبہ کی دیواریں بناتے تھے اب		۱۲	ام الکتاب۔ قرآن مجید۔ سورہ فتح
		خانہ کعبہ کے ایک کونے میں ہے	۶۶	۵	زندہ روو۔ اصفہان کی ایک
	۵	ہبل۔ ایک بت کا نام جو زمانہ			بڑی ندی۔
		جاہلیت میں خانہ کعبہ میں رکھا	۶۷	۲	شست۔ گل۔ پھلی پکڑنے کا
		ہوا تھا۔			کاٹنا۔

۶۷	۶	لرد۔ جنگی آدمی۔ نادان	۷۲	۱۱	آیات۔ آن کی جمع۔ وقت۔ لمحہ
۷	۸	کلوخ۔ ڈھیلا	۷۳	۵	زورق۔ چوٹی کشتی
۸	۱۱	حیف۔ افسوس	۷۴	۷	نا خدا۔ بلا۔ آج۔ اہل میں ناؤ خدا تھا
۶۸	۴	حر۔ آزاد۔ شریف	۷۵	۸	قم۔ اٹھ
۷	۶	موش۔ چوہا	۷۶	۱۰	عبید۔ غلام
۶۹	۵	مضر۔ پوشیدہ	۷۷	۱	واردات۔ وہ کیفیات و حالات
۷۰	۷	اشترک۔ شرکت	۷۸	۷	جو آدمی پر طاری ہو۔
۷۱	۸	اساس۔ بنیاد	۷۹	۷	برگ و بار۔ ساز و سامان
۷۲	۷	شکیب۔ صبر	۸۰	۷	ہر کجا۔ ہر جگہ
۷۳	۸	زجاج۔ شیشہ۔ کاج	۸۱	۸	ارحام۔ رحم کی جمع۔ زہدان۔
۷۴	۸	بسل۔ زخمی۔ گھائل۔ زخمی ہو کر	۸۲	۷	بچہ دان
۷۵	۷	ترپتا ہوا۔	۸۳	۷	سام۔ رستم کے دادا کا نام۔
۷۶	۷	پنچ۔ شکار کیا ہوا جانور	۸۴	۷	حام۔ نوح علیہ السلام کے فرزند
۷۷	۹	تاک۔ انکور کی بیل	۸۵	۷	جن سے جشی پیدا ہوئے۔
۷۸	۳	تجدد۔ نیا کام کرنا	۸۶	۹	مدار۔ گھومنے کی جگہ
۷۹	۷	زدودن۔ صقل کرنا	۸۷	۱۰	اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَۃً
۸۰	۸	تقویم۔ نجومیوں کی جنتری۔ زائچہ	۸۸	۷	(قرآنی آیت) میں زمین پر اپنا ایک
۸۱	۹	اعصار۔ عصر کی جمع۔ زمانہ	۸۹	۷	نائب بنایاواہوں۔
۸۲	۷	دہور۔ دہری کی جمع۔ زمانہ	۹۰	۷	مداد۔ سیاہی

آفاق۔ آسمان کے کنار۔ دنیا	۱۰	۷۷	خردہ خردہ۔ تھوڑا تھوڑا	۲	۷۵
خاتم۔ انگوٹھی	۱۲	۷۸	ثغور۔ ثغر کی جمع۔ سرحد	۱	۷۶
بہبود۔ بھلائی	۵	۷۸	نار۔ گرمی۔ آگ	۱۱	۷۷
مصاف۔ جمع مصف کی صف	۷	۷۸	لوح۔ تختی	۷	۷۷
باندھنے کی جگہ مراد جنگ و میدان	۱	۷۸	مملکت۔ محل ہونیوالے۔	۱	۷۶
جنگ۔			پیدا ہونے والے۔		
ناہمی۔ منع کرنیوالا	۸	۷۸	صورت بستان۔ وجود میں آنا	۲	۷۷
آمر۔ حکم کرنے والا	۷	۷۸	ارج۔ مرتبہ	۳	۷۷
ماسوا۔ جو کچھ کہ خدا کے سوا ہوا	۱۰	۷۸	قدسیت۔ پاکی	۵	۷۷
جرہ۔ دلیر۔ زبرد	۱	۷۹	رقیب۔ نگہبان۔ ایک معشوق	۸	۷۷
صعوبہ۔ مموالا	۷	۷۹	کے دو عاشق		
دستور۔ قانون۔ قاعدہ	۲	۷۹	عقیم۔ بانجمہ	۱	۷۷
دوک۔ چرنے کا ٹکڑا	۴	۷۹	شوق۔ عشق	۴	۷۷
جمہور۔ جماعت۔ گروہ	۵	۷۹	لن ترانی (تم مجھے نہیں دیکھ	۸	۷۷
صور۔ وہ چیز جس کو اسرافیل	۷	۷۹	سکتے) موسیٰ علیہ السلام نے خدا		
علیہ السلام قیامت کے دن پھونکے			کو دیکھنے کی آرزو ظاہر کی تو اللہ		
جس سے تمام مردے قبروں سے			تعالیٰ فرمایا لن ... الخ		
نکل آئیں گے۔			دقیق۔ باریک	۸	۷۷
حقہ باز۔ بازیگو۔ تھکار، عیار	۶	۷۹	عمیق۔ گہرا	۵	۷۷

۶	۸۹	۱	۸۰	۱۰	گور عیش و آرام - قبر - چنگی گدھا
۷	۹۰	۲	۸۱	۱۱	طائف - طوائف کرنے والا -
۸	۹۱	۳	۸۲	۱۲	باطن الارض - زمین کی اندرونی چیزیں -
۹	۹۲	۴	۸۳	۱۳	کاخ - محل
۱۰	۹۳	۵	۸۴	۱۴	تیشہ - کدال
۱۱	۹۴	۶	۸۵	۱۵	جمع - بھوک
۱۲	۹۵	۷	۸۶	۱۶	فقر - مفلسی
۱۳	۹۶	۸	۸۷	۱۷	رہبان - خدا سے ڈرنے والا -
۱۴	۹۷	۹	۸۸	۱۸	عیسائیوں اور یہودیوں کا عابد
۱۵	۹۸	۱۰	۸۹	۱۹	صوت - آواز
۱۶	۹۹	۱۱	۹۰	۲۰	آوج - بلندی
۱۷	۱۰۰	۱۲	۹۱	۲۱	غازہ - اشنہ - منہ پر لیٹنے کا پوڈر
۱۸	۱۰۱	۱۳	۹۲	۲۲	فرور دیں - بہار - بہار کا مہینہ
۱۹	۱۰۲	۱۴	۹۳	۲۳	برگ ریز - پتے گرانے والا -
۲۰	۱۰۳	۱۵	۹۴	۲۴	خراں -
۲۱	۱۰۴	۱۶	۹۵	۲۵	راغ - سبزہ زار
۲۲	۱۰۵	۱۷	۹۶	۲۶	یلعغار - دشمن کی فوج پر چالاک
۲۳	۱۰۶	۱۸	۹۷	۲۷	دھاوا کرنا -
۲۴	۱۰۷	۱۹	۹۸	۲۸	اٹھم - امت کی جمع - گرہ - قوم
۲۵	۱۰۸	۲۰	۹۹	۲۹	شاہر - چالاک - گرہ کٹ - چور -
۲۶	۱۰۹	۲۱	۱۰۰	۳۰	بہس اور
۲۷	۱۱۰	۲۲	۱۰۱	۳۱	محتاج - سامان فروخت
۲۸	۱۱۱	۲۳	۱۰۲	۳۲	بار دوش - کندھے کا بوجھ بھگینا
۲۹	۱۱۲	۲۴	۱۰۳	۳۳	دینے والا -
۳۰	۱۱۳	۲۵	۱۰۴	۳۴	شہر - پھل
۳۱	۱۱۴	۲۶	۱۰۵	۳۵	شجر - درخت
۳۲	۱۱۵	۲۷	۱۰۶	۳۶	زخمہ - مضرب - تار بجاتے وقت
۳۳	۱۱۶	۲۸	۱۰۷	۳۷	انگلی میں پینے کا چھل -
۳۴	۱۱۷	۲۹	۱۰۸	۳۸	ارض - زمین
۳۵	۱۱۸	۳۰	۱۰۹	۳۹	حرب - لڑائی - ضرب مار
۳۶	۱۱۹	۳۱	۱۱۰	۴۰	عروس - دلہن -
۳۷	۱۲۰	۳۲	۱۱۱	۴۱	قون گر - بادگر - جلد باز
۳۸	۱۲۱	۳۳	۱۱۲	۴۲	حجر - پتھر
۳۹	۱۲۲	۳۴	۱۱۳	۴۳	اختلاط - ملنا
۴۰	۱۲۳	۳۵	۱۱۴	۴۴	ثابت - وہ تارہ جو حرکت نہ کرے
۴۱	۱۲۴	۳۶	۱۱۵	۴۵	سیارہ - وہ تارہ جو حرکت کرے
۴۲	۱۲۵	۳۷	۱۱۶	۴۶	دہ - کلہ نارضی

۸۳	۲	واژوں - ال	۸۶	۶	بکر - بے شل - جس کا مثل پہلے - ہوا ہو -
"	۴	اعماق - عمیق کی جمع - گہرا	"	۱۱	نوی - تازہ - نئے
"	۷	طاغوت - ایک بت کا نام ہے شطان	"	"	الاسلام جَاءَ غَرِيبٌ - اسلام غریب آیا ہے -
۸۴	۷	شکرف - عجیب	"	۶	ایاغ - پیالہ
"	"	روح الامین - جبرئیل علیہ السلام	"	"	دُرو - تلجھٹ
"	۱۰	کم نگاہ - دور بین کا ضد	"	۷	قیصر - روم کے بادشاہ کا لقب
"	"	کور ذوق - ذوق کا اندھا -	"	"	کسمری - نوشیروان اور فارس کے بادشاہوں کا لقب
"	"	جس کو ذوق ہی نہ ہو -	"	۱۱	پر داختی - نوٹے خانی کیا
"	"	ہرزہ گرد - بھیدہ مارے مارے	"	۸	خداوندان - خداوندان باطل
"	"	پھرنے والا	"	"	لاے لا الہ کالائے اور لا سے الا اللہ
۸۵	۲	فی سبیل اللہ - اللہ کے راستے میں	۸۸	۸	ترک - چھوڑ دینا
"	۶	سنگوں - عاجز - ذلیل	"	۵	ضیغم - شیر
"	۷	بیضا - روشن	"	۱۲	لن تنالوا الخ تم کی نہیں پاؤ گے
"	"	غزال - ہرن	"	۱۲	یہاں تک کہ تم خرچ کر دو -
"	۸	مستیز - نور حاصل کرنے والا	"	۱	ربا - سود -
"	۱۲	کُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ - ہر روز وہ ایک دوسری حالت میں ہوتا ہے -	۹۰	۱	

۹۰	۲	چنگ پنچہ	۹۷	۲	حجاب - پردہ
"	۴	ہالک - ہلاک کرنیوالا	"	۵	عروق - عرق کی جمع - رگ - ریش
"	۵	رایت - جھنڈا	"	۹	ذبیح اللہ سے مراد حضرت اسماعیل علیہ السلام ہیں -
"	"	قریہ - گاؤں	"	۳	مخلب - پنچہ
"	۶	مائدہ - دسترخوان	۹۸	۴	مازاع البصر - آنکھوں نے کجی
"	۷	دودہ - خاندان	"	۴	نہیں کی - معراج میں آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نے اللہ تعالیٰ کو اچھی طرح دیکھ لیا -
"	"	کنفس - واحدہ مثل ایک جانکے	"	۸	رزم - لڑائی
"	۸	کاہن - خال گو - نجوی	"	۱۰	یرنا - جوان
"	"	پاپا - روم کا بہت بڑا راہب	"	۱۱	وثاق - بند - قید - مکان
۹۱	۵	بکم وزیر - موٹی اور باریک آواز	"	۱	الحذر - خوف - اندیش
۹۲	۷	فتاک - شکار بند	۹۹	"	خنک - ٹھنڈا - اچھا
"	۱۰	ناقد - ادنیٰ	"	"	اثر - نشان
۹۳	۱	موسیٰ کلیم اللہ کیلئے دریائے نیل	"	۲	جادہ - گدندی
"	"	میں راستہ بن گیا تھا وہ پار ہو گئے	"	۵	شاطر - شطرنج باز - چالاک
"	"	فرعون کا لشکر جب اس راستہ پر آیا عرق ہو گیا -	"	"	سواد - اطراف شہر
"	۶	عقیم - بانجھ	"	۷	میخ - ابرسیاہ
"	۱۱	نقل - نمکین چیزیں کباب وغیرہ	"	"	
"	"	ندیم - ہنشین - محفل شرب کا ساتھی	"	"	

۹۹	۷	ماغ۔ ابر۔ کھر	۱۰۳	۷	راحہ۔ سواری کا جانور
"	۹	بعل مردوخ وغیرہ توک نام میں	۱۰۵	۲	زیر و زبر کر دن۔ دہم برجم کرنا
۱۰۰	۲	سحاب۔ ابر	"	۴	جبال۔ جبل کی جمع پہاڑ
"	۳	قلزم۔ مکہ اور مصر کے درمیان	"	۶	لم یزل۔ ہمیشہ
"	"	ایک شہر کا نام اس کے کنارے	"	۱۱	جبار۔ سرکش
"	"	جو سمندر ہے اس کو بھی بحر قلزم	"	۱۲	پا درپے نہادن۔ اتباع کرنا
"	"	کہتے ہیں۔	۱۰۶	۴	فقر۔ سمندر کی گہرائی
"	۵	دریائے قیر۔ گہرا سمندر جس کا	"	۱۱	ید بیضا۔ موسیٰ علیہ السلام کا ہاتھ
"	"	پانی سیاہ دکھائی دے بحر اسود	"	"	جو گریبان میں لیجانے کیے بغیر منور
۱۰۱	۵	الہ الوصل۔ ملانے والا خرا	"	"	ہو جاتا تھا۔
"	"	رب الفراق۔ جدائی ڈالنے والا	۱۰۷	۷	شفاق۔ دشمنی کرنا
"	"	خدا۔	۱۰۸	۴	باج۔ محصول کس لگان
"	۹	مردوخ۔ ایک بت کا نام ہے	"	"	زجاج۔ شیشہ
۱۰۲	۱	بعل	"	۵	سلسل۔ سلسلہ کی جمع۔ لوہے کی
"	۴	نیلی تنق۔ نیلا پردہ۔ آسمان	"	"	زنجیر۔
۱۰۳	۴	پت زدن۔ پھونکن	"	۶	خرطوم۔ سونڈ
۱۰۴	۳	سطوت۔ دیدہ	"	"	ذوالخرطوم۔ نتیجہ
"	۶	ہلہ۔ کیوں نہیں	۱۰۹	۴	سودان۔ سوداں۔ حبش کا ایک شہر
"	۷	ناقہ۔ اونٹنی	"	۷	سنگ۔ سخت دل۔

۱۱۰	۱	نیاگاں - نیا کی جمع - دادا ناٹا	۱۱۷	۹	ریش مانند برف - سفید دھڑی
	۷	ماموں - قدر و عظمت	"	۱۰	کسوت - لباس
	۷	خالہ سے مراد سیف اشہیں	"	"	دیر سال - بوڑھا
	۸	یکم - دریا	"	"	مرو - ترکستان کا ایک شہر
	۱۱	ساربان شتربان	۱۱۸	۳	مقام تحت و فوق - دنیا
	"	خدی - وہ گیت جو شتربان اونٹ	"	۴	ثابت - وہ ستارہ جو حرکت نہ کر
	"	کوبالکتے وقت گاتے ہیں - اونٹ	"	"	سیارہ - حرکت کرنے والا ستارہ
	"	سے مست ہو کر تیز چلتا ہے -	"	۵	نطق - بات کرنا - گویائی
۱۱۱	۱	نفیر - کرناے - بانسری - فریاد	"	"	ادراک - عقل - پانا
	"	نفرت کرنے والا -	"	"	دوری - فارسی زبان کی سات
	۳	شخیل - کچور کا درخت	"	"	قسموں میں سے ایک قسم ہے -
	۴	تل - ٹیلہ	"	۱۱	ملک نیل - ملک مصر
	۷	تیہو - لہو - ایک مشہور پرند	"	۱۱	رو دکنگ - دریائے گنگا مراد
	"	غلام - ابر	"	"	ہندوستان
۱۱۵	۳	رخت بردن - سفر کرنا	"	۱۲	ٹراپون - جاپان
	۴	نوع - قسم	"	"	فلزات - دہات
۱۱۶	۴	ریار - دار کی جمع گھر - ملک - شہر	۱۱۹	۵	سر خوش - جو شخص شراب کے نشہ
	"	کارخ - محل	"	"	ہیں خوشحال ہو - نشہ کے چار درجے
	"	دو تا تعداد کے لئے لاتے ہیں -	"	"	میں سر خوش - ترمذی - یہ مت
	"		"	"	خراب -

۱۱۹	۵	تاک - انور کی بیل	۱۲۱	۱۰	اندام ہوتا ہے -
"	۱۰	ابو آلا باب - اجداد کا باب	۱۲۶	۱۰	صعوبہ - مولا
۱۲۰	۱	آمر - حکم کرنے والا	۱۲۷	۱	ریلو ورنگ - مکرو فریب
"	۸	فسوں پر داز - افسوں گر -	"	۷	نفتیہ - نبی کا مونٹ
"	۸	جادو گر -	"	"	مذکر گیر - مرد بنانا - یاد دلانا نصیحت کرنا -
۱۲۱	۴	اکتاب - پیدا کرنا	"	"	نخچیر - شکار کیا ہوا جانور
"	۸	ماشین - انجن - ریل	"	۱۰	ہمبیر - ساتھی
"	۹	نہاب - لوٹنا	۱۲۸	۳	امومت - ماں بننا
۱۲۲	۱	قشوں - لشکر - فوج	"	۵	اعجاز - عاجز کرنا - خلاف عادت
۱۲۳	۵	مضمر - پوشیدہ	"	۸	کسی بات کا وقوع میں آنا
"	۷	قلزم - سمندر	"	"	جنین - وہ بچہ جو ماں کے پیٹ میں ہو -
۱۲۵	۱	راغ - جنگل - سبزہ دار	"	"	بنین - بیٹے - لڑکے
"	"	لَا تَقْسِدُوا - زمین پر فتنہ	"	۹	بنات - بیٹیاں - لڑکیاں
"	"	فأبرپانہ کرو - اس کی اصلاح کے بعد	"	"	شب ارحام - رحم کی تلکی
"	۴	ابلیس - شیطان - فریب دینے والا - بد	"	۱۲	مضرب - زخمہ - تار بجانے کا چمٹہ -
۱۲۶	۱	پشیر - دمڑی	۱۲۹	۳	نیاں - رومی ساتواں ہینہ -
"	۶	نار و دن - جنگلی انار جو بہت خوش	"	۴	

معادض میں۔			اس ماہ میں جو بارش ہوا سکو بھی		
فسوں۔ افسوں۔ منتر۔ جادو	۱۱	۱۳۵	نیاں کہتے ہیں۔ اس بارش کے		
زورق۔ چھوٹی کشتی	۲	۱۳۶	قطروں سے سیپی میں موتی پیدا		
غوغا۔ شور و غل۔ آدمیوں کی بڑی	۵	"	ہوتے ہیں۔		
جماعت۔ ٹڈی دل۔ فریاد			حجر۔ شریف۔ آزاد	۵	۱۲۹
رطل۔ آدھ سیر۔ شراب کا پیالہ	۷	"	کنیز۔ لونڈی	"	"
شراب کا پیالہ جس میں آدھ سیر			قن۔ مائل امت ہو۔	"	"
شراب سما سکے۔			جلیلہ۔ بزرگ	۱	۱۳۳
شخنہ۔ کوتوال	۸	"	حلاج۔ ضیا گر۔ اس سے مراد	"	"
ارمغان۔ تحفہ۔ الوکلی چیز	"	"	منصور ہیں۔		
سبد۔ ٹوکری	۹	"	تغیر۔ تالاب	۵	"
بحم۔ دریا	۹	۱۳۷	برودت۔ سردی	۸	۱۳۲
تماش۔ کپڑے	۱۰	"	کوکب۔ بڑا روشن ستارہ	۹	"
خنخ۔ دہاگا	۱۱	"	بر بدن	۱۲	"
تار تانا	"	"	الست۔ ازل جبکہ اللہ تعالیٰ	۱	۱۳۵
پو۔ مخف پود۔ بانا	"	"	نے اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ فرمایا تھا		
سیر بیروں زدن۔ ظاہر ہونا	۲	۱۳۸	صہبا۔ شراب	۳	"
شق۔ چیرنا۔ شگان ہونا	۵	۱۳۹	درغور۔ لائق۔ سزاوار	۸	"
نشور۔ قبروں سے اٹھنا۔ زندہ ہونا	"	"	بملک جم۔ جمید کی سلطنت کے	۱۰	"

۱۳۹	۶	بیم در جا۔ خون اور امید	۱۵۵	۲	مرد۔ تلچٹ
"	۷	غرق۔ ڈوبنا	"	۵	ایاق۔ شراب کا پیالہ
"	۱۰	جسور۔ جس کی جمع۔ مرد دلیر	۱۵۷	۱۱	رزم۔ لڑائی
۱۴۰	۱	ناوک۔ تیر	۱۵۸	۷	تاسیس۔ بنیاد رکھنا۔ مضبوط کرنا۔
"	۷	آنی۔ آن سے۔ وقت۔ لمحہ	"	۸	ارغنون۔ ارگن۔ ایک مشہور باجا
۱۴۱	۲	نیرو۔ قدرت۔ طاقت۔ زور	۱۵۹	۳	واکردن۔ کھولنا
"	۳	جبر۔ کسی کی حالت کا اچھا کرنا۔ کسی پر سختی کرنا۔ ٹوٹے پر پٹی باندھنا۔	"	۷	کیش۔ ترکش
۱۴۲	۱۰	ہسجا۔ لڑائی۔ جنگ	"	۱۰	الغرض الخ طلاق میرے پاس ہے
۱۴۵	۷	رنگ۔ رنج و غم۔ قوت۔ جان	۱۶۰	۸	برای چیز ہے۔
"	۹	نفع خوشی۔ تندستی۔	"	۱۲	ایا۔ انکار
"	۹	ارژنگ۔ چین کا مشہور نقاش	۱۶۱	۳	والا۔ بلند
"	۹	مانی چین کے مشہور نقاش کا نگارخانہ	"	۱۰	لعبت۔ کھونا۔ گڑیا
۱۴۸	حاشیہ	پیدا کیا پھر اندازہ لگایا اس کے بعد	۱۶۵	۸	نیرزم۔ لائق نہیں ہوں
"	"	راہ راست بتایا۔	"	۹	تندر۔ بادل کی گرج
۱۴۹	۹	جبین۔ پٹائی	۱۶۶	۱	درہ۔ چمڑے کا کوڑا۔ تہہ
۱۵۰	۴	منظر۔ جس کا انتظار کیا جائے۔	"	"	مطرد۔ راندہ
"	حاشیہ	جو وقت تو نے تیرا مارا۔ تو تو نے نہیں مارا	"	"	مردود۔ نکالا ہوا۔ ذلیل
۱۵۳	۷	شکر۔ نشہ۔ مستی	"	۲	احراق۔ جلا
"	"	"	"	"	نفور۔ بھاگنا۔ نفرت کرنا۔ نفور۔ نفرت

تندر۔ بادل کی گرج	۹	۱۷۲	کرنے والا		
المان۔ جرمن	۱	۱۷۵	طاغوت۔ بت۔ لات و عزی	۳	۱۶۶
ز و۔ دریا	۷	"	کفچہ۔ سانپ کا پس	۴	۱۶۷
دیر باز۔ زمانہ دراز	"	"	نہنگ۔ گر مچھ	۵	"
ثغور۔ سرحد	۱	۱۷۶	سبک۔ کم وزن	۴	۱۶۸
پزشک۔ طبیب	۱۲	"	سحاب۔ ابر	۱	"
زجاج۔ کاج۔ زجاجی۔ کاج	۸	۱۷۷	ناموس۔ عزت۔ احترام۔ بیاست	۹	"
بنانے والا۔			ترشد۔ غلین۔ ذیل	۵	۱۶۹
لا۔ نہیں جس کی نفی کیلئے۔	۱	۱۷۸	ورد۔ ولفیہ	۱۰	"
الآ۔ مگر۔ حرف استثنا	۲	"	يَا لَيْتَ قَوْحِي يَعْلَمُونَ	"	"
کن۔ دکان۔ کن یعنی ہوجا۔ خدا	۳	۱۸۰	میری قوم جان لیتی۔		
کا حکم۔ نکان۔ پس ہو گیا۔			عقتری۔ بڑی کمی	۲	۱۷۰
ساحت۔ میدان	۶	"	لئیم۔ خیل۔ نالائق	۸	"
طباب۔ خیمہ کی رسی	۱۲	"	کرب۔ بے چینی۔ غلینی	۳	۱۷۱
ناب۔ خالص	۸	۱۸۱	شر۔ چنگاری	۴	"
دودہ۔ خاندان	۴	۱۸۲	ہدم۔ ڈھادینا۔ بربادی	۸	"
قباہ۔ قبہ کی جمیع۔ برج۔ کلس	۴	۱۸۳	ابیض۔ سفید	۳	۱۷۲
میتو۔ عالم علوی۔ بہشت۔ رنجن	۳	۱۸۵	مولا۔ مالک	۵	"
شیشہ۔			مرور۔ گزرنا	۸	"

۱۸۶	۲	قمار - لونڈی -	۱۹۳	۳	احمر - سرخ
"	"	قمار - جو	"	۱۰	وُلر - کشمیر کی ایک جمیل کانام
۱۸۷	۱	سپند - ہندی کے بیج	۱۹۴	۵	سلطوت - دبدبہ - شان و شوکت
"	۲	تردستی - ہاتھ کی صفائی - چالاک	۱۹۵	۲	درا - گھنٹہ
"	"	شعبہ بازی	"	۳	سیخ - برف - جاہو اپانی
"	۱۱	خنگ - گھوڑا	"	۸	تفکیل - ٹکڑا بنانا
۱۸۸	۲	لکہ - ابر کا ٹکڑا	"	"	تخریب - خراب کرنا
"	"	دمن - نجاست پھینکنے کا مقام -	۱۹۶	۷	مغیچہ - مے فروش کا لڑکا - اچھی
"	"	گھوڑ -	"	"	شراب بنانے والا -
"	۶	زرگس شہلا - دھڑکس جس کا رنگ	۱۹۷	۲	شراب کا پیالہ
"	"	سیدائش پر سیاہی ہو -	"	۶	خیام - خیمہ کی جمع
"	۷	نسترن - نستر کا مخف - سیونی کا پھل	"	"	قصور - قصر کی جمع محل
۱۸۹	۱۰	خیابان - چمن - دھڑک جس کے	"	۷	غرفہ - دریکہ - بالا خانہ
"	"	دونوں جانب درخت ہوں -	۱۹۸	۳	شگرف - نادر
۱۹۰	۸	راد - بہادر - سخی	"	۲	جم - جشد
"	۱۰	کوکب - ستارہ	۱۹۹	۱۰	کشت - آتشکدہ
۱۹۱	۳	اولی الامر منکم - بادشاہ تہذیب	۲۰۰	۶	دوک - چرخ کا ٹکڑا
"	"	میں سے -	"	"	رشتن - بننا
"	۵	نخوش باز - خود کو متا دینے والا	۲۰۱	۴	وداد - دوستی - محبت

۲۰۱	۹	۲۰۵	۸	نار - مخمف ہے انار کا نمن - قیمت
"	"	"	۱۰	یاسمن - پنبلی
۲۰۲	۳	۲۰۶	۲	کرپاس - رولی
"	۹	"	۳	قفار - بیابان
"	"	"	۶	عیار - سونا چاندی تولنا کسوٹی
"	"	"	۷	خالص -
"	"	"	۹	اخوت - برادری
"	"	۲۰۷	۸	یراق - زیبائش کی چیزیں
"	۱۰	"	"	زرہ بکتر
"	۱۱	"	"	دُر - موتی
"	"	"	۱۰	زنگ - گھنٹہ - گھنگرو
"	"	۲۰۸	۳	عرق - پسینہ
۲۰۳	۹	"	۱۱	ستقید - کھانا کھرا پنکھ
"	"	۲۰۹	۲	ساق - پنڈلی
۲۰۴	۶	"	"	قطع مو - بال کٹوانا
"	۱۲	"	۳	خط لاطینی - لاطینی تحریر
۲۰۵	۶	"	۵	عمامہ - شلہ
"	۸	"	۹	دڑاک - عقلمند
۲۰۱	۹	۲۰۵	۸	بدرو حنین - جگ بدو - جگ حنین
"	"	"	۱۰	جذب - کشش
۲۰۲	۳	۲۰۶	۲	زیلون - بد - عاجز
"	۹	"	۳	سقف - پخت
"	"	"	۶	اساطین - جمع - اسطوان - ستون
"	"	"	۷	عقیق - ایک سرخ رنگ کا قیمتی پتھر
"	"	"	۹	یشم - یشب - ایک قیمتی پتھر
"	"	۲۰۷	۸	پرچیں - درختوں کی باڑ
"	۱۰	"	"	نطاق - کمر بند
"	۱۱	"	"	اوزنگ - تخت
"	"	"	۱۰	جسم خشم - جھشید کی شان و شوکت
"	"	۲۰۸	۳	رکینہ والا -
۲۰۳	۹	"	۱۱	شنگ - چور - شوخ طبع
"	"	۲۰۹	۲	تقلید - پیروی کرنا
۲۰۴	۶	"	"	سشید - آفتاب کی روشنی
"	۱۲	"	۳	کنہہ - حقیقت ماہیت
۲۰۵	۶	"	۵	عزن - تیز رفتار
"	۸	"	۹	نارون - انار کا درخت

۲۰۹	۱۱	جہادِ مبہم۔ مسلسل کوشش	۲۱۷	۷	سیمیا۔ وہ علم جس سے روح ایک بدن سے دوسرے بدن میں منتقل کر سکتے ہیں۔
۲۱۰	۸	رنگ۔ خوشی۔ حسن و خوبی۔			
		ناج گانا۔ مکرو فریب			
۲۱۱	۳	حزم۔ اقیان	"	۸	ضیغم۔ شیر۔
"	۴	عقدہ۔ گرہ	"	۹	حمام۔ کبوتر
"	۷	حریر۔ ریشم	۲۱۸	۱۰	لحد۔ قبر
۲۱۳	۳	زارٹر۔ زیارت کرنیوالا	"	"	دو۔ درندہ
"	۱۰	کاوکاؤ۔ کاوش۔ غلش۔	"	۴	پور۔ بیٹا
		سخت محنت۔	"	۷	رمہانی۔ زاہدی
۲۱۲	۲	سبل۔ سبیل کی جمع راستہ	۲۱۹	۳	ریزریز۔ ریزہ ریزہ
۲۱۵	۱	کاویدن۔ کھودنا	"	۴	ایوان۔ محل
"	۳	لوش۔ امرت۔ شہد	"	"	کاخ بریں۔ بلند محل
۲۱۶	۴	حضر۔ وطن	۲۲۰	۳	ابن السبیل۔ مسافر
"	۵	نخیل۔ کھجور کا درخت	۲۲۱	۲	غزال۔ ہرن
"	۵	رحیل۔ سفر گرا	"	"	خطا۔ ایک شہر کا نام ہے۔ یہاں
۲۱۷	۲	مرغ۔ چراگاہ			کی ہرن میں شک ہوتا ہے
"	۶	پیش۔ بھیڑ۔ بھیڑی	"	۳	سریر۔ تخت
"	۷	نیرنج۔ معرب نیرنگ۔ جادو	"	۱۰	طاگر۔ پرنڈ
		مکرو جیلہ۔	۲۲۲	۲	قشر۔ چھلکا۔ پوست۔

عبدالغلام - مولا - مالک	۷	۲۲۳	قبر - گہرائی	۳	۲۳۳
نجیب - شریف	۱۰	۲۲۴	نسیم - ہلکی ٹھنڈی ہوا	۸	"
زندیق - بے دین	۶	۲۲۵	متاع - سامان - فائدہ	۹	"
رجعت - بازگشت	۲	۲۲۶	بہا - رونق - قیمت	"	"
حجی - زندہ - نام خدا تعالیٰ	۶	"	زمنہار - پناہ - مہلت - عہد و پیمان	۵	۲۳۴
قیوم - قائم رہنے والا - نام خدا تعالیٰ	"	"	امانت - خوف - پرہیز	"	"
إِنِّی قَرِیبٌ - میں نزدیک ہوں	۷	"	لطاق - کربند	۸	"
لاہوت - عالم ذات الہی	۸	"	صوم - روزہ	۱۱	"
جبروت - مرتبہ وحدت	"	"	صلوات - نماز	"	"
سیمانی - پادشاہت	۱	۲۲۷	ساز و برگ - اسباب - ہنگام	۱۲	"
سلمانی - منسوب بہ حضرت سلمان	۷	"	حُب - محبت	"	"
مراد فیری	"	"	ترکس - خوف	"	"
شیرازہ - انتظام - بندش	۱۱	"	تھی - خالی	۶	۲۳۵
پوزش - نصیحت - عذر	۲	۲۲۹	بہی - بہتری - رونق - روشن	"	"
طبرخوں - صندل سرخ - آتشکد	۷	"	دستے - طاعت یا نفع عطا فرما - ی	۸	"
بید سرخ -	"	"	امر کے لئے ہے -	"	"
چہر نیل - روشن آفتاب	۷	۲۳۰	دود - دہواں	۱۰	"
تنگ جامی - کم ظرفی	۱۱	"	دری بالا علی - میرا چور کا بہت	۱۲	"
نژاد - اصل - نسب	۲	۲۳۳	اعلیٰ ہے - سجدہ کی قیج	"	"

چول۔ بڑا بابل	۲	۲۲۹	ناقد۔ اونٹنی	۱	۲۳۶
شباب۔ جوانی	۶	"	زمام۔ بھیل	"	"
زراغ۔ کوا	۱۱	"	ثلم۔ پھر	۳	"
کرگس۔ گدھ	"	"	مجاز۔ حقیقت کے خلاف	۵	"
سوار۔ علاقہ	۱۲	"	زوج۔ جفت	۶	"
ہور۔ آفتاب	"	"	آسیا۔ ایشیا	۷	"
صدق مقال۔ سچ کہنا	۱	۲۳۰	مرز و بوم۔ زمین و ولایت	"	"
اکل۔ کھانا	"	"	لوک۔ بنیادی سے بچوں کی طرح زوال	۹	"
فرید۔ بیکتا	۴	"	کے بل پلنے والا۔ عاجز۔	"	"
نجیب۔ شریف	۶	"	فتراک۔ شکار بند	۱۰	"
فرس۔ گھوڑا	۷	"	بھیرین۔ بھیرہ روم۔ بھیرہ فارس۔	۳	۲۳۷
جیاد۔ تیز رفتار گھوڑے	۸	"	وودریا۔	"	"
ہمجا۔ جنگ	۹	"	ظرف۔ برتن۔ حوصلہ۔ عقلمندی	"	"
تندباد۔ آندھی	"	"	حسن۔ معلوم کرنا۔ حرکت کرنا	۶	۲۳۸
طائف۔ طواف کرنے والا	"	"	نقرہ۔ چاندی	"	"
کمر۔ ٹیڈ	"	"	مس۔ تانبا	"	"
رستخیز۔ قیامت	۱۰	"	ایباغ۔ شراب کا پیالہ	۱۱	"
تراند۔ ذلیل	۱	۲۴۱	عجول۔ جلدی کرنے والا	۲	۲۳۹
بیطار۔ سالوتر	۲	"	ظہور۔ بڑا ظالم	"	"

سہ ماہی ۱۹۱۵ء ۱۶۶۷ - ج

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائیگا۔
